

**İSTANBUL DEVLET GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ**

**"TOPLUMSAL GELENEKLERİN KONUT İÇİ MEKAN TASARIMLAMASINA ETKİSİ
VE
TOPLUMSAL GELENEKLERİMİZİ DAHA İYİ KARŞILAYACAK
KONUT İÇİ FİZİKSEL ÇEVRE KOŞULLARININ BELİRLENMESİ"**

Y. Mimar Fehmi KIZIL

Tezin Fakülteye verilme tarihi	10 Ağustos 1978
Tezin Savunma Tarihi	31 Ekim 1978
Doktora Tezini Yöneten	Prof. Asım Mutlu
Jüri Üyesi	Prof. Feridun Akozan
Jüri Üyesi	Prof. Hamdi Şensoy

İSTANBUL DEVLET GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ
MİMARLIK FAKÜLTESİ

"TOPLUMSAL GELENEKLERİN KONUT İÇİ MEKAN TASARIMLAMASINA ETKİSİ"
VE
TOPLUMSAL GELENEKLERİMİZİ DAHA İYİ KARŞILAYACAK
KONUT İÇİ FİZİKSEL ÇEVRE KOŞULLARININ BELİRLENMESİ"

Y. Mimar Fehmi KIZIL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	III
SUMMARY	V
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM - TOPLUMSAL GELENEĞİN ANLAMI	11
1.1. Çeşitli Kaynaklara Göre Gelenek Tanımları	11
1.2. Kişinin Toplumsal Davranışı	13
1.2.1. Kişinin Psikolojik Alanı	14
1.2.2. Psikolojik Alandaki Gerilimlerin Kişi Bilincinde- ki Karşılıkları	15
1.3. Toplumsal Davranışa Yön Veren Etkenler	18
1.3.1. Kişinin Algılaması ve Tanıma Yapısı	18
1.3.2. Kişinin İnanç ve Tutumları	20
1.3.3. Toplumsal Çevre	21
1.3.4. Kişilik Yapısı	22
1.3.5. Kişinin Bir Gruba Üye Olması	22
1.4. Toplumsal Davranışın Kalıplanması	25
1.5. Birinci Bölümün Özeti, Değerlendirmesi ve Toplumsal Ge- leneğin Öznel Tanımı -.....	28
2. BÖLÜM - TOPLUMSAL GELENEKLERİN FİZİKSEL ÇEVRENİN BİÇİMLEN- DİRİLMESİNE, DÜZENLENMESİNE ETKİSİ VE KONUT İÇ MEKAN TASA- RIMLAMASINDA GÜZETİLMESİNİN GEREKLİLİĞİ	33
2.1. Endüstrileşmeyle mimarın konut iç mekân tasarımılamasında ki düşüncesinin kullanıcının o mekândan beklentilerinden farklılaşması	33
2.2. Modernleşmenin ancak, yeni öğelerin yaşayan geleneklerle uyuşması ve onları güçlendirmesiyle olabileceği	42
2.3. Toplumsal Geleneklerin kullanıcının temel gereksinmele- rini karşılaması; fiziksel çevreyi etkilemesi ve işlev- sel yararlılığının olması	48

2.4. Kullanıcının temel gereksinmelerini karşılayan toplumsal davranışlar açısından mekân tasarımılamasının geleneksel yöntemden farklılığı	57
2.5. Mimarî düşüncede davranış bilimleriyle bir ortaklığa gidilmesi anlayışının yaygınlaşması	60
2.6. İkinci Bölümün Özeti ve Değerlendirmesi	62
3. BÖLÜM - ÇEVRE PSİKOLOJİSİNDE "ÇEVRE" TANIMI VE KULLANILAN YÖNTEMLER, FİKİRLER	67
3.1. Çevre Psikolojisinde "Çevre" Tanımı	67
3.2. Çevre Psikolojisinde kullanılan yöntemler	68
3.2.1. Psikanaliz	69
3.2.2. Gestalt Psikolojisi	71
3.2.3. Davranışçılık	72
3.2.3.1. Uyarıcı-Tepki Yaklaşımı	73
3.2.3.2. Klasik Şartlandırma	73
3.2.3.3. Operant Conditioning	75
3.2.4. Barker'in Ekoloji Psikolojisi	77
3.2.5. Kelly'in Kişisel Algı Örgütlenmesi	80
3.2.6. Toplum Bilimlerinde Mekânsal Davranış Düzeni	82
3.3. Çevre Psikolojisinde Kullanılan Fikirler	85
3.3.1. Mahremlik	85
3.3.2. Kişisel Mekân	89
3.3.3. Bölge Savunusu Davranışı	95
3.4. Üçüncü Bölümün Özeti ve Değerlendirmesi	100
4. BÖLÜM - KONUT TASARIMLAMASINA ETKİ EDEN TOPLUMSAL GELENEKLERİMİZ VE TOPLUMUMUZUN EKONOMİK, SİYASAL, KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL ÖGELERİNDE ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİMİN NEDENLERİ, NİTELİĞİ VE NİCELİĞİ	109
4.1. Konut tasarımılamasına etki eden toplumsal geleneklerimizin sınıflandırılması, doyuma ulaştırdıkları gerilimler ve mekân düzenlemesine yansımaları	109
4.2. Toplumumuzun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerinde ortaya çıkan değişimlerin tarihi yaklaşımla incelenmesi	113

4.2.1. Onbeşinci yüzyıldan başlayarak onsekizinci yüzyılda yabancı kültür öğelerinin alınması gerekliliği anlayışını yaygınlaştıran nedenler ve etkenler	115
4.2.2. Onsekizinci yüzyılın başlangıcından III. Selim (1789)'a kadar olan, Batı karşısında güçsüzlük ve çaresizlik duygusu altında gelişigüzel ve rastlantısal değişimler dönemi	120
4.2.3. III. Selim'den Tanzimat (1839)'a kadar olan, önceden hazırlanmış ve tasarlanmış, günün ivedi gereksinmelerinin giderilmesi amacıyla askeri alana yönelmiş güdümlü değişimler dönemi	126
4.2.4. Tanzimat'tan günümüze kadar olan, yenilik hareketlerinin askeri alandan devletin yapısına ve toplumsal alana yöneldiği, yaygınlaştığı, güdümlü değişimler dönemi	129
4.2.4.1. Tanzimat'tan II. Abdülhamit'in tahta çıkışına (1876) kadar, özellikle devlet ve saray örgütünde, yaşayış biçiminde, yeniliklerin yapıldığı Tanzimat Dönemi ...	130
4.2.4.2. 1876'dan 1908 devrimine kadar, maddi kültür öğelerinin kabul ve ithalinin toplum için bir sorun olmaktan çıktığı, kültür değişimlerine ilişkin mücadelenin maddi alandan tinsel alana kaydığı II. Abdülhamit veya İstibdat Dönemi	135
4.2.4.3. 1908'den 1923'e kadar, kültürün tinsel alanlarındaki mücadelelerin, toplumsal eğilimlerin, ülkedeki gerçek gereksinimlerden doğan yerli bir fikir hareketlerini oluşturduğu Meşrutiyet Dönemi	140
4.2.4.4. 1923'den günümüze kadar, köklü ve yaygın yenilikler, Devrimler Dönemi	146

4.3. Dördüncü Bölümün Özeti ve değerlendirmesi	168
5. BÖLÜM - GENEL DEĞERLENDİRME	175
BİBLİYOGRAFYA	I
BİYOGRAFI	XI

ÖNSÖZ

"Toplumsal geleneklerin konut iç mekân tasarımılamasına etkisi ve toplumsal geleneklerimizi daha iyi karşılayacak konut içi fiziksel çevre koşullarının belirlenmesi" konulu doktora tezimin amacı, konut içi fiziksel çevremizi kendimize özgü biçimlendirmemizde ve düzenlememizde toplumsal geleneklerimizin etkisini tanıtmak; etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimizin sürdürüleceği ve güçlendirileceği konut içi fiziksel çevre koşullarını, toplumumuzun güncel gereksinme ve olanaklarını gözетerek özne yorumlarıyla vermektir. Bu arada özellikle, toplumsal geleneklerin doyuma ulaştırdığı gerilimler ve işlevsel yararlılıkları belirtilerek, konut iç mekân tasarımılamasına ve değerlendirmesine, toplumsal davranışları ve geleneklerimizi gözeten yeni bir bakış açısı kazandırılmak istenmektedir.

Konuyu bu açıdan ele almama ve çalışmalarına büyük bir ilgi ve titizlikle ışık tutan, doktora tezimin yöneticisi Sayın Hocam Prof. Asım Mutlu'ya ve konu üzerinde benimle uzun uzadıya tartışma sabrını göstererek görüşlerimin gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olan Sayın Hocam Prof. Orhan Şahinler'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Fehmi Kızıl
Ağustos, 1978

Ö Z E T

"Toplumsal geleneklerin konut iç mekân tasarımılamasına etkisi ve toplumsal geleneklerimizi daha iyi karşılayacak konut içi fiziksel çevre koşullarının belirlenmesi" konulu doktora tezi, konut içi fiziksel çevremizi kendimize özgü biçimlendirmemizde ve düzenlememizde toplumsal geleneklerimizin etkisini tanıtmak; etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimizin sürdürüleceği ve güçlendirileceği konut içi fiziksel çevre koşullarını, toplumumuzun güncel gereksinme ve olanaklarını gözetererek öznel yorumlarıyla vermek amacını gütmektedir. Ayrıca, toplumsal geleneklerin doyuma ulaştırdığı gerilimler ve işlevsel yararlılıkları belirtilerek konut iç mekân tasarımılamasına ve değerlendirilmesine, toplumsal davranışları ve geleneklerimizi gözeten yeni bir bakış açısı kazandırılmak istenmektedir.

Doktora tezi, giriş ve onu izleyen beş bölümden oluşmaktadır ve her bölüm kendi içinde kesimlere ayrılmaktadır.

Girişte doktora tezinde ele alınan konunun önemi ve güdülen amaç belirtilmektedir. Ayrıca, tezin kapsamı ve yöntemi açıklanmaktadır.

Birinci bölümde, çok geniş kapsamlı olan gelenek kavramının çeşitli kaynaklara göre tanımları verilerek kuşaktan kuşağa aktarılan toplumsal davranış kalıpları olduğu ileri sürülmektedir. Gelenegin daha aydınlatıcı tanımını yapmak için toplumsal davranışların kalıplanmasında etkin rol oynayan etmenler incelenmektedir. Bu arada, toplumsal geleneklerin doyuma ulaştırdıkları gerilimler ve işlevsel yararlılıkları tanıtılarak öznel tanımları verilmektedir.

İkinci bölümde, toplumsal geleneklerin fiziksel çevrenin biçimlendirilmesine ve düzenlenmesine etkisi ve konut iç mekân tasarımılamasında gözertilmesinin gerekliliği tanıtlanmaktadır. Ayrıca, mimari düşüncede davranış bilimleriyle bir ortaklığa gidilmesine kadar varan değişim, tarihi bir yaklaşımla açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümde, Çevre Psikolojisinin ilgi alanı ve doktora tezinin konusuyla ilişkili olan yöntem ve fikirleri tanıtılmaktadır. Yine bu yöntem ve fikirlere dayanarak konut tasarımı yapılmasına etki eden toplumsal geleneklerimizin özellikleri, toplumumuzun kendine özgü konut içi fiziksel çevre öğelerinin ve düzenlerinin hangi toplumsal geleneklerimiz tarafından biçimlendirildiği, kullanıcının hangi toplumsal ve psikolojik gereksinimlerini doyuma ulaştıracağı ve işlevsel yararlılığının ne olduğu belirtilmektedir.

Dördüncü bölümde, konut tasarımı yapılmasına etki eden toplumsal geleneklerimiz, doyuma ulaştırdıkları gereksinimler ve fiziksel çevreye yansımaları belirtilerek sınıflandırılmaktadır. Toplumsal geleneklerimizi sürdüreceği ve güçlendirecek konut içi fiziksel çevre koşullarının önerilebilmesi için düzenli ve sürekli olarak birbirini izleyen iç ve dış olaylar arasında güvenli ilişkiler kurularak toplumumuzun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerinde ortaya çıkan değişimin nedenleri, niteliği ve niceliği açıklanmaktadır. Bu arada, toplumsal-psikolojik araştırma bulguları verilerek etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimiz belirtilmektedir.

Beşinci bölüm, doktora tezinin genel değerlendirmesini vermektedir. Etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimizin sürdürüleceği ve güçlendirileceği konut içi fiziksel çevre koşulları, toplumumuzun güncel gereksinim ve olanakları gözönüne alınarak öznel yorumlarıyla önerilmektedir.

SUMMARY

The doctorate thesis treating the subject entitled "The influence of the social traditions upon the planning of the inner space of the dwelling places and the fixing of the physical environment conditions of the interior of the houses which would better meet the necessities of our social traditions" is aimed at the purpose of giving informations about the influence of our social traditions on shaping up and arranging our physical environment in the interior of dwelling places in a way peculiar to ourselves; The physical environment conditions of the interior of the dwelling places, which could assure the continuation and the strengthening of our social traditions continuing to be impressive and whose continuation is deemed to be useful and to show along with their special comments the existing necessities and possibilities of our society. Furthermore, it is also desired to make it possible to acquire a new point of view on the social behaviour and our traditions in planning and evaluating the inner space of the dwelling places, pointing out the tensions brought to a saturation point by the social traditions, and their functional advantages.

The doctorate thesis comprises an Introduction which is followed by five separate parts, each of them being divided into sections.

The importance of the subject dealt with in the doctorate thesis and its aim are emphasised in the Introduction.

In the first part, the definition of the tradition concept which has a vast extent is given according to various sources and it is asserted that the meaning of tradition is a social behaviour shaped up in a mold and transmitted from generations to generations.

ons. In order to give a more clear definition of the tradition, the factors having an influential part in the shaping up of such social behaviour are pointed out. Meanwhile, special definitions are given by making known the tensions and the functional advantages which are brought to a saturation point by the social traditions.

In the second part, the influence of social traditions in the shaping up of the physical environment and the necessity of its taking into consideration in the planning of the inner space of the dwelling places are made clear and distinct. Furthermore, the modification reaching a point of association with the knowledges of behaviour in architectural thought, is made clear with a historical approach.

In the third part, the extent of concern of the environmental psychology and its methods and thoughts in connection with the doctorate thesis are explained. The characteristics of our social traditions which are proven to be influential in the planning of dwelling places, which ones of our social traditions giving a shape to the physical environment factors and their order peculiar to our society, which ones of the social and psychologic tensions of the users of the dwelling places are satisfied, and their functional advantages are also made clear on the basis of the above-said methods and thoughts.

In the fourth part, our social traditions having an influence upon the planning of the dwelling places are classified by pointing out the tensions which saturate them, and their reflections upon the physical environment. In order to be in a position to suggest physical conditions for the interior of dwelling places enabling the continuation and the strengthening of our social traditions, reliable connections are established between inner and outer facts which follow each other in a regular and continuous way and the reasons, characteristics and quantity of the changes which appear in the economical, political, cultural and social fac-

tors of our social life are pointed out. Meanwhile, our social traditions which still continue their influence and the conservation of which is deemed to be useful, are pointed out by showing the findings of social psychological research.

In the fifth part, a general estimation of the doctorate thesis is made. The continuation and the strengthening of our social traditions which still continue their influence and the conservation of which is deemed to be useful is suggested. The special comments, taking into consideration the conditions of the physical environment of the interior of the dwelling places and the existing necessities and possibilities of our society.

GİRİŞ

Onbeşinci yüzyıl sonuna kadar mimar ile müşterisi aynı toplumdandır ve kültürden gelmiştir. Mimar, bu döneme kadar müşterisinin gereksinmelerini ya kendi gereksinmelerine benzediği için sezinle-miş ya da bu gereksinmeler, toplumsal davranış ölçü ve değerleriyle kurallaşmış olduğundan yalnız bu normlara uymuştur.

Oysa, on altıncı yüzyıl başında batıda başlayan endüstri-leşmeyle şehirlere yığılan nüfus, toplum düzenini bozmuştur. Orta-çağın söz sahibi sınıflarının karşısına endüstrinin doğurduğu ka-labalık ve burjuva sınıfı dikilmiştir.

Lonca örgütlerinin kaldırılmasıyla loncaların meslek onuru-nu her şeyin üzerinde gören sıkıdüzeninden kurtulan mimar da, bur-juvazinin buyruğunu harfiyen yerine getirmekte bir sakınca görme-miştir. 1850-1860 yıllarına kadar konut mimarisine bu anlayış ege-men olmuştur.

1850-1900 yılları arasında, endüstri çevrelerindeki yaşantı koşullarının düzeltilmesi, işçilere konut sağlanması, kamusal sağ-lık ve güvenin korunması gibi konulara yönelinmiştir. Birinci dün-ya savaşından önce yapılan uygulamalardan, yalnız kamusal sağlık ve güveni korumak için uygulanan yapı kurallarının ailenin toplum-sal ve psikolojik gereksinmelerini her zaman karşılayamadığı anla-şılmıştır. Birinci dünya savaşından sonra ise, yeni konut sorunu, ekonomi ve endüstri alanında girilen tam bir kalkınma hareketi ve para sıkıntısı, yapım standartlarına uygun, gerekli ve pratik olana yönelinmesini gerektirmiştir. 1930'larda kentsel bölgeleri temizleme programlarının bir sonucu olarak bir çok ailenin birlik-te yaşadığı konutlar yapılmaya başlanmıştır. Endüstri çevrelerin-deki yaşantı koşullarının düzeltilmesi amacıyla ortaya çıkan bu mo-dern faaliyet girişimi yıkıcı olmuş; insanların nasıl yaşadıkla-

rından daha çok nasıl yaşayacaklarıyla uğraşmaya yönelmiştir.¹

Ancak, endüstrileşmeyle kullanıcı müşteri ile mimarın do-
laysız ilişkisi de ortadan kalkmıştır. Kullanıcı müşteriler eski-
ye oranla daha çok farklı sınıftan ve kültürden gelmeye başlamış-
tır. Farklı kültürel çevrede yetişen kişilerin inançları, toplum-
sal idealleri, töresel kuralları, toplumsal ve fiziksel çevreleri
gibi öğeleri değişiktir. Oysa bu öğelerden oluşan kişinin tanıma
yapısı, onun fiziksel çevresinden gelen gerilimleri algılamasını
ve bu gerilimleri gidermek için kararlaştırdığı çözüm yollarını et-
kilemektedir. Bir toplumun kültürünün türleri arasında yer alan ve
kuşaktan kuşağa aktarılan toplumsal davranış kalıpları olan top-
lumsal gelenekler de toplumsal tecrübeler, görüşler, inançlar, tu-
tumlar, töreler v.b. öğelerden oluşmaktadır. Toplumsal gelenekler,
tanıma yapısını oluşturan öğelerin bir bölümünü kapsadığından ki-
şinin tanıma yapısını etkilemektedir. Dolayısıyla, toplumsal gele-
nekler, kişinin toplumsal ve fiziksel çevresinde çıkan gerilimle-
ri algılamasını etkileyerek amaçlarını ve davranışlarını sınırla-
makta ve biçimlendirmektedir. Ayrıca, toplumsal gelenekler ki-
şinin, fiziksel çevresinden gelen gerilimleri gidermek için karar-
laştırdığı çözüm yollarını da etkilemektedir. Bu nedenle, farklı
kültürel çevrede yetişen kişiler, fiziksel çevrelerini kendi top-
lumsal geleneklerine özgü biçimlendirmekte ve düzenlemektedir. Böy-
lece, fiziksel çevre bir çok toplumsal geleneğin içine döküldüğü
bir kalıp olmaktadır.

Oysa, müşterisinden farklı sınıf ve kültürden gelen modern
çağın mimarı, kendisi ile müşterisi arasındaki toplumsal gelenek
farkını ve bu nedenle mekân tasarımı arasındaki kendi düşüncesi ile
müşterisinin bu mekândan beklentilerinin farklı olduğunu kavraya-
mamış veya önemsememiştir. Yapılan gözlemler, modern çağın yaşı-
nmasında türlü toplumsal, psikolojik etkenlerin birbirine uygun ol-
duğu, gereksinmelerin eşitlendiği, kültürel farklılıkların kaybol-
duğu düşüncesine dayanılarak yapılan tekdüze konut yerleşmelerinde
kullanıcıların fiziksel çevrelerini kendi toplumsal geleneklerine

(1) Brent C. Brolin, *The Failure of Modern Architecture*, Studio Vis-
ta, London 1976 s.61-65

göre değiştirdiklerini göstermiştir. Bugün, her duvar ve pencereye
bile estetik, ekonomik, siyasal etkiler kadar sınıftan sınıfa, kül-
türden kültüre değişen toplumsal ve psikolojik etkenlerin de ka-
rıştığı ve bu nedenle fiziksel çevredeki kültürel farklılıkların
kaybolmayacağı gerçeği anlaşılmıştır.

Görsel mirasın kaybolmuş olmaması ve yaşantının geleneksel
yollarının süre gelmesi yeni öğeleri yaşayan geleneklerle uzlaş-
tırılmasında bize elverişli ortam sağladıkları kesindir. Endüstri-
leşme aileye ve topluma ilişkin geleneklerin, kültürel sembollerin
bırakılacağı anlamına gelmemeli; geleneksel kültürün işlevsel ya-
rarlılığını sürdüren görünüşleri yeni endüstrileşmiş içerikte güç-
lendirilmelidir. Genel konut tasarımı yaklaşımının yanılışı,
Modern Rasyonel Uluslararası Mimarlığın tekdüzeliğinde anlaşılmak-
tadır. Bu tekdüzelik, sosyolog ve psikologları harekete geçirmiş;
konutların toplumsal ve psikolojik sakıncalarına dikkatlerin çe-
kilmesini sağlamıştır.

Ancak, 1960'lara kadar insanın çevresi ile olan ilişkile-
rinde toplumsal ve psikolojik etkenlerin önemi üzerine toplu bir
bilincin geliştiği görülmemektedir. Kişinin içinde yaşadığı çevre-
sinden gelen uyaranlara tepkileriyle ilgilenen Çevre Psikolojisi
bilimi 1973'den başlayarak önceleri İngiltere ve A.B.D.'de, daha
sonra Avrupa ve Japonya'da gittikçe yaygınlaşmaktadır.² Çevre Psi-
kolojisi davranış coğrafyası, ergonomi, planlama, siyasal bilim-
ler, biyoloji, antropoloji, sosyoloji ve mühendislik dallarının
katkısıyla zengin kaynaklı bir bilimdir. İnsan-çevre arasındaki ili-
şkiyi araştıran tüm bilimlerin de desteğini alan Çevre Psikolo-
jisi bilimi, mimar ve tasarımcılar arasında diğer toplumsal bilim
dallarından daha büyük ilgi görmektedir.

Mimari düşüncede davranış bilimleri ile bir ortaklığa gidil-
mesine kadar varan bu değişiklik, kullanıcılar için gereksinmele-
rini daha iyi karşılayan çevre koşulları getirdiği gibi, mimar ve
tasarımcılara mekânın toplumsal ve psikolojik tanımlamasına iliş-
kin bilgi edinmelerini de sağlamıştır.

(2) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London,
1976, s.16-17.

Ancak, çok yakın geçmişe kadar yeni endüstrileşen kentler bir gelişme simgesi olarak Batı kültürünü kucaklamaya meyletmiş ve Batı'nın, kültürel üstünlüğünün belli deneyiyle elde ettiği hemen hemen her şeyi büyük bir açlıkla almıştır. Bizim mimarlarımız da, şimdinin ve geleceğin geçmişten köklendiği gerçeğini göz önüne almadan, işlevsel yararlılıkları süren toplumsal geleneklerimizi önemsemeden ve başka toplumlara ilişkin kültürel öğeleri özümlemekten yeni duruma ayak uydurmak için mimarimize aktarmaktadırlar. Toplumumuzun temel gereksinimleri ve güncel olanakları gözetilerek toplumsal geleneklerimizin sürdürüleceği ve güçlendirileceği fiziksel çevre koşullarının belirlenmesi gerekmektedir. Oysa, toplumumuzun tanıma ve algılama yapılarını, geçmiş ve bir süreç içerisinde gelişmekte olan yaşantısını, karakterini, niteliklerini, toplumsal geleneklerini gözétmeyen konut tasarımları belli bir kolay kaçışın getirdiği inkârcılıkla toplumumuza uygulanmaktadır.

Öte yandan, gelişen bir ülke olarak Türkiye'mizde 1950'lerden önce yapılmış toplumsal-psikolojik olarak isimlendirebileceğimiz araştırmalara da pek rastlanmamaktadır. Daha sonraki araştırmaların çoğunun da 1950'lerin sonlarıyla 1960'larda yapıldığı görülmektedir.³ Ancak, bu araştırmalarda gerek kullanıcının toplumsal ve psikolojik gereksinmelerinin belirlenmesinde ve gerek konut içi mekânlarının bu gereksinmelere uygunluğu açısından değerlendirilmesinde tutulan yol ve varılan sonuçların yeterli olmadığı da bir gerçektir.

(3) Bizdeki toplumsal-psikolojik araştırmaların gelişmesi psikolojî bilimi ile de yakından ilgilidir. Psikoloji ilk kez İstanbul Üniversitesinde I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. Bu başlangıç Alman profesörlerinin çalışmaları ile olmuştur. Savaşın bitiminden sonra Psikoloji İstanbul Üniversitesinde felsefenin bir parçası olarak devam etmiştir. 1933 yılında İstanbul Üniversitesi yeniden düzenlenmiş ve Alman profesörler yeniden bu üniversiteye gelmişlerdir. Bunlardan Wilhelm Peters 1943'de psikoloji laboratuvarını kurmuştur. 1950'lerin sonları ve özellikle 1960'larda toplumsal-psikoloji Türkiye'de gelişmeye başlamıştır. Bu devrede Orta Doğu Teknik Üniversitesi ile Hacettepe Üniversitesi kurulmuş; ABD'de eğitim görmüş genç toplum bilimciler getirilmiş; toplumsal - psikoloji dersleri verilmeye başlanmıştır. 1970'lerin ilk yarısında kurulan Boğaziçi Üniversitesinde 1974'de Sosyal Bilimler Bölümü açılmıştır. Bu bölümde, toplumsal psikoloji, psikoloji ve si-

Bugün tasarlama meslekleriyle ilgili değerlendirme yazıları, genellikle binanın işlevsel etkinliğini ödüllendirme biçimindedir ve insan gereksinimleri söz konusu edilmemektedir. Bunlar, hangi işlev için nasıl yapı düşünüldüğünü sağlıyorsa da bu yapıları gerçekten kullanan insanların, çevreden gelen uyaranlar karşısında tepkilerinin objektif değerlendirmesini pek seyrek vermektedir.

Toplumumuzun geleneksel yaşantı biçimine ters düşen bu konut tasarımları ise, davranış ortamlarının sürdürülememesinden ötürü toplumsal ilişkileri azaltmaktadır. Ayrıca, kişilerin birbirlerinin statülerine daha az duyarlı olmalarını, birbirleriyle olan ilişkilerinde insanca özellikleri yitirmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, aile üyelerinin birbirlerinden ve toplumdan bekledikleri sevgi, saygı ve destek görme ortamını ortadan kaldırmaktadır ve modernleşmenin kişilere soyutlanma, güçsüzlük ve önemsizlik duyguları aşılmasına, onları psişik olaylara itmesine neder olmaktadır.

Bu rahatsızlığa, tedirginliğe toplumumuzun toplumsal/kültürel değişiminin çağımızdaki teknolojik gelişme hızına yetişememesinin yarattığı bunalım eklenince⁴ bundan yararlanan çıkar grupları propagandayla kişinin psikolojik alanını etkileyerek baskı yapmadan yapay gereksinmeler yaratmaktadır.⁵ Öte yandan, toplumumuzun da temel gereksinmelerini kararlaştırabilecek eğitim ve bilinçten yoksun olması, bu çıkar gruplarına amaçlarına ulaşmaları için elverişli ortam sağlamaktadır. Bu yaratılan yapay gereksinmeler ise giderek yapay alışkanlıklara dönüşmektedir. Bu tutumun sürdürülmesi, çökmekte olan kültürümüzdeki kayıpları önleyen fiziksel çevreyi de ortadan kaldıracak; yozlaşmış, kendi tarihinden

yasal bilimler ortak yer almıştır (Çiğdem Kağıtçıbaşı., İnsan ve İnsanlar, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, G-8, Ankara, 1976 s.285-290).

(4) Bozkurt Güvenç., Sosyal ve Kültürel Değişme, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-21, Ankara, 1976, s.117-119.

(5) D.Krech, R.S.Crutchfield., Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunlar, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, ser:12, Ankara, 1967 s. 411.

ve sanatından uzak, istekleri sınırsız, dirliksiz, gerilim içinde ve doyumsuz bir toplum tipini ülkemizde oluşturacaktır.

Daha sağlıklı, güvenli, güçlü bir toplumun oluşması için konut iç mekân tasarımı ve değerlendirmesinde toplumsal davranışlar ve toplumsal gelenekler gözetilmelidir.

Nitekim bu tez,

toplumsal geleneklerin hangi gerilimleri doyuma ulaştırdığını ve işlevsel yararlılıklarının ne olduğunu belirtmek;

konut içi fiziksel çevremizi kendimize özgü biçimlendirmemizde ve düzenlememizde toplumsal geleneklerimizin etkisini tanıtmak;

etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimizin sürdürüleceği ve güçlendirileceği konut içi fiziksel çevre koşullarını, toplumumuzun güncel gereksinme ve olanaklarını gözетerek özne yorumlarıyla vermek ve,

konut iç mekân tasarımı ve değerlendirmesine toplumsal davranışları ve geleneklerimizi gözetken yeni bir bakış açısı kazandırmak amacıyla ele alınmıştır.

Tezde, toplumsal geleneklerin fiziksel çevrenin biçimlendirilmesine ve düzenlenmesine etkisi ve konut iç mekân tasarımı ve değerlendirmesinde gözetilmesinin gerekliliği tanıtılmadan önce "toplumsal gelenek" kavramının tanımlanması gerekmektedir. Bu nedenle, tezin birinci bölümünde çok geniş kapsamlı olan "gelenek" kavramının çeşitli kaynaklara göre tanımları verilerek kuşaktan kuşağa aktarılan toplumsal davranış kalıpları olduğu ileri sürülmektedir. Geleneğin daha aydınlatıcı tanımını yapmak için toplumsal davranışların kalıplanmasında etkin rol oynayan etmenler incelenerek geleneğin oluşumu açıklanmaktadır. Kalıplanmış davranışların, bir grubun üyelerine özgü grupça belirlenen geleneklerle bir kültürün üyelerinin çoğunda görülen daha genel kaynaklı toplumsal gelenekler olarak ikiye ayrıldıkları belirtilmektedir. Tez konusunun kapsamını sınırlandırmak için de yalnız, konut iç mekân tasarımı ve değerlendirmeye etki edecek toplumsal gelenekler ele alınmaktadır. Daha sonra, toplumsal geleneklerin kişilerin görevlerini, birbirlerine göre yetki ve statülerini, dolayısıyla aralarında koruyacakları uzaklıkları belir-

lediği ileri sürülmektedir. Ayrıca, toplumsal geleneklerin kişinin her yeni psikolojik durumdaki gereksinme ve uyaranlar karşısında davranışına anlam ve bütünlük kazandırdığı, bir psikolojik durumdan ötekine geçişte sürekliliği sağladığı belirtilmektedir. Böylece, "toplumsal gelenek" kavramı, tezin bütününde açık bir özya-pıya sahip olabilecek ve yönlendirici bir rol oynayabilecek biçimde açıklanmakta ve yeni bir tanımla yapılmaktadır.

İkinci bölümde, araştırma bulguları verilerek toplumsal geleneklerin fiziksel çevrenin biçimlendirilmesine ve düzenlenmesine etkisi ve konut iç mekân tasarımı ve değerlendirmesinde gözetilmesinin gerekliliği tanıtılmaktadır. Bu arada, toplumsal geleneklerine uygun biçimde fiziksel çevresini değiştiren kullanıcının bu düzenlemelerinde kendi kültürel çevresinin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik etkenleri rol oynadığı belirtilmektedir. Kişinin fiziksel çevresi ile kişisel duyguları, toplumsal ilişkileri ve statüsü arasında yakın ilişki bulunduğu gösterilmektedir. Yine araştırma bulgularına dayanarak, toplumsal geleneklere uygun fiziksel çevrenin toplumsal-duygusal ilişkileri arttırdığı, toplumsal gerginliği azalttığı, faaliyetlere işlerlik kazandırdığı, kullanıcıların birbirlerinden ve toplumdan bekledikleri güvenlik, sevgi ve saygı gereksinmelerini karşılamaları için elverişli ortam oluşturarak kişilerin, önemsizlik, güçsüzlük, soyutlanma duygularını, psikik bo-calamalarını giderdiği sonuçlarına varılmaktadır. Ayrıca, mimari düşüncede davranış bilimleri ile bir ortaklığa gidilmesine kadar varan değişim tarihi bir yaklaşımla açıklanmaktadır. Bu bilincin gelişmesi sonucunda Çevre Psikolojisi biliminin oluştuğu ve mimarlarla tasarımcılar arasında diğer toplumsal bilim dallarından daha büyük ilgi gördüğü belirtilmektedir.

Üçüncü bölümde Çevre Psikolojisi'nin ilgi alanı ve doktora tezinin konusuyla ilişkili olan Psikanaliz, Gestalt psikolojisi, Davranışçılık, Barker'ın Ekoloji psikolojisi, Kelly'in Kişisel Algı Örgütlenmesi, Mekânsal Davranış Düzeni yöntemleri ile Mahremlik, Kişisel Mekân, Bölge Savunusu fikirleri tanıtılmaktadır. Yine bu yöntem ve fikirlere dayanarak toplumsal geleneklerin toplumdan destek, sevgi ve saygı görme pekiştirmesiyle öğrenilmiş davranışlar olduğu, kişiliğin bir parçası durumuna geldiği ve fiziksel çev-

re değişmedikçe toplumsal geleneklerin de değişmeyeceği ileri sürülmektedir. Birbirleriyle olan ilişkilerinde toplumsal - duygusal özellikleri yitirmek istememeleri nedeniyle toplumumuzdaki bir çok ailenin, konutlarında konuk ağırlama odasını uyguladığı ve oturma odalarını toplumsal ilişkiler için düzenlediği açıklanmaktadır. Toplumsal yapıımızdaki statülerimizin, davranış düzenlerimizin mekânsal düzene döşeme düzeyi farklılıkları, bezemeler, köşk ve baş oda biçiminde yansıdığı belirtilmektedir. Yüksek duvarların, kafeslerin, dolap-kapı ikilisinin türlü bileşimleri mahremliğin korunması için alınan önlemler olduğu açıklanmaktadır. Çevre düzenlerimizde, oda ölçülerimizde, sedir ve minder gibi mekân öğelerinde, sofadaki sohbet köşelerinde kişiler arasındaki uzaklıkların gözetildiği ve bu uzaklıkların ayarlanabilmesine en iyi olanağın sağlandığı belirtilmektedir. Yüksek duvarların, pencerelerdeki demir parmaklıkların, konutun ortak mekânlarında aile üyelerinin statülerine uygun bölgelerin, özel odaların, konuk odalarının, bölge savunusu önlemleri olduğu açıklanmaktadır. Böylece, konut tasarımılaşmasına etki edecek toplumsal geleneklerimizin özellikleri, toplumumuzun kendine özgü konut içi fiziksel çevre öğelerinin ve düzenlerinin hangi toplumsal geleneklerimiz tarafından biçimlendirildiği, kullanıcının hangi toplumsal ve psikolojik gerilimlerini doyuma ulaştırdığı ve işlevsel yararlılığının ne olduğu belirtilmektedir.

Dördüncü bölümde konut tasarımılaşmasına etki eden toplumsal geleneklerimiz, -birinci, ikinci ve üçüncü bölümde elde edilen sonuçlara dayanarak- doyuma ulaştırdıkları gerilimler ve fiziksel çevreye yansımaları belirtilerek sınıflandırılmaktadır. Daha sonra, toplumsal geleneklerimizi sürdürece ve güçlendirecek konut içi fiziksel çevre koşullarının önerilebilmesi için düzenli ve sürekli olarak birbirini izleyen iç ve dış olaylar arasında güvenli ilişkiler kurularak toplumumuzun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerinde ortaya çıkan değişimin nedenleri, niteliği ve niceliği açıklanmaktadır. Toplumsal gelenekleri de kapsayan kültür değişimleri Osmanlı İmparatorluğunun Batı'nın denetimi altına girdiği, batılaşma çabalarının tohumlarının atıldığı, mimarimizdeki klasik disiplinin çözüldüğü onsekizinci yüzyıldan başlayarak günümüze kadar incelenmektedir. Ancak, bu dönemi hazırlayan nedenlerin ve etkenlerin belirtilmesi için tarihi yaklaşıma onbeşinci

yüzyıldan başlanmaktadır. Bu inceleme sonucunda, dış güçlerin, Osmanlı toplumu içinde sömürü düzenlerini sağlamlaştırmak, yaygınlaştırmak için türlü oyunlarla toplumsal geleneklerimizi ve dinsel inançlarımızı zayıflatmak istedikleri ileri sürülmektedir. Ancak toplumsal geleneklerimizin, özellikle Cumhuriyet Dönemine kadar korunduğu ve zaman zaman da güçlendirildiği açıklanmaktadır. Cumhuriyet Döneminde yeni rejimin, Osmanlıların siyasal ve kültürel birikimine karşı devrimci bir yaklaşım uygulamasına karşın ekonomik hareketliliğin doğurduğu yeni toplumsal güçler siyasal ve toplumsal yaşamda baskı öğesi olma uğraşı içine girdikleri 1950'e kadar inşa edilen konutların, toplumsal geleneklerimize az çok elverişli yapılar olduğu belirtilmektedir. 1950'den sonra ve özellikle 1965'de Kat Mülkiyeti Kanununun kabulünden sonra yapılan konutların çoğunda toplumsal geleneklerimizin gözetilmediği ileri sürülmektedir. Bu arada, toplumsal-psikolojik araştırma bulguları da verilerek günümüz Türkiye'sinde içgüdüsel olan Mahremlik ve Bölge Savunusu davranışlarının yanı sıra ana-baba buyruğuna uyma, toplumsal statüye önem verme, görücü usulüyle evlenme, çehizlik eşya hazırlama davranışlarının etkinliğini sürdürdüğü gösterilmektedir.

Beşinci bölüm doktora tezinin genel değerlendirmesini vermektedir. Etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimizin sürdürüleceği ve güçlendirileceği konut içi fiziksel çevre koşulları, toplumumuzun güncel gereksinme ve olanakları gözetilerek öznel yorumlarıyla önerilmektedir.

I. BÖLÜM - TOPLUMSAL GELENEĞİN ANLAMI

1.1. ÇEŞİTLİ GELENEK TANIMLARI

Latincenin "trado", İngilizce'nin "tradition" ve dilimizin "gelenek" veya Osmanlıca kavramla "an'ane" i bazı kaynaklar şöyle tanımlamaktadır:

Gelenek,

"görüşlerin, öğretilerin, tecrübelerin, törelerin babadan oğula veya atalardan gelecek nesile sözlü ulaşım ile çağdan çağa aktarılan görüş, öğreti, tecrübe ve töreler"¹ dir.

"uzun bir zaman süresi boyunca efsane, olay, doktrin, görüş, töre, v.b. lerin sözlü aktarımı; nesilden nesile aktarımla bilinen veya yapılan her şey"² dir.

"sözlü olarak nesilden nesile aktarılan efsane, türkü, bilgi, kanaat, örf ve âdet"³ dir

"belli bir hüviyeti muhafaza etmiş toplulukların, nesilden nesile intikal eden sosyal davranışı"⁴ dir.

"bir toplumun veya bir ferдин alışkanlıkları ve aynı zamanda içtepleri ve eğilimleri..."⁵ dir.

"düşünüşlerin, efsanelerin ve âdetlerin uzun bir süre içinde yerleşip bir çağdan öbür çağa sözlü olarak aktarılması; eski çağlardan beri yerleşmiş olup, kuşaktan kuşağa geçerek gelen ve topluluğun üyeleri arasında ortak ve özel bir ruh ve dolayısıyla sağlam bir bağ meydana getiren her türlü alışkı"⁶ dir.

-
- (1) The New Grolier Webster International Dictionary, New York, 1971 C.2 s.1044.
 - (2) Meydan-Larousse, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul, 1971, C.5 s.69.
 - (3) Meydan-Larousse, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti., İstanbul, 1969, C.1 s.496.
 - (4) Ibid., s.496.
 - (5) İslâm Ansiklopedisi, Maârif Basımevi, İstanbul, 1960, 2: Cüz, s.129.
 - (6) Okyanus Türkçe Sözlük, Pars Yayınevi, İstanbul 1971, C.1 s.862.

"... insanı insan yapan en şaşmaz özelliklerden biridir. İnsan, kuşaktan kuşağa geçen ve yeniden denenen, atalardan kalma tecrübeler, bilgiler, yetenekler ve görüşlerle yaşar. Gelenekler, onu tarihi olan bir varlık yapar; ... toplum düzeninin temeli olan bir hayat şekli yaratır. Örf ve âdetler, hukuk şekilleriyle dini inançlar, ibadet tarzları, semboller, sanat eserleriyle edebiyatlar, ahlaki kanaatlerle ilmi yargılar bir topluluğun, bir milletin, bir memleketin gelenekleri arasında yer alır."⁷

"... bilhassa dini mevzularda bir asli menbâdır (kaynaktır). Bunlar ortadan kaldırılamaz ve yerine başkası konulamaz. ... Bir nakil, bir vasıta hizmeti görür. Aynı zamanda ihtirasları, düşünceleri, itikatları (inançları), emelleri (istekleri) ihtiva eder. Mütevali (ard arda gelen) nesillerin nüfuz eylediği bir hakikatı canlandırır, ona iştirâkin bir devamlı şartı olur, onların bıraktıkları şeyler kendileriyle bir nevi feyzli (verimli) temas olur. ... Binaenaleyh (bundan ötürü) aynı vatanı veya dini mefkûrenin (ülkünün) birliği altında his eden, arzuda bulunan ruhların bir mânevî itikadidir (inancıdır). Bununla da imkân derecesinde terakkinin (ilerlemenin) şartıdır. Vahdetin (birliğin), temadinin (sürekliliğin), ... mebdeidir (ilkesidir). Atının (geleceğin) âcil suretidir. Yeni baştan her türlü binaya tekaddüm eder (her yeni yapıda öncelikle bulunur), her türlü müteemmil tahlilden (derin soysuzlaşmadan) sonra da yaşar."⁸

Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi "Gelenek" kavramı geniş kapsamlıdır ve toplumsal tecrübeler, öğretiler, görüşler, inançlar, tutumlar, töreler v.b. öğelerden oluşmaktadır. Ayrıca, bir toplumun kültürünün türleri arasında yer alan⁹ geleneğin, kimi tanımlarda daha geniş kapsamlı ve yüklü bir kavram olan "kültür" anlamında ele alındığı da görülmektedir.

Buna karşılık, kültür kavramı da çoğunlukla filozoflar, eğitimciler, sosyal-beşeri bilimciler ve antropologlar tarafından

(7) Türk Ansiklopedisi., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, C. 17, s.224.

(8) Mustafa Namık Çankı., Büyük Felsefe Lûgatı, Nebioğlu Matbaacılık ve Kağıtçılık Ltd. Şti., İstanbul, 1958, C.3 s.348-349.

(9) İlk bilimsel kültür tanımını veren İngiliz antropologu Tylor'e (1871) göre "Kültür, ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür." (Bozkurt Güvenç., İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s.101).

kendi eğilimleri doğrultusunda tanımlanmış ve kültürden söz edildiğinde de genellikle hangi türünün düşünüldüğü belirtilmemiştir.¹⁰ Kültür kavramının da bazıları tarafından gelenek anlamında tanımlandığı görülmektedir.¹¹

"İnsanların (içinde bulundukları) hayat şartlarına uyumlarının toplamı, onların kültürüdür." Sumer ve Keller 1927

"Kültür, toplumsal olarak öğrenilen ve aynı yoldan yeni kuşaklara aşılana davranış örüntüleri veya kalıplarıdır." Tozzer 1930'dan önce

"Kültür, sosyal etkileşimin ürünüdür." Winston 1933

"Kültür, büyütülerek ekrana yansıtılmış bireysel psikolojidir." Benedict 1934

"Kültür, bir grubun yaşama biçimidir." Maquet 1949

Gelenek, bu tanımlar içinde en arı tanımlamayı yapan Tozzer'in de belirttiği gibi kuşaktan kuşağa aktarılan "toplumsal davranış kalıpları" dır.

Gerçekte, tanımlarda sözü edilen tecrübeler, öğretiler, görüşler, inançlar, tutumlar, töreler, v.b. öğeler kişinin toplumsal davranışlarını yönetir ve davranışın kalıplanmasında etkin rol oynar. Bu nedenle, "toplumsal davranış kalıpları" kavramının anlamı geleneği kapsamaktadır.

Geleneğin daha aydınlatıcı tanımını yapmak için kişinin toplumsal davranışını, bu davranışı başlatan ve yöneten etkenleri, toplumlaşmanın normal süreciyle kişinin gruplara karışmasını, toplumsal davranışın bir grubun üyeleri arasında kalıplanmasını ve bunların yaygınlaşarak toplumsal geleneklere karışmalarını açıklamak gerekmektedir.

1.2. KİŞİNİN TOPLUMSAL DAVRANIŞI

Topluma ilişkin en önemli olgu insanların bir yerde beraber yaşamalarından daha çok, birbirlerine karşı psikolojik tutum

(10) Bozkurt Güvenç., İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s.99

(11) Ibid. s.101-102

ve tepkiler geliştirmiş olmalarıdır. Birlikte yaşamının doğal sonucunda oluşan toplumsal davranış, "herhangi bir yüzyüze ilişki durumunda olduğu gibi başka insanların varlığından doğrudan doğruya veya bu insanların yokluklarında, onların hesaba katılmaları sebebiyle dolaylı olarak etkilenen davranıştır.¹²" Her insanın bir toplumsal evrende yaşadığı kabul edildiğine göre kişinin bütün davranışları toplumsaldır.

Kişinin toplumsal davranışı evlenme, bir adaya oy verme, büyüye saygı gösterme v.b. davranış edimleri (molar davranış birimleri) adale kasılmaları, dudak hareketleri, yutma, terleme gibi parça parça davranışlara (moleküler davranış birimlerine) ayrılmaktadır. Gelenek, moleküler davranış birimleri gibi bir takım sistemsiz, anlık ve birbiriyle ilişkisiz tepkiler olarak ele alınamayacağından ancak, molar davranış birimleriyle açıklanabilir.

Bireyin veya bireylerin molar davranış birimlerinin belirli bir kişinin veya kişilerin molar davranış birimleri üzerindeki dolaysız etkisini anlayabilmek için öncelikle, bu etkinin kaynağı olarak o andaki psikolojik alanın özelliklerini incelemek gerekmektedir.¹³

1.2.1. KİŞİNİN PSİKOLOJİK ALANI

Kişinin belli bir andaki psikolojik alanı şu üç kaynaktan gelen etkiler altında oluşmaktadır:¹⁴

- Kişinin dış fiziksel çevresinden,
- Kişinin iç fizyolojik durumundan,
- Geçmiş yaşantıların sinir sistemindeki izlerinden.

Psikolojik alan bu etkilerin dinamik birliğidir ve psikolojik alan örneği, parçaları arasındaki bu dinamik etkileşme nede-

(12) D.Krech-R.S.Crutchfield., Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunları, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ser:12, Ankara, 1967, s.7.

(13) Ibid., s.36

(14) Ibid., s.41

niyle sürekli değişmektedir. Bu nedenle her an dengesizlik, ahenksizlik, içbütünlük yokluğu gösterecektir. Psikolojik alan örneğindeki bu dengesizlikler "gerilim adı verilen iç itilme ve çekilmelerdir.¹⁵"

Kişi bu gerilimleri, bilincinde ya kaynağını seçemediği belirsiz tedirginlik, kuşku duyguları şeklinde veya gereksinme ve coşku biçiminde ya da istekler olarak algılar.¹⁶

1.2.2. PSİKOLOJİK ALANDAKİ GERİLİMLERİN KİŞİ BİLİNCİNDEKİ KARŞILIKLARI

Freud'a göre kişi, yaşadığı gerilimlerin gerçek niteliğinin; giriştiği davranışların gerçek anlamının farkında değildir ve gerilimlerin bilinçteki karşılıkları töresel, toplumsal ve kişisel değerleriyle çatışma durumunda olursa bunlar bastırılabilir, onların yerine daha kabulü kolay fakat gerçeklikten uzak karşılıkları konabilir.

Gerilimlerin kişi bilincinde algılanmasına ilişkin yeni ve eski içgüdü kuramları ise insanlardaki gereksinme ve isteklerin sayı ve türünün doğuştan ve değişmez olarak kararlaştırılmış olduğunu kabul ederler. Bu kuramlar, gereksinmelerden çıkan amaçların değişebileceğini kabul etmekle birlikte, temel gereksinme ve isteklerin her zaman aynı olduklarını ileri sürmektedir.¹⁷

Maslow'un motivasyon (dürtü veya uyaran) ve gereksinmeler yöntemine göre de kişiyi davranışa iten gerilimlerde esas temel bilinçsiz gereksinmeler, kültürel, bölgesel bilinçli gereksinmelerden daha çok rol oynar. Her davranış, bir çok bilinçsiz gereksinmeler tarafından kararlaştırılmıştır. Ayrıca, gereksinmeler bir sraya, bir hiyerarşiye göre düzenlenmişlerdir.¹⁸

(15) Ibid., s.44

(16) Daha geniş bilgi için bkz. Ibid., s.45-49

(17) Ibid., s.49

(18) Nezahat Arkun., Türkiye'de Evlenme ve Boşanmalar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1142, İstanbul, 1965, s.15-28

Hiyerarşiye göre esas-temel gereksinmeler şunlardır:

a. Fizyolojik gereksinmeler - Fizyolojik içgüdülerdir. Bütün gereksinmeler arasında en önemlisidir. Hayatta her şeyden tam anlamıyla yoksun olan bir kişi, bütün gereksinmelerinden önce en başta fizyolojik gereksinmelerini doyuma ulaştırmak isteyecektir. Bunlar, beslenme, uyuma, cinsel istek, yaşama sistemini aynı düzeyde tutmak v.b. gereksinmelerdir.

b. Güvenlik gereksinmesi - Yetişkin insanlara göre çocuklarda bu gereksinme daha önemlidir. Güvenlik gereksinmesinin ne kadar önemli olduğu, insanın toplumsal düzene ve alışmış olduğu koşullara bağlanmaya önem vermesinden anlaşılabilir. Belli bir dine ve belli bir gruba bağlanmak, bir konuta sahip olmak gereksinmesi de bu güvenlik gereksinmesinden doğmaktadır.

c. Sevgi gereksinmesi - İlk gereksinmeleri doyurulmuş olan insan, dost, arkadaş, sevgili, çocuk, eş yoksunluğu duyacaktır.

d. Saygı gereksinmesi - Bu gereksinme iki yönlüdür. Bir yönü, insanın yaşadığı çevre içinde başarısı için duyduğu gereksinmedir. İkincisi ise, başkalarından beklenen değerlendirilme gereksinmesidir.

e. Kendini gerçekleştirme gereksinmesi - Çoğu zaman insan, yapması gerektiği, idealindeki işi yapamayınca bir huzursuzluk duyar. Kişinin idealindeki işi yapma gereksinmesi kendini gerçekleştirme gereksinmesidir.

Herhangi bir davranış, aynı zamanda birkaç temel gereksinme ya da temel gereksinmelerin tümü tarafından kararlaştırılmış durumdadır:

Misafire yapılan ikram hem fizyolojik yeme içme gereksinmesini karşılarken birlikte yendiği için sevgi, güvenlik ve saygı gereksinmelerini de karşılar. Evlenme de fizyolojik ve sevgi gereksinmelerini karşıladığı gibi eşlere toplum karşısında bir birlik

sağlamakla birlikte özellikle kadının güvenlik gereksinmesini, eşlerin birbirlerinden ve toplumdaki bekledikleri saygı gereksinmesini ve erkeğin koca, baba, aile reisi olarak, kadının da eş, anne, ailenin iç düzenini yöneten varlık olarak kendini gerçekleştirme gereksinmelerini de karşılar.

Psikolojik alanın, gereksinme yaşantılarından dolayı, gereksinen ve peşinde koşulan yönlerine ise amaçlar denmektedir. Amaçlar nesnelerle ilişkili davranışlardır. Örneğin, yiyecekleri yemek, güvenilir bir yerde oturmak v.b. davranışlar amaçtır.

Kişi, yalnız belli amaçlara ulaşarak gidereceği gereksinme duyguları duymakla kalmaz, psikolojik alanın bir takım yönlerince sürüklendiğini de duyar. Kişi bu istekleri, "kendi dışındaki psikolojik alanın yönleri şeklinde görünen nesne veya kişilerden doğan şeyler olarak algılayabileceği gibi, kendi bedeninden, kendi içinden doğan şeyler olarak da algılayabilir."¹⁹ Kişi, istekleri giderirken yapması gereken birşeyi yaptığı duygusundadır. Buna, kişinin, ana-babasının buyruğunu uyulması gereken bir şey olarak algılaması; sürekli bir başağrısıyla sanki ilaç istemesi duygusuna kapılması örnek olarak verilebilir.

Kişinin toplumsal davranışını gerilimler başlatır ve amaçlar yöneltir. Toplumun benimsediği davranış ölçüleri ve değerleri ise algı, gereksinme, amaç ve anlamların oluşumunda rol oynarlar; doğrudan doğruya davranışa neden olacak şekilde işlemezler:²⁰

Kişilerin reklâm edilen konutları satın almaları propagandanın yarattığı davranışlar olarak değil, kendi toplumsal çevresinin sınırları içinde bir takım gereksinmelerini gidermek için belli amaçlara götüren, uyum peşinde koşma davranışı olarak görülmelidir. Belirli bir gereksinme giderme yolunun seçilme şansı, kişinin geçmiş yaşantısına da bağlıdır. Eskiden bir gereksinmeyi başarıyla gideren bir yola, insan, şimdiki gereksinmesini gidermek için başvuracağı iyi bir yol gözüyle bakacaktır.

(19) D.Krech-R.S.Crutchfield., op. cit., s.46

(20) D.Krech-R.S.Crutchfield., Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunla-

Davranışta birbirini izleyen her evre gereksinme ve amaçların etkisindedir ve her evre gerilimi gidermeye, amaca ulaşmaya doğru yönelir. Kişinin molar davranışının akışı içinde kesiklikler yoktur, bir evre kendisinden sonra gelen evreye karışıp erir. Molar davranışın her evresi, kendisinden bir önceki evreyi tutarlı bir şekilde izler ve evreler akımının sonu olan amaç gittikçe yaklaşır. Belli bir amaca ulaşarak gereksinmesinin doğurduğu gerilimi gideren kişi tam doyuma varmaz. Onun bu amaca erişmesi, psikolojik alanını yeni bir yapıya sokar. Bu yeni yapı, yeni dengesizliklerin ve gerilimlerin doğmasına yol açar; yeni amaçlara doğru istek yaratır.

1.3. TOPLUMSAL DAVRANIŞA YÖN VEREN ETKENLER

Kişinin gereksinimleri, istekleri ve amaçları denildiği zaman kişinin algıladığı gereksinme, istek ve amaçlardan söz edilmektedir.

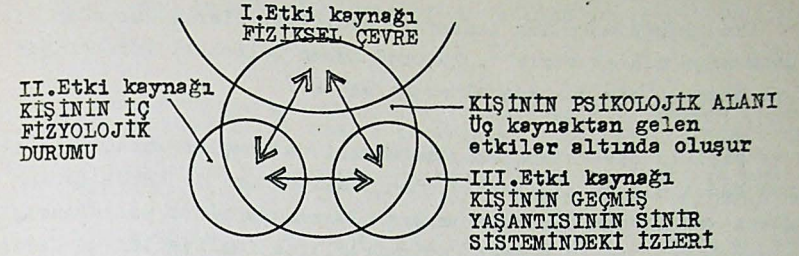
1.3.1. KİŞİNİN ALGILAMASI VE TANIMA YAPISI

Her algıyı, fizik uyarıcının ve bunun kişideki sinir sisteminde yarattığı sinirsel etkenlerin niteliklerinden ileri gelen yapısal etmenler ile kişinin gereksinimleri, duygusal durumu, geçmişteki tecrübeleri ve belleğinden ileri gelen etmenler belirler.

Algılanmak üzere şu veya bu nesnenin seçilmesi ise yalnız gerilimlerin kişi bilincinde algılanması süreçlerinin bir sonucu değildir. Bizim herhangi bir andaki algılarımız aynı zamanda inançlar, toplumsal idealler, töresel kurallar, kültür çevreleri gibi öğelerin oluşturdukları yüksek düzeydeki tanıma yapılarının bir işlevidir.²¹ Kişilerin içinde yaşadıkları fiziki çevrenin çeşitliliği, karşılaştıkları sorunların türü ve yetişmelerindeki farklılıklar tanıma yapıları arasında görülen farklılıkların kaynağını oluşturur.

21, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ser:12, Ankara, 1967, s.34

(21) Ibid., s.104

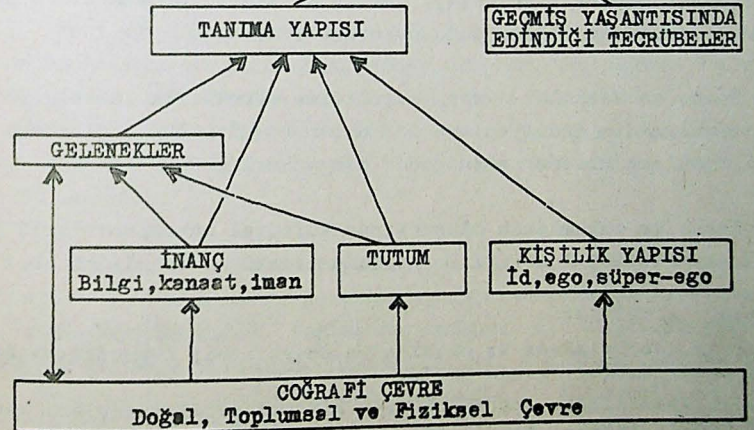
KAYNAKLAR ARASINDAKİ DİNAMİK ETKİLEŞME NEDENİYLE, PSİKOLOJİK ALAN ÖRNEĞİ HER AN DENGESİZLİK, AHENKSİZLİK, İÇ BÜTÜNLÜK YOKLUĞU GÖSTERECEKTİR. BU DENGESİZLİKLER GERİLİMLERDİR.

KİŞİ, PSİKOLOJİK ALANINDA ÇIKAN GERİLİMLERİ

- A) KAYNAĞINI SEÇMEDİĞİ BELİRSİZ TEDİRGİNLİK, KUŞKU
- B) GEREKSİNME, ÇOŞKU
- C) İSTEKLER OLARAK ALGILAR.

GERİLİMLER KİŞİYİ TOPLUMSAL DAVRANIŞA İTER.

KİŞİNİN TOPLUMSAL DAVRANIŞINI AMAÇLAR YÖNELTİR.

(Toplumsal Davranışa Yön Veren Etkenler)

Yenilenen durumlar tanınmanın aralıksız olarak durmadan örgütlenmesine olanak verir²². Bu örgütlenme belleksel evrenimizin net ve düzenli bir durumda olmasını sağlar.

Kişinin gereksinimleri, istekleri ve amaçları tanıma yapılarına bağlı olarak algılandığından faaliyetleri de kendi tanıma yapıları tarafından kararlaştırılır. Tanıma yapıları yalıtılmış katı yapılar, ve bu yüzden değişmiyorlarsa faaliyetler de değişmez.

1.3.2. KİŞİNİN İNANÇ VE TUTUMLARI

Bilgi²³, kanaat²⁴, ve iman'ı²⁵ kapsayan inançlar, bir durumun algılanmasında önemli rol oynarlar. İnançlar, "ilk algıların, bunların geçirdiği yeniden örgütlenmelerin ve bu yeniden örgütlenmelerle ortaya çıkan tanıma yapılarının bir ürünüdür."²⁶

Kişinin gereksinimlerinde önemli bir rol oynayan tutumlar ise "... bireyin kendi dünyasının bir yönüyle ilgili güdülenme, algılama, coşku ve tanıma süreçlerinin devamlı bir örgütlenmesidir."²⁷ Bir tutuma konu olan bir nesne, belli koşullar altında, sık sık bir amaç niteliği gösterir ve kişiyi davranışa iter. Tutumun itici bir güç olması nesnenin algılandığı duruma bağlıdır.

İnanç ve tutumlar, insan kişiliğine süreklilik katarlar; günlük algılama ve faaliyetlere bir anlam ve bütünlük sağlarlar; çeşitli amaçlara ulaşma denemesinde işe yararlar.

İnanç ve tutumların oluşmasında kültürel etkenlerin rolü basit ve dolaysız değildir. Bizim toplumumuzdaki en önemli kültürel

(22) Ibid., s.135-144

(23) Kişinin doğrulanabilir saydığı ve doğrulanmış inançlarına bilgi denir (Ibid., s.191-194).

(24) Doğrulanabilirlik ölçeğinde orta bir yer tutan inançlara kanaat denir. (Ibid., s.191-194)

(25) Kişinin özü bakımından doğrulanamaz söylediği şeyler hakkındaki inançlarına iman denir (Ibid., s.191-194).

(26) Ibid., s.175

(27) Ibid., s.176

etkiler aileden gelmektedir. Murphy ve Newcomb'un (1937) belirttikleri gibi:²⁸

"Ana babaların tutumları geniş kültürel etki akımlarının bir parçasıdır ve bunlar tarafından şekillendirilmişlerdir. Ana babalar toplumsal davranış örneklerinin ve tutumlarının dolaysız bir kaynağı ve kültürdeki değerleri geçiren birer aracılardır. ... Bu sebeple ana babalar toplumun dolaysız bir eğitsel cihazıdır ve toplum, okullar, ... oyun arkadaşları ve başka belirli ilişkiler yoluyla anababaların faaliyetlerini denetler, onların norm dışı bir düzen geliştirmelerini önler..."

İnanç ve tutumların oluşmasında kişinin gereksinimleri, istekleri, amaçları da büyük bir rol oynarsa da bu rol toplumsal çevrenin koyduğu sınırlarla daraltılmıştır.

1.3.3. TOPLUMSAL ÇEVRE

Kişinin toplumsal çevresi, belki de en derin, en sürekli ve aynı zamanda toplumsal davranış yönünden en önemli engellemelerin kaynağıdır. Toplumun kişiyi sardığı çeşit çeşit toplumsal davranış kuralları, çoğu zaman istek ve gereksinimlerin doyuma ulaştırılmasını önleyen az veya çok aşılabilir engeller durumunda yükselirler.

Toplum, kendi güvenliğini, dirliğini ve üyelerinin haklarını korumak için bazı kurallar oluşturmuştur. Toplumdaki eğitim politikasının amaçlarından en önemlisi, yeni kuşakların yürürlükteki toplumsal düzene uymaları için uygun biçimde yetiştirilmeleri yani onlara toplumun benimsediği davranış ölçüleri ve değerlerinin öğretilmesidir.²⁹

Kişiler, sırasında toplum çıkarları için kendi kişisel çıkarlarını esirgememeleri gerektiğini öğrenirler. Bu baş eğme ve uyum sağlamaya karşılık, toplum da yardıma veya dayanağa gereksinimleri olduğunda üyelerini destekler. Bu, kişilerin bencil itilimleri üzerinde bir toplumsal denetim sağlamak için etkin bir yoldur.

(28) Ibid., s.209

(29) Özer Ozankaya., "Demokratik Siyasal Kültürün Gelişmesinde Toplum Bilimler Öğretiminin Katkısı", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, Aralık/1971 s.89.

dur. Bu yüzden bir toplumun benimsediği davranış ölçüleri ve değerleri, hemen her toplumda üyeler tarafından tartışmasız kabul edilir.

1.3.4. KİŞİLİK YAPISI

Kişinin toplumun bir üyesi durumuna gelmesinin yani karşılıklı uyum sağlamalarının sonucunda insan, bir kişilik kazanır.

Freud'un Psikanalitik Kuramına göre kişilik yapısı id (es), ego (ben) ve süper-ego (ben üstü) üçlüsünden oluşmaktadır³⁰:

Id, kişinin doğuştan sahip olduğu tüm güdülerin toplamıdır ve temel olarak cinsiyet ve saldırganlık güdülerinden oluşur. Ego, kişinin çevresiyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkar; id'in isteklerinden toplumca kabul edilenlerin bilinç düzeyine çıkmasına izin verir, diğerlerini bastırır. Süper-ego ise ego'nun hangi isteklerin bilinç düzeyine çıkmasına izin vereceğini, hangilerinin ise bilinç altında tutması gerektiğini belirler; çocukluk devresinde çocuğun büyükleri ile olan etkileşimi sonucu gelişir ve toplumsal yasakları içerir.

Bu kurama göre toplumsal davranış kuralları süper-ego yoluyla kişiliğin bir parçası durumuna gelmektedir.

Kültür-kişilik akımının öncülerine göre, "insan davranışlarının arkasındaki belirleyici güç dıştan gelen uyarıcılar değil, insanın kişiliğidir."³¹

1.3.5. KİŞİNİN BİR GRUBA ÜYE OLMASI

Kişinin toplumlaşmanın normal süreciyle yalnız kişilik kazanmakla kalmaz aynı zamanda gruplara da karışır.

(30) Çiğdem Kağıtçıbaşı., *İnsan ve İnsanlar, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, 6-8, Ankara, 1976, s.245-285.*

(31) Bozkurt Güvenç., *Sosyal ve Kültürel Değişme, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, D-21, Ankara, 1976, s.33.*

Toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimler geliş-tikçe kişi, boş inançlardan kurtulmayı, doğaya egemen olmayı öğrenir; özgürlüğü artır. Ancak bunlarla birlikte, kişi daha soyutlanmış duruma girer; önemsizlik, güçsüzlük duygularına kapılır. Kişinin görevi, bundan böyle, ekonomik sistemin gelişmesine yardım etmek; kendi mutluluğu, kurtuluşu dışında amaçlara hizmet etmektir. Kişi, ekonomik makinada bir çark dişi olur. Kişilerin birbirlerine olan ilgisi insanca özelliklerini kaybeder. Sonuçta kişi, soyutlanmış, şaşırılmış, önemsizlik ve güçsüzlük duyguları içinde bir kişi olur. Bununla birlikte, kişiye önemsizlik, güçsüzlük ve soyutlanma duygularını yenmesinde bir gruba üye olması veya toplumun benimsediği davranış ölçü ve değerlerine baş eğmesi-ne, uyum sağlamasına karşılık toplumdan destek, sevgi ve saygı görmesi yardımcı olur.

Ayrıca, toplumda ekonomik, siyasal ve toplumsal örgütler devleştiği gibi kişinin uğraşmak zorunda kaldığı sorunlar da devleşmiştir. Kişi bu büyük sorunları çözebilmek için dayanışma ve örgütlenme gereksinmesi içindedir.

Kişinin karıştığı grubun sürekli varlığı ve gelişmesi, kişinin sürekli varlığı ve dirliğiyle birdir. Bu nedenle üyeler, gruplarının süre gitmesini isterler ve bunun için çalışırlar. Kişinin üye olduğu grup, onun kişiliğinin bir parçası durumuna gelir.

Her toplum birbiriyle karşılıklı ilişkileri olan toplumsal gruplardan meydana gelmiştir. Bu gruplar, kişinin içinde yaşadığı toplumun yapısını, kişinin amaçlarının bünyesini, olurlu davranışlarının sınırını belirler.

Toplumun karşısında bir birlik olan aile de yalnız psikolojik bir grup³² değil, aynı zamanda bir toplumsal örgüttür. Aile, giysiler, dualar gibi kültürel ürünlere, ortaklaşa bir isim ya da

(32) Psikolojik grup meydana getirebilmek için bütün üyeler, her kişinin psikolojik alanında bir grup olarak kavranmalı ve tepki görmelidir.

simgeye, ayırtedici davranış modellerine, babanın kararının dokunulmaz oluşu gibi ortak inanç sistemine ve zorlayıcı tekniklere sahip olduğu için bir toplumsal örgüttür.³³ Aile, belli anlarda ve belli koşullar altında hem psikolojik grup hem de toplumsal örgüt olarak nitelendirilebilir.

Grup üyeleri olguları aynı yetkiliden aldıkları sürece, sınırlı kanaat ve yargılarla sürekli olarak uyarıldıkça ortak inançların, standard yargıların ve değerlerin ortaya çıkması beklenmelidir. Muzafer Şerif adlı araştırmacı, grup standard yargılarının nasıl oluştukları konusunda bir araştırma yapmıştır³⁴:

Şerif'in bu araştırmasında birbirini hiç tanımayan, birbirleri ile daha önce herhangi bir grup durumunda bulunmamış kişiler kullanılmıştır. Bu araştırmanın ilk devresinde bu kişiler teker teker laboratuvara alınmışlar ve kendilerine, bir algı deneyi yapılacağı söylenerek tamamen karartılmış odada ufak bir ışık kısa aralarla gösterilmiştir. Aslında hareketsiz olan bu ışığın her gösterilişinde, hangi yönde ve ne kadar hareket ettiği denekten sorulmuştur. Önceleri deneklerin birbirini tutmayan sayılar verdikleri, ancak zamanla deneğin belli bir sayıda ve yönde karar kıldığı görülmüştür. Her denek kendince bir standard yargı geliştirmiştir. İkinci devrede bu kişiler, bir kaç kişilik gruplar durumunda laboratuvara alınmış ve ışığın her gösterilişinde uzunluk yargılarını yüksek sesle yapmaları istenmiştir. İkinci devrenin bulgusu, ilk devrede birbirinden farklı standard geliştirmiş kişilerin biraraya geldiklerinde bu standartları bırakarak grupça tek bir standard oluşturdıklarıdır. Böylece kişisel standartlar yerlerini tek bir ortak standard'a bırakmıştır. Bundan sonra aynı denekler, araştırmanın ilk devresinde olduğu gibi tek tek laboratuvara alınarak aynı işlem tekrarlanmıştır. Bu devrede deneklerin, geliştirdikleri kişisel standard yargıyı kullanmadıkları ve grup standard yargısına bağlı kaldıkları görülmüştür.

(33) D.Krech-R.S.Crutchfield., Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunları, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Ser:12, Ankara, 1967, s.424-426.

(34) Çiğdem Kağıtçıbaşı., Genel Psikoloji Ders Notları, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1975, Yön:167, s.107-108.

Asch adlı araştırmacı da çoğunluğun kişiye etkisini çalışmıştır³⁵:

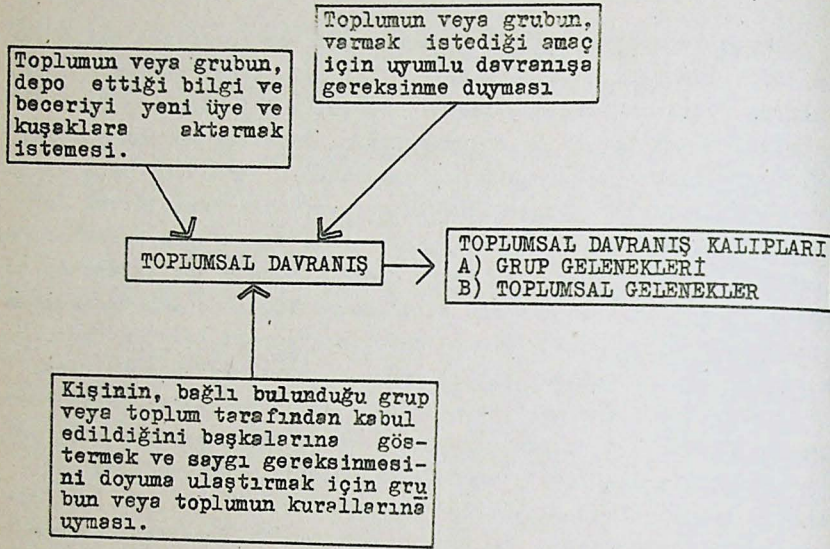
Asch'in araştırmasında laboratuvara her keresinde belli sayıda kişi alınmıştır. Ve bu kişilere iki ayrı kart gösterilmiştir. Kartlardan birinin üzerinde farklı uzunlukta iki çizgi, diğerinin üzerinde ise tek bir çizgi bulunmaktadır. Deneklerden tek çizginin uzunluk bakımından diğer karttaki çizgilerden hangisine daha yakın olduğu sorulmuştur. Aslında deneklerden yalnızca biri gerçek denektir; diğerleri araştırmacının asistanlarıdır ve her keresinde ne diyecekleri önceden belirlenmiştir. Gerçek deneğe söz sırası en sonunda gelmektedir. İlk bir kaç kart gösterildiğinde araştırmacının yardımcıları doğru cevap vererek deneğin güvenini kazanmaktadırlar. Ancak sona doğru hep yanlış cevap vermeye başlamaktadırlar. Denek, sıra kendisine gelinceye kadar sırayla herkesin yanlış cevap vermesi durumunda rahatsız olmakta ve kendi yargılarından kuşkuya düşmektedir. Bundan ötürü, onun da diğerlerinin söylediklerini, -gerçeğe aykırı olmasına karşın- tekrarladığı görülmüştür. Çok sayıda deneğin kullanıldığı bu çalışmada her üç denekten birinin, diğerlerinin yargısına uyduğu bulunmuştur.

Bu ortak inanç, yargı ve değerler, kişinin toplumsal desteği yitireceği korkusu, toplumsal örgütün, zorlayıcı faaliyetlerini kişinin inançlarına kadar yayması, kişinin grubunu olağanüstü bir biçimde algılaması ve özdeşleşme eğiliminde olması gibi nedenlerle değişime karşı direnmektedir.

1.4. TOPLUMSAL DAVRANIŞIN KALIPLANMASI

Grup üyeleri yalnız ortak inançlar, standard yargılar elde etmekle kalmazlar ortak davranış kalıpları da gösterirler. Bu kalıplanmış davranışlar geleneklerdir. Grupça belirlenen geleneklerle daha genel kaynaklı toplumsal gelenekleri birbirinden ayırmak gerekir. Bundan ilki bir grubun üyelerine özgü bir davranıştır; ikincisi ise bir kültürün üyelerinin çoğunda görülür.

(35) Ibid., s.109-110

Toplumsal Davranış Kılıplandıran Etkenler

Toplumsal davranışların, bir grubun veya toplumun üyeleri arasında yüksek oranda bir ortaklık ve kalıplanma göstermesinin en önemli nedenlerinden biri "grubun veya toplumun vermek istediğı amaç tarafından gereksinmesidir.³⁶" Çünkü, amaçların çoğu, bir çok insanın uyumlu davranışlarını gerektirmektedir. Diğer bir zorlayıcı güç, grupların veya toplumun amaçlarını elde edebilmeleri için gerekli bilgi ve beceriyi depo etmiş olmalarından ve bu bilgi ve beceriyi yeni üyelere, yeni kuşaklara aktarmak istemelerinden gelmektedir. Ayrıca, kişinin bağılı bulunduğı grubun veya toplumun benimsediğı davranışları yaparak başkalarına bu grup veya toplum tarafından kabul edildiğini göstermek ve saygı gereksinmesini doyuma ulaştırmak istemesi de bu kalıplanmayı sağlamaktadır.

(36) D.Krech-R.S.Crutchfield., op. cit., s.450-451.

Grupça belirlenen gelenekler de iki türdür. Bazı davranış kalıplarının bütün üyelere bulunabilmesine karşın aile reisinin çocuklardan daha farklı davranış kalıplarının bulunması gibi bir üyeden ötekine, bir rolden ötekine değişen gelenekler de vardır³⁷.

Toplumsal gelenekler içinde de kadın ve erkeklerin, yaşlı ve gençlerin, yetenekli ve yetenezsizlerin farklı rolleri vardır. Roller, bir insanın toplum içindeki durumunun gerektirdiğı davranışlardır ve "bir toplumsal durumda bize düşen görevi, özellikle de diğer kişilere göre yetki ve statümüzü belirler, dolayısıyla de... insanlar arasındaki (uzaklıkları kararlaştıran) bir mekanizma...³⁸" dir.

Ailelerin her biri kendine özgü, uzmanlaşmış ve dışarıdaki gözlemciye kapalı kalan bir davranış kalıpları geliştirmek eğilimindedir. Ailece belirlenen bu gelenekler, toplumsal baskılardan bir dereceye kadar bağımsız bir toplumsal yaşayışı anlatırlar ve bir takım önemli toplumsal ve kültürel değişikliklerin hareket noktasını oluştururlar. Geniş ölçüde yayılınca da toplumsal geleneklerin bir parçası durumuna gelirler³⁹.

Yaşayan toplumsal gelenekler kişinin fizyolojik ve psikolojik gereksinmelerini karşılar ve doyurur; başarısı denenmiş gerilim giderici çözüm yollarıdır. "Psikoloji bilimi, ancak (doyurucu) olduğu sürece alışkanlıkların devam ettiğini göstermiştir⁴⁰". Doyum, toplumsal gelenekleri destekler ve sürekli kılar. Toplum da kendi güvenliği, dirliği ve sürekliliği için gerek tinsel gerek maddi yaptırımlarla toplumsal gelenekleri korur.

(37) D.Krech-R.S.Crutchfield., Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunları, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ser:12, Ankara, 1967, s.449-458.

(38) Calvin Wells., İnsan ve Dünyası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s.43.

(39) Richard L.Meier., Şehirsel Bölgelerde Sosyal ve Kültürel Değişmelerin Ölçülmesi, İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü, Sosyal Araştırma Dairesi-19, Ankara, 1968, s.4-8.

(40) Bozkurt Güvenç., İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974 s.105.

1.5. BİRİNCİ BÖLÜMÜN ÖZETİ, DEĞERLENDİRMESİ VE TOPLUMSAL GELENEĞİN ÖZNEL TANIMI

Çok geniş kapsamlı olan "Gelenek" kavramı, toplumsal tecrübeleri, öğretileri, görüşleri, inançları, tutumları ve töreleri kapsamaktadır. Gelenekler, kuşaktan kuşağa aktarılan kalıplaşmış toplumsal davranışlardır. Birlikte yaşamının doğal sonucu olarak kişiler, birbirlerine karşı psikolojik tutum ve tepkiler geliştirmişlerdir. Her insanın bir toplumsal evrende yaşadığı kabul edildiğine göre de bireyin bütün davranışları toplumsaldır. Kişilerin birbirlerine tepkileri, diğer bir deyişle toplumsal davranışlarının birbirini etkilemesi, özellikle kişinin dış toplumsal ve fiziksel çevresi, geçmiş yaşantısının sinir sistemindeki izleri aracılığıyla kişinin psikolojik alanında gerilimler oluşturarak olmaktadır. Kişiyi toplumsal davranışa iten, psikolojik alanındaki bu gerilimleri, kişi, bilincinde ya kaynağını seçemediği tedirginlik, kuşku duyguları biçiminde veya gereksinme, coşku ve istekler olarak algılar. Gerilimlerde, esas temel bilinçsiz gereksinmeler, kültürel bilinçli gereksinmelerden daha çok rol oynar. İçgüdü kumramlarına göre gereksinmelerin sayı ve türü değişmez. Aynı zamanda, belli bir hiyerarşiye göre düzenlenmiş olan bu temel gereksinmeler, fizyolojik, güvenlik, sevgi, saygı (başarılı olma ve değerlendirilme) ve kendini gerçekleştirme gereksinmeleridir. Bu yaklaşıma göre, toplumsal davranışlar, dolayısıyla gelenekler, çoğunlukla doğal olaylardır, içgüdüsel davranışlardır.

Kişinin faaliyetleri, kendi toplumsal ve fiziksel çevresinin sınırları içinde birtakım gereksinmelerini, isteklerini gidermek için belli amaçlara götüren, uyum peşinde koşma davranışlarıdır. Belli bir gereksinme giderme yolunun seçilme şansı, kişinin algılama ve tanıma yapısı, fizyolojik durumu, geçmiş yaşantısındaki tecrübeleri, yetenekleri, fiziksel ve toplumsal çevre öğeleri kanalıyla geleneklerine bağlıdır.

İlgi alanları yöresel düzeyden çıkmamış, toplumsal -hareketlilik girmemiş toplumların üyelerinin -inançları, toplumsal ideal-leri, töresel kuralları, toplumsal ve fiziksel çevreleri gibi öğelerinin oluşturduğu- tanıma yapıları yalıtlanmış katı yapılardır. Kişi, gereksinmelerini, isteklerini, amaçlarını tanıma yapılarına bağlı olarak algıladığından tanıma yapıları, katı yapılar ise kişinin faaliyetleri de değişmez. Bu nedenle, böyle toplumlarda gelenekler de değişmez.

Bilgi, kanaat ve imanı kapsayan inançlar, bir durumun algılanmasında etkin rol oynarlar. Bilgilenme, bir geleneğin değişime karşı direncini ne kadar zayıflatırsa, iman da o derece güçlendirir.

Gelenekler, algılama ve tanımaların oluşturduğu sürekli ör-gütler olan inanç ve tutumlarla kişinin psikolojik dünyasına süreklilik sağlarlar. Bir psikolojik durumdan diğerine geçişte görülen sürekliliği, kişinin günlük faaliyetlerinin anlam ve bütünlüğünü, inançlar ve tutumların bir arada oluşturdukları düzen aracılığıyla gelenekler sağlar.

Inanç ve tutumların oluşmasında kişinin gereksinmeleri, istekleri ve amaçları da büyük rol oynarsa da bu rol toplumsal çevrenin koyduğu sınırlamalarla daraltılmıştır. Kişinin toplumsal çevresi, onun toplumsal davranışını en güçlü, en sürekli engelleme kaynağıdır.

Toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimler geliş-tikçe kişi, toplum içindeki önemini kaybeder; daha soyutlanmış, önemsizlik ve güçsüzlük duyguları altında ezilir. Kişilerin bir-birlerine olan toplumsal-duygusal ilgileri doğrultusunu, insanca özelliklerini kaybeder. Bununla birlikte, kişiye, önemsizlik, güç-süzlük ve soyutlanma duygularını yenmesinde kişinin bir gruba üye olması veya toplumun benimsediği davranış ölçü ve değerlerine baş-egmesi, uyum sağlamasına karşılık toplumdan destek, sevgi ve say-

gı görmesi yardımcı olur. Modernleşen toplumda, ayrıca kişinin uğraşmak zorunda kaldığı sorunlar, siyasal, ekonomik ve toplumsal örgütlerle birlikte devleşir. Bu nedenlerle, kişi, dayanışma ve örgütlenme gereksinmesi içindedir.

Kişinin karıştığı grubun veya toplumun sürekli varlığı ve gelişmesi, kişinin sürekli varlığı ve dirliğiyle birdir. Kişi, grubunun ve toplumunun süre gitmesini ister ve onun için çalışır. Gruplar ve toplum amacına ulaşmak için üyelerinin uyumlu davranışına gereksinmesi olduğundan ve depo ettiği gerekli bilgiyi, beceriyi üyelerine aktarmak istemesinden toplumsal davranışlar kalıplanma eğilimindedir. Bu kalıplanmış toplumsal davranışlar geleneklerdir; bir grubun üyelerine özgü olabildikleri gibi, bir kültürün üyelerinin çoğunda da görülebilirler. Grup gelenekleri geniş ölçüde yayılınca, toplumun üyelerinin çoğunda görünen toplumsal geleneklerin bir parçası durumuna gelir.

Grup gelenekleri ve toplumsal gelenekler, kendi içlerinde kişilerin yetenek ve cinslerine göre farklılık gösterir. Bu farklı toplumsal davranışlar rollerdir; kişilerin görevlerini, birbirlerine göre yetki ve statülerini, dolayısıyla aralarındaki uzaklıkları belirler.

Kişi, grup geleneklerine veya toplumsal geleneklere, güvenlik, sevgi, başarılı olma ve değerlendirilme gereksinmelerini doyuma ulaştırdığı sürece bağlanır. Bu doyum toplumsal gelenekleri destekler ve sürekli kılar. Toplum da, kendi güvenliği, dirliği ve sürekliliği yönünden gerek tinsel, gerek maddi yaptırımlarla toplumsal gelenekleri korur.

Öyleyse, toplumsal gelenekler, "kişinin her yeni psikolojik durumdaki gereksinme ve uyaranlar karşısındaki davranışına anlam ve bütünlük kazandıran, bir psikolojik durumdan ötekine geçişteki sürekliliği sağlayan, kişiler arası yetki ve statüyü belirleyen, gerilim giderici toplumsal davranış kalıpları kümesidir."

Buraya kadar, toplumsal geleneklerin oluşumu, doyuma ulaştırdıkları gerilimler ve işlevsel yararlılıkları tanıtılarak toplumsal geleneğin yeni bir öznel tanımı verilmiştir. Bunu izleyen bölümde toplumsal geleneklerin fiziksel çevrenin biçimlendirilmesi-ne ve düzenlenmesine etkisi ve konut iç mekân tasarımılamasında gözetilmesinin gerekliliği tanıtlanmaktadır. Ayrıca mimari düşüncede davranış bilimleriyle bir ortaklığa gidilmesine kadar varan değişim, tarihi bir yaklaşımla açıklanmaktadır.

2. BÖLÜM - TOPLUMSAL GELENEKLERİN, FİZİKSEL ÇEVRENİN BİÇİMLEN- DİRİLMESİNE, DÜZENLENMESİNE ETKİSİ VE KONUT İÇ MEKAN TASARIMLAMASINDA GÜZETİLMESİNİN GEREKLİLİĞİ

2.1. ENDÜSTRİLEŞMEYLE MİMARIN KONUT İÇ MEKAN TASARIMLAMASINDAKİ DÜŞÜNCESİNİN KULLANICININ O MEKANDAN BEKLENTİLERİNDEN FARK- LILAŞMASI

Konut mimarisi Rönesans'a gelinceye kadar çoğu kez isim-
siz yapı ustalarının inşa ettikleri binalardan oluşmuştur. Bu
endüstrileşme öncesi toplumda müşteri, bir diğerinden üstün, ta-
nınmış, toplum tarafından saygı duyulan ve estetik yargıları be-
nimsenen bir mimar seçebilmiştir. Mimar da müşterisinin gerek-
sinmelerini ya kendi gereksinmelerine benzediği için sezinlemiş
veya bu gereksinimler toplumsal geleneklerce kurallaşmış olduğun-
dan yalnız bu geleneklere uymuştur.

Ancak, Onbeşinci yüzyıl sonunda Portekizlilerin Afrika al-
tınının yolunu değiştirmeleri ve Mağrip altınının tükenmesiyle
sermayelerin doğuya kaçma olgusu doruk noktasına varmış; Akdeniz
devletlerinde ekonomik bunalım başlamıştır. İtalyan siteleri bu
bunalıma çözüm bulmak için endüstrinin gelişmesine yönelmişler-
dir¹.

On altıncı yüzyılın başında da İspanyolların denetimi al-
tında elde edilen Amerikan altın ve gümüşü, -Akdeniz ticaretin-
deki gerileme ve Osmanlılara bağlı korsanlık faaliyetleri yüzün-
den- mal karşılığı Almanya, Kuzey Avrupa ve Britanya adaları yö-
nünde dağılmıştır. Böylece, Batının parasal gücü oluşmuş ve ima-
lathanelerle birlikte egemen bir ekonomi kurulmuştur.²

(1) Stefanos Yerasimos., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem
Yayınları, İstanbul, 1974, C.1 s.382.*

(2) *Ibid.*, s.388-391.

2. BÖLÜM - TOPLUMSAL GELENEKLERİN, FİZİKSEL ÇEVRENİN BİÇİMLEN- DİRİLMESİNE, DÜZENLENMESİNE ETKİSİ VE KONUT İÇ MEKAN TASARIMLAMASINDA GÖZETİLMESİNİN GEREKLİLİĞİ

2.1. ENDÜSTRİLEŞMEYLE MİMARIN KONUT İÇ MEKAN TASARIMLAMASINDAKİ DÜŞÜNCESİNİN KULLANICININ O MEKANDAN BEKLENTİLERİNDEN FARK- LILAŞMASI

Konut mimarisi Rönesans'a gelinceye kadar çoğu kez isim-
siz yapı ustalarının inşa ettikleri binalardan oluşmuştur. Bu
endüstrileşme öncesi toplumda müşteri, bir diğerinden üstün, ta-
nınmış, toplum tarafından saygı duyulan ve estetik yargıları be-
nimlenen bir mimar seçebilmiştir. Mimar da müşterisinin gerek-
sinmelerini ya kendi gereksinmelerine benzediği için sezinlemiş
veya bu gereksinimler toplumsal geleneklerce kurallaşmış olduğun-
dan yalnız bu geleneklere uymuştur.

Ancak, Onbeşinci yüzyıl sonunda Portekizlilerin Afrika al-
tınının yolunu değiştirmeleri ve Mağrip altınının tükenmesiyle
sermayelerin doğuya kaçma olgusu doruk noktasına varmış; Akdeniz
devletlerinde ekonomik bunalım başlamıştır. İtalyan siteleri bu
bunalıma çözüm bulmak için endüstrinin gelişmesine yönelmişler-
dir¹.

On altıncı yüzyılın başında da İspanyolların denetimi al-
tında elde edilen Amerikan altın ve gümüşü, -Akdeniz ticaretin-
deki gerileme ve Osmanlılara bağlı korsanlık faaliyetleri yüzün-
den- mal karşılığı Almanya, Kuzey Avrupa ve Britanya adaları yö-
nünde dağılmıştır. Böylece, Batının parasal gücü oluşmuş ve ima-
lathanelerle birlikte egemen bir ekonomi kurulmuştur.²

(1) Stefanos Yerasimos., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem
Yayınları, İstanbul, 1974, C.1 s.382.*

(2) *Ibid.*, s.388-391.

Batıdaki bu endüstrileşme şehirlere doğru bir göçü doğurmuş; şehirlerde yığılan nüfus toplum düzenini bozmuştur. Ortaçağın söz sahibi sınıflarının karşısına endüstrinin doğurduğu kalabalık ve güçlü bir burjuva sınıfı dikilmiştir. İnsanoğlunun kilise ve saray karşısında sesini duyurmak yürekliliğini kazanmasıyla burjuvazi, kendinden üstün sınıflarla özdeşleşmek isteği ve antik çağın hovardalığının etkisinde malikâneler yaptırmaya başlamıştır.

Fransız devrimi, parasal dirliğe sahip burjuvazinin siyasal bakımdan da her türlü aşağılık duygusundan sıyrılmasını ve Orta çağın sanat yaratması sıkı düzeninin simgesi olan lonca örgütlerinin yasal yolla ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. "Loncaların sıkı ve meslek (onurunu) herşeyin üzerinde gören (sıkı düzeninden) sıyrılan mimar, müşterisinin emrini harfiyen yerine getirmekte (sakınca) görmemiştir. Böylece, bu kimselerin oturdukları evler, (doğallıklarından) çok şey kaybetmişler ve birer dekor-yuva (durumuna) gelmişlerdir."³ 1850-1860 yıllarına kadar konut mimarisine bu anlayış egemen olmuştur. Bundan sonra, endüstri bütünü gelişmiş; kapitalist üretim biçimi gitgide daha belirleyici durum almıştır. 1872 ekonomik buhranın bütün Avrupaya yayılmasıyla "köyden şehire akın eden halk bir lokma ekmek karşılığında hemen her şeyinden vazgeçmiş, bütün hayat alışkanlıklarını ... kaybetmiştir."⁴

On dokuzuncu yüzyıl sonunda Yirminci yüzyıl başında burjuvanın oturduğu malikâne her türlü insanca ölçünün ötesinde planlanmış; yoksul işçinin tek odası ise her türlü insanca yaşama düzeninden uzak bir özellik kazanmıştır. 1850-1900 yılları arasında endüstri çevrelerindeki yaşantı koşullarının düzeltilmesi, işçilere konut sağlanması gibi konulara yönelinmiştir. Birinci Dünya savaşından önce yapılan uygulamalardan, yalnız kamusal sağlık ve güvenli korumak için uygulanan yapı kurallarının ailenin toplumsal

(3) Bülent Özer., *Bakışlar, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları: A1, İstanbul, 1969, s.82.*

(4) *Ibid.*, s.83.

ve psikolojik gereksinmelerini her zaman karşılayamadığı anlaşılmıştır⁵. Birinci Dünya Savaşı sonrası ise yeni konut sorunu, ekonomi ve endüstri alanlarında girilen tam bir kalkınma hareketi ve para sıkıntısı, yapı standartlarına uygun, gerekli ve pratik olana yönelen rasyonel bir çalışma düzenini gerektirmiştir.

1900-1930'un kuramcıları, toplumsal hedeflerin nasıl başarılacağına çoğu kez kararsız olmalarına karşın, aşağı yukarı, endüstrileşmenin doğurduğu şehir koşullarının yumuşatılmasını istemişlerdir. Bu düzeltmeler, hızlı arabaların yavaşladığı, eski şehirlerin dar rüzgarlı sokaklarının daha çok açık mekânlar, geniş yollar sağlamak için üç veya dört katlı apartmanlar doğrultusunda her şeyi kapsamıştır. Endüstrileşmeyle ortaya çıkan bu modern faaliyet atılımı önericilerinin yolu yıkıcı olmuştur. Modern mimari ülküsü insanların nasıl yaşadıklarından daha çok, nasıl yaşayacakları ile uğraşmaya yönelmiştir.⁶

Ancak, endüstrileşmenin başlamasıyla mimar ve müşteri ilişkisi de yeni bir görüntüye bürünmüştür. Geniş kapsamlı tasarımlamalarda tasarı için ödeme yapan, çoğunlukla hükümet veya dayanışma örgütü temsilcisi gibi müşteri, tasarımı kullanacak (içinde oturacak) müşteri değildir. Böylece, ödeyen müşteri ile kullanıcı müşteri farklılaşması oluşmuştur. Geçmişte aynı zamanda ödeyen müşteri olan kullanıcı müşteri ile mimarın dolaysız ilişkisi artık olmadığı gibi en önemlisi, kullanıcı müşteriler eskiye oranla daha çok farklı sınıftan ve hatta farklı kültürdendir. Mimar, kendisinin ve müşterisinin mekân algısı, tanıma yapısı arasındaki sınıfsal ve kültürel farklılıkları kavrayamamıştır.

Mekân algılamasına sınıfsal ve kültürel farklılıkların etkisini gösteren birçok örnek vardır:

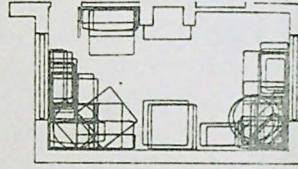
(5) Ayla Atasoy., *Değişen İhtiyaçlar Karşısında Konut Tasarımının Mevcut Konutların Değerlendirilmesi Yolu ile Geliştirilmesi, İ.T.U. Mimarlık Fakültesi Dok.Tezi., İstanbul, 1973, s.45-47.*

(6) Brent C.Brolin., *The Failure of Modern Architecture, Studio Vista, London, 1976, s.61-65.*

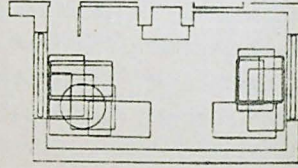
Bilindiği gibi, kişi, gereksinmelerini, isteklerini ve amaçlarını inançlarına, toplumsal ideallere, töresel kurallara, kültürel çevrelere bağlı olarak algılar.⁷ Böylece, kişi, psikolojik alanını oluşturan etkenlerden biri olan dış fizik çevresinden gelen gerilimleri gidermek için algıladığı gereksinme, istek ve amaçlara göre de mekânını düzenler.

Mimarın mekân tasarımıdaki düşünceleri ile mekânı kullananların mekân düzenlemesinin uyumadığını gösteren Cardiff çalışması (Edwards, 1974) ilginçtir.⁸ Bu çalışmada bir konut yerleştirmesindeki benzer evlerin tasarımı katılmış 28 mimarın düşünceleri ile inşaatın bitiminden sonra bu yerleşmede 232 evin -gözlemle saptanan- yaşama mekânının mobilya düzeni arasında bir oranlama yapılmıştır. Data analizlerine göre ancak mimarların yarısı televizyon yerleştirmenin herkesçe benimsenmiş durumunu kestirebilmiştir. Şöminenin hemen bitişiğindeki duvarın önünü koltuk yerleştirmeye ayıran mimarların yalnız %7'sine karşın kullanıcıların %50'si koltuklarını oraya yerleştirmiştir. Bu çalışma aynı zamanda, mimarların dolaşım alanlarını değerlendirerek dolaşım bölgeleri içinde odayı bölmeye yönelmelerine karşın kullanıcıların daha çok toplumsal ve psikolojik etkenlerin rol oynadığı güzel görünüş yaratmakla ilgilendiklerini göstermiştir.

Kullanıcıların
yaşama mekânı
düzeni

Mimarların yaşama
mekânı tasarımı

Edwards'dan (1974)
Lee, Terence., *Psychology and the Environment*
s.69

(7) Bkz. 1. Bölüm, "Kişinin Algılaması ve Tanıma yapısı" s.17

(8) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London, 1976, s.68-71.

Bir diğer araştırmacı Goffman (1963) ise kullanıcının mobilya seçiminde ve mekân düzenlemesinde bağlı olduğu grubun da etkisini belirtmiştir.⁹

Kültürel farklılıkların mekân düzenlemesine etkisini gösteren ilginç olay da Cezayir bağımsızlığını elde ettiği zaman, Cezayirliilerin Fransızlar için inşa edilmiş yüksek katlı konutlara taşınmalarıyla gerçekleşmiştir¹⁰:

Cezayirliiler, mekânları, tasarlamada düşünüldüğü gibi kullanma yerine, yaşama mekânlarını genişletmek çabasıyla bir çok duvarı yıkmışlar, kapıları sökmüşlerdir. Avrupalıların mahremiyeti sağlamak için fiziksel engellere gereksinme duymalarına karşın Cezayirliiler kendi ailelerinin mahremiyetini sağlamak, aile üyelerinin denetimini kolaylaştırmak için daha geniş mekânları yeğlemişlerdir.

Kullanıcının davranışları ile mekân arasındaki ilişki konusunda Erdem Aksoy,

"Mimari, haberleşmeye yarayan bir takım işaretlerin bazılarının bir küme şeklinde bir araya getirilişidir. Mimari nitelik kazanmış mekânlar içinde yaşayan ve bu yaşantının bilincine algılama olayı aracılığı ile varmış bulunan insan, kendisi için hazırlanmış ortam ile devamlı bilgi alışverişi içinde bulunmaktadır..."

Haberleşme süreçlerinden biri olan mimari biçimlendirme olayında uçlardan birine yerleştirdiğimiz kullanıcıyı iyi tanımak zorundayız. Ona değerlendirebileceği işaretleri göndermeliyiz. Mimari anlayışa, kendi çevremizin kullanıcılarının davranış psikolojilerini incelemek yolu ile varabiliriz...

... Mimari anlayışların çerçevesi içine sokulmuş gibi görünen sıradan kullanıcıya, evrensel bir karakter yakıştıramayız...¹¹

(9) Ibid., s.70

(10) Brent C.Brolin., *op.cit.*, s.62.

(11) Erdem Aksoy., *Mimarlık Anlayışları ile İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişkiler*, Mimarlık, Ağustos/1972 sayı:8, s.24-25.

demektedir ve kullanıcının davranışları ile özellik ve ilişkilerinin, tarihi bir determinizm tarafından belirlenmiş ve koşullanmış olan ekonomik, kültürel ve toplumsal sistemlerin verilerine bağlı kaldığını özellikle belirtmektedir.

Brent C. Brolin de mimarın düşünceleriyle kullanıcının mekândan beklentileri arasındaki farklılık için,

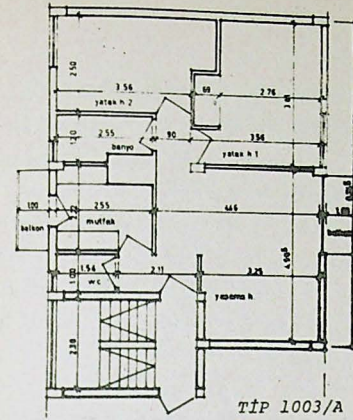
"Biz, özelliğimizi yitirmek kuşkusuna kapılmadan özdenlikle söylemeliyiz ki, toplumun benimsediği değer ve semboller mimarın hakkı olan ilk düşüncesinden farklıdır. Bu yalnız toplumun değerlerine, statüsüne, yerleşme isteklerine uyulması demek değildir. Mimar, kendi seçeneklerini daha sonra önerebilir. Mimar, yalnız kendi fikirlerini getirdiği zaman bir yıkımdır.12" demektedir.

1927'de Gropius, dünya ticaretinin ve turizminin etkisiyle yaşantı gereksinmelerinin eşitlenmesinin yakın olduğunu sanarak konutun genel minimum standartlarının oluşturulmasına istek uyandırmıştır. Oysa, her duvar ve pencereye estetik etkiler kadar sınıftan sınıfa ve kültürden kültüre değişen toplumsal, psikolojik etkiler de karıştığından fiziksel çevredeki kültürel farklılıklar kaybolmamıştır.

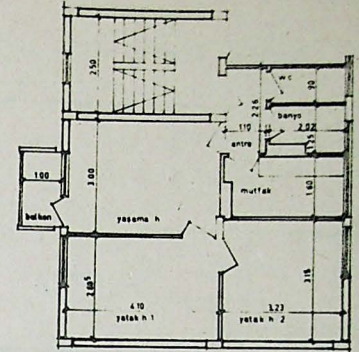
Modern mimarların çoğu, kendilerinin tasarımıyla bir tip-te kullanıcı müşterilerin yaşamaya alışkın olabileceğini düşünmüştür. Bu uğraşlarında da toplumsal ve psikolojik etkenlerin önemli rol oynadığı müşterinin gerçek yeğlemeleri, ikinci derecede kalmıştır. Örneğin, İstanbul Osmanîye gecekondu önleme bölgesinde yapılan araştırma bulgularına göre¹³, 1003/A tiplerinde görüşülen 20 aileden 6'sı yaşama mekânını antreden ayırma yoluna gitmiş; C tiplerinde görüşülen 30 aileden 14'ü yatak odası ile mutfak arasına kapı açmıştır. Ayrıca, görüşülen bu 50 aileden 38'i, tasar-

(12) Brent C. Brolin., *The Failure of Modern Architecture*, Studio Vista, London, 1976, s.123.

(13) Ayla Atasoy., *Değişen İhtiyaçlar Karşısında Konut Tasarlamasının Mevcut Konutlarının Değerlendirilmesi Yolu ile Geliştirilmesi*, Dok. Tezi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1973, s.101-103.

TİP 1003/A

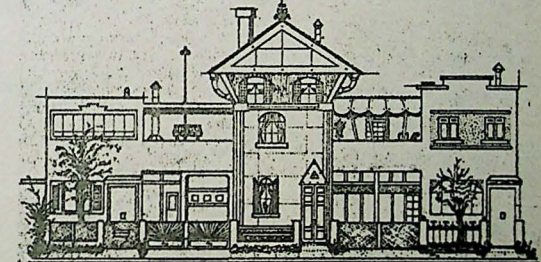
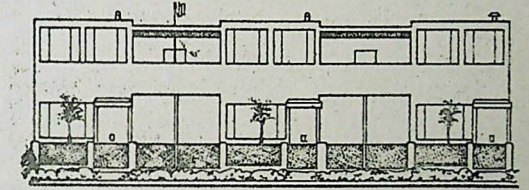

TİP C

Osmanîye gecekondu önleme bölgesi tasarımları Atasoy, Ayla., *Değişen ihtiyaçlar karşısında konut tasarlamasının... geliştirilmesi*, s.103

lamada yatak odası olarak düşünülen mekânı oturma odası olarak kullandıkları ve böylece, konuk-oturma odası ayırımı yaptıkları görülmüştür. Le Corbusier'in Bordeaux kenti yakınlarındaki Pessac'ın küçük bir kö-

yünde kurduğu konutları, oturanlar kendi gereksinmelerine ve zevklerine göre değiştirmişlerdir; Ville Radieuse kiracı bulamamıştır¹⁴. Punjab'ın başkenti Chandigarh'daki Le Corbusier'in büyük binaları bile buranın sakinlerince oturulabilir bir biçimde değiştirilme-¹⁵si gerekmiştir.

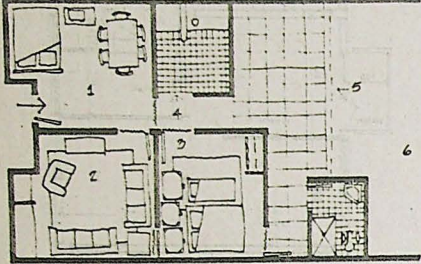
Le Corbusier'in Pessac tasarımının orijinal ve değiştirilmiş durumu

Bilim ve Teknik., Kasım/1975 sayı: 96 s.20

(14) Ann Ferebee., *Konforlu Yaşam, Bilim ve Teknik*, Kasım/1975, sayı: 96, s.20

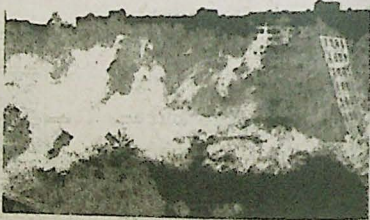
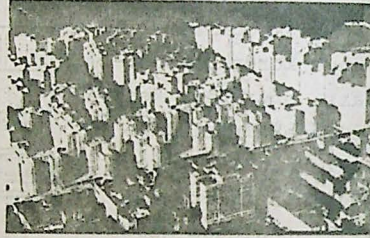
(15) H.M.Proshansky-W.H.Ittelson-L.G.Rivlin., *Environmental Psychology* 2nd.Ed. Holt-Rinehart and Winston, New York, 1976, s.160.

Ayrıca, Missouri'nin St. Louis kenti yakınında 43 adet 11 katlı yapılardan oluşan Pruitt-Igoe tasarımı da, mimari tasarla-

ma açısından tek amacı ailelere konut sağlamak olan ve topluluğun, komşuluğun gelişmesi konusunda hiç bir ilgiye sahip olmayan bir ulusal konut politikasının en aşırısı olduğundan ilginçtir:¹⁶

1954'de açılan ve 2762 dairesi bulunan Pruitt-Igoe'de çevresinde komşuluk ilişkile-

Pruitt-Igoe tasarımı ve yıkımı
The Architectural Review Aug./1975 s.71

memiştir. Eski bir eleştiride (Architecture Form-1951) ise tasarımcılar, bireysel tasarımları ve konutlar arasındaki bu tür "kayıp alanların" yokluğu nedeniyle övülmüşlerdir. Bu alanların sağlanmamasıyla Pruitt-Igoe'de yaşayan aileler konutlarının içine çekilmişlerdir ve diğer mahallelerde görülen toplumsal desteğe, koruma ve toplumsal denetime sahip olamamışlardır. Böylece burada oturanlar adicinayetlerle, yıkıcılıkla, binaları kırıp dökmekle uğraşmışlar ve alt tabakaların yaşamlarında görülen patolojik durumların en aşırı bir örneği olarak da ün yapmışlardır. Güç durumunda kalan

kent yöneticileri açılışının üzerinden on yıl geçmeden bu konutları yıktırmaya başlamışlardır.

Gecekondularda yaşayanlar genellikle kendi evlerinden memnun olmayıp, komşularından memnundur. Pruitt-Igoe'de ise koridorlarda ve merdiven girişlerinde toplumsal ilişki olanaklarının sağlanmaması, komşuluğun tatlı yönlerini de yok etmiştir. Birinci, dördüncü, yedinci ve onuncu katlarda bir yanı çelik parmaklıklı koridor üzerinde düşünülen çamaşır yıkama odaları, çoğunlukla amacı dışında tuvalet olarak kullanılmıştır. Konut birimlerinde her çocuk için ayrı özel oda olanağı sağlanmamış ve kullanıcıların dışarı çıkabilecekleri, dışarıda oynayan çocuklarını görebilecekleri balkonlar da düşünülmemiştir.

Yapılan gözlemlerin diğer bir bulgusuna göre de Pruitt-Igoe'de fiziksel çevre, kullanıcının toplumsal ve psikolojik gereksinimlerini karşılayamadığı için burası, ilk beyaz sahiplerince terkedilmiştir ve bu ailelerin yerine düşük gelirli zenci aileler gelmiştir. Bu nedenle, yerleşim bölgesi caniler ve uyuşturucu madde satıcılarının üreme yeri olmuştur.

Toplumsal ve ekonomik koşulların, özellikle yoksul halkın yaşam biçiminin temel belirleyicileri olduğu açıktır. Bununla birlikte, ailelerin içinde yaşadığı fiziksel çevrenin tasarım ve koşullarının da bu ailelerin yaşama biçimlerine etkisi olduğu bir gerçektir. Konutların birbirine olan fiziksel yakınlığının, aileler arasındaki duygusal ilişkilerin gelişmesi üzerine etkisi vardır. Komşular arasındaki toplumsal-duygusal ilişkiler, düşük gelirli kesimlerdeki kişilerin yoksulluğun üstesinden gelmeleri için önemli bir araçtır.

Bir diğer örnek olarak da Puerto Rican Harlem'deki eski bir apartmanın, kullanıcılarıyla yapılan görüşmeler ve gözlemler sonucunda belirlenen gereksinimlere göre rehabilitasyonu verilebilir.

Yapılan görüşmelerde,

(16) Ibid., s.452.

a. Günün büyük bir zamanını mutfakta geçiren ev kadınının, konut birimine gelen veya giden kişiler ve çocuklar üzerinde denetim elde etmek istedikleri,

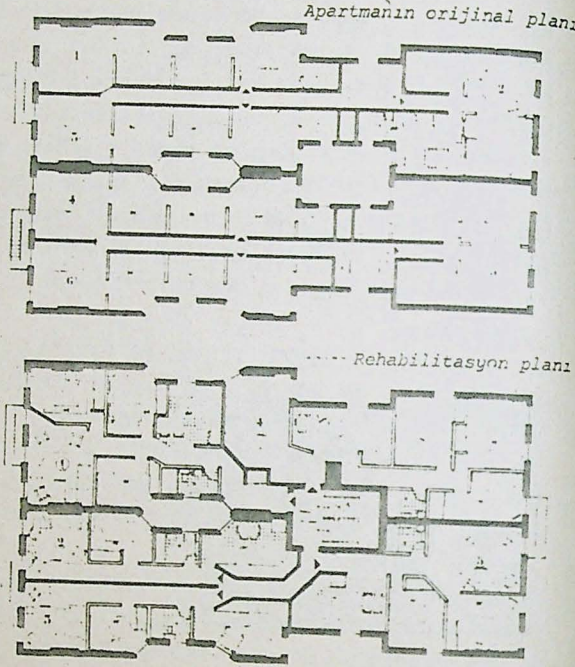
b. Apartmanın ortak kullanma alanı olan koridordan oturma odasına açılan kapının çocukların denetimini ve gerektiğinde oturma odasının ailenin iç yaşamının sürdürüldüğü mekân olarak kullanılması sağlamak için kaldırılması istedikleri,

c. Her mekânın yeterli büyüklükte ve gerektiğinde bağımsız olabilmesini istedikleri belirlenmiştir.

Bu gereksinimler gözeticiler eski apartmanın rehabilitasyonu yapılmış, mutfak konut biriminin kilit noktasına getirilmiş, apartmanın ortak kullanma alanı olan koridordan oturma odasına direkt giriş kaldırılmıştır.

2.2. MODERNLEŞMENİN ANCAK, YENİ ÖĞELERİN YAŞAYAN GELENEKLERLE UYUŞMASI VE ONLARI GÜÇLENDİRMESİYLE OLABİLECEĞİ

Mimarlar, genellikle toplumun modern üslubu benimsememe eksikliğini, onun çağın canlılığındaki, işlevsel gereksinimlerindeki

Puerto Rican Harlem'de eski bir apartmanın rehabilitasyonu (Brolin, Brent C., The Failure of Modern Architecture, s.77).

veya estetikteki bilgisizliğine bağlamışlardır. Oysa mimarlar, bunun daha çok kendi düşüncelerinin toplumun benimsediği değer ve sembollerle, geleneklerle pek az uyduğunu bilmediklerinden meydana geldiğini anlayamamışlardır veya görmemezlikten gelmişlerdir.

Modern mimarlar, şimdinin ve geleceğin geçmişten köklendiği gerçeğini bilerek göz önüne almamışlardır. İşlevsel yararlılıkları süren toplumsal gelenekleri yeni duruma uymak için değiştirmek istemişlerdir.

Ressam, yapıtlarını yeğleyen göz ve belleğe uyarı yapabilir. Toplum, galerilere veya evlere asılabilen bu yapıtlara bakıp bakmamakta özgürdür. İnsanlar, geçtikleri sokaklarda gördükleri, yaşadıkları veya çalıştıkları mekâna ilişkin çok az seçeneklere sahip oldukları sürece mimarlar farklı durumdadır.

Çok yakın geçmişe kadar yeni endüstrileşen kentler bir gelişme simgesi olarak Batı kültürünü kucaklamaya meyletmış ve Batı'nın, kültürel üstünlüğünün belli deneyiyle elde ettiği hemen hemen her şeyi büyük bir açlıkla almıştır. Endüstrileşen geleneksel toplumların insanları için değişme isteğinde, daha iyi toplumsal hizmet, besin ve hammadde üretim kapasitesinin çoğalması v.b. belirli önemli nedenler vardır. Kuşkusuz bu önemli düzeltmelerle diğer değişiklikler de gelecektir. Ancak, geleneksel fiziksel çevre belli derecede değişmelidir. Çünkü, "sağlıklı modernleşmede yeni fiziksel öğeler uzlaşmayı sürdürecektir geleneksel yaşantı örneklerine, toplumsal geleneklere sağlanabildiği kadar uygun olmalıdır"¹⁷.

Son derece batılaşmış ülkelerden biri olan Japonya'nın şaşırtıcı endüstriyel gelişmesi, Batı'nın değerlerinin kabulünde hangisinin benimseneceğine iyi bir örnektir¹⁸:

(17) Brent C. Brolin., The Failure of Modern Architecture, studio Vista, London, 1976, s.121.

(18) Ibid., s.122.

Japonya'nın modern dünyaya yeniden başarılı girişi, Japon geleneğine olan bağlılığın endüstri kuruluşunda sürdürülmesiyle kolaylaştırılmıştır. Japon Lordu kendi uyruğunu, onların tam bağlılıklarına karşılık olarak koruduğu feodalizm günlerinde bugünkü Japon işçisini özünleştiren özellik, boyun eğme ve işbirliği izlenebilir. Bugün, işçi sendikası işçi boyun eğmesinin hedefi olarak yalnız feodal lordun yerine geçmiştir.

Doğan Erginbaş, İnsan ve Ev adlı kitabında Japon evlerinden şöyle söz etmektedir¹⁹:

"En (gelişmiş) Japon evlerinin yapıldığı onyedinci asrın Japon hayatı yirminci asırda da Japon halkının büyük ekseriyetinde görülmektedir, esasen Japon evini koruyan başlıca kuvvet, geleneklere olan bağlılıktır...

(Japonlar) Batı medeniyetinin öncüleri arasına katıldıkları halde eski geleneklerini hâlâ (korumakta ve yaşatmaktadırlar). Evin içine ayakkabı çıkarılmadan girilmez, vazife başında batılı gibi giyinen Japon, evine gelince kimonosunu giyer. Yeni Japon evlerinde modern koltuklar da kullanıldığı halde yere bağdaş kurarak oturmaktan henüz vazgeçmemişlerdir. Umumiyetle yerlere serilen şiltelerde yatılır."

Laumann ve House (1970)'un araştırmalarına²⁰ göre de Japon toplumsal yapısındaki statü, geniş evleri gerektirmiş; mobilyanın geleneksel Japon stilinden ayrılmasını ve batı çizgileri ile birlikte odaların büyük işlevsel farklılaşmasını, fusuma (kayan perde)'nin hareketiyle mekânların günün zaman ve gereksinmelerine göre denetlenmesini gerektirmiştir. Oysa, televizyon yerleştirme, yemek odası takımı ve buzdolabının kazanılmasını kapsayan ve ancak geniş konutla olabilecek bu batılaşmanın, mekânların aşırı işlevlendirilebilecek biçimde düzenlenmeleriyle, fusumayla denetlenmeleriyle sağlanması, toplumsal yapının modernizm ile olumlu etkileşimi olarak açıklanmalıdır.

(19) Doğan Erginbaş., İnsan ve Ev, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1961 s.48.

(20) Terence Lee., op.cit., s.70.

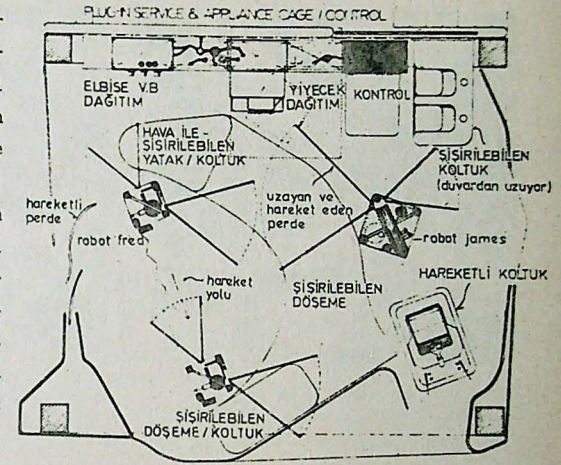
Bazı ütöistler, gelecekte, insanların bir taşıyıcı iskelede asılmış hücre evlerde yaşayacağını düşünmektedir ve bu hücre evleri, kentleri tasarlamaktadır. 1967'de Harrods Knightsbridge'deki bir sergide Archigram grubunun önerdiği, elektronik şekilde yönetilen bir yaşama hücresi, mekânın aşırı işlevlendirilmesi yönünden ilginçtir.

Mimarlık dergisinin 1967 yılının 8. sayısının 33. sayfasındaki Bauen Wohnen 1967/5 'den bir alıntıda hücre şöyle tanıtılmaktadır.

"Bu hücre, Plug-in tarzı şehrin bir elemanı olarak düşünülmüş ve elektronik olarak birleştirilen tabakalardan kurulmuştur. Taban ve tavanı, istenilen ses izolasyonu ve ışık ayarını sağlamak üzere sert veya yumuşak olabilmekte; döşeme, yer yer yatak veya koltuk olacak şekilde şişirilmektedir. Fred ve James isimli iki robota bağlı bölme duvarları, istenilen yöne çevrilerek her an değişebilen mekânlar elde edilmektedir. Pnömatik hareketli koltuklarla şehir içindeki sirkülasyon bağlantısı sağlanmıştır.

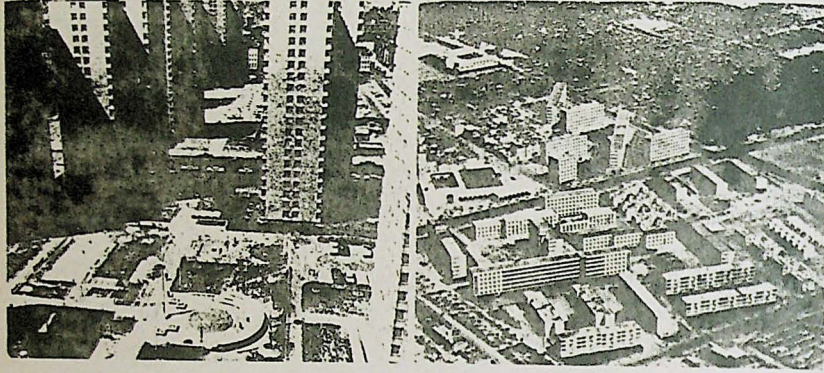
Kumanda tablosundaki düğmeler yardımıyla her türlü ışık, projeksiyon, ses, koku v.s. ayarları yapılmaktadır."

Yaşama hücresi farklı kültürlerden gelen kişilerin farklı davranış gereksinmelerine hizmet edebilecektir. Böylece, fiziksel mekân öğeleri yaşama hücresinin kullanıcılarının geleneksel yaşantı örneklerini, toplumsal geleneklerini sürdürmelerine olanak sağlayacak ve onları güçlendirecektir. Ancak yaşama hücresi uç bir örnektir ve teknolojik, ekonomik ve kültürel yönden en gelişmiş toplumlar için bile henüz ütöik çalışmalardır.

Yaşama hücresi planı
(Bauen+Wohnen 167/5 s.174)

Mimarlar, modern teknolojinin ilerlemiş aşaması ile uygun olabilecek daha iyi bir yaşantı için çok genel tasarımılamada di-
reşmemelidir. Modern çağda kültürel farklılıkların kaybolduğu,
türlü toplumsal ve psikolojik etkenlerin birbirine uygun olduğu
düşüncesine dayanarak mimarın kişisel ve subjektif değerlerine
göre geliştirilmiş genel yaklaşımın yanılgısı, modern mimarinin
uluslararası tekdüzeliğinde bellidir.

New York'ta konut yerleşmesi
Goodman, Robert., After the Planners,
s.243

Morocco'da konut yerleşmesi
Abrams, Charles., Housing in the
Modern World s.113

Paul Bonatz, Alman mimari sergisi dolayısıyla Ankara ve
İstanbul'da verdiği iki konferansta uluslararası mimari akımının
yanılgısını şöyle açıklıyor²¹:

"... (uluslararası modernizm akımıyla), mimari lüzumundan
fazla sadeleştirildikten, bu iş çabucak öğreniliverecek
bir şema haline sokulduktan ve memleketlerle milletler ve
iklimler arasındaki bütün farklar inkâr edildikten sonra,
şimdi her yerde tekrar milli kökler düşünülüp aranmakta-
dır. Her milletin kendi toprağından ne büyük bir kuvvet
fişkırdığı seziliyor ve kökleri sökülmiş olanlara acınıyor.
İnşa sanatının (gelişmesindeki anlam) ve bu (gelişmeden)
sonra, şehirlerin her memlekette ve her yerde hep aynı mo-
dele göre inşa edilmesi olamaz. Amerika'nın aksine olarak,

(21) Bülent Özer., Rejyonelizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz,
İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1964, s.68.

Avrupa kıt'ası, her ne kadar birçok milletlere ve lisanla-
ra ayrılmış olmak yükünü taşımak zorunda ise de, buna (kar-
şılık çeşitli türlerdeki) kültürler bakımından zenginliği
gibi bir (üstünlüğe) sahiptir. Bunları silmek fakir olmak
demektir. Kendi kültürünü şuurulu kavramak, milli bakımdan
kuvvetlenmek demektir... Bu ise geleneğe götürür. Mimaride
gelenekten istifadenin ne dereceye kadar mecburi olduğu,
ve bunun ne dereceye kadar (geçerli olduğu) meselesi her
memleket için müşterek bir davadır. İklimler, milletler ve
memleketler arasındaki farklara yok nazarıyla bakan, mima-
riyi kolayca öğrenilebilir bir şema haline (indirgeyen)...
bir modernlikten sonra, her yerde gözler yeniden milli kök-
lere çevrilmiş bulunuyor. Her yerin kendine öz toprağından
nasıl bir kuvvetin fişkırdığı hessediliyor ve köksüzleşme-
nin acısı duyuluyor..."

Farklı diller, sınırlarla çevrili uluslar, değişik coğrafi
koşullar ve psikolojik özellikler oldukça mimaride ulusal kökle-
rin, geleneklerin dikkate alınmasının doğal olduğunu belirten Do-
ğan Kuban da,

"İdeal bir yapı ister kendini yaratan, ister kendini kulla-
nanla tam bir ahenk ve uygunluk içinde olsun, sırf bundan
dolayı, mahallî bir karakter, bir özellik, bir oradanlık
taşır... (ulusal mimari) yaratmanın sadece eski motiflerin
kullanılması şeklinde bir yola dökmemesi için, mahallî
kültür ve yaşama şekillerine aşına, onların gelişme yönle-
rini hisseden, ekonomik verilerden haberdar ve nihayet ye-
ni olanı hazmetmiş yaratıcı mimara veya mimarlara ihtiyaç
vardır...²²" demektedir.

Görsel mirasın kaybolmuş olmaması ve yaşantının geleneksel
yollarının süre gelmesi yeni öğelerin eski geleneklerle uzlaştırıl-
masında bize, elverişli durum sağladıkları kesindir. Bugün dünya
nüfusunun üçte biri endüstriyel kültürün baskılarına uyumun ger-
ginliğiyle yüzyüze gelmiştir. Ancak, endüstrileşme aileye ve top-
luma ilişkin geleneklerin ve kültürel sembollerin otomatik olarak
bırakılacağı anlamına gelmemeli; geleneksel kültürün bazı görünüm-
leri olasılıkla yeni endüstrileşmiş içerikte güçlendirilmelidir.²³

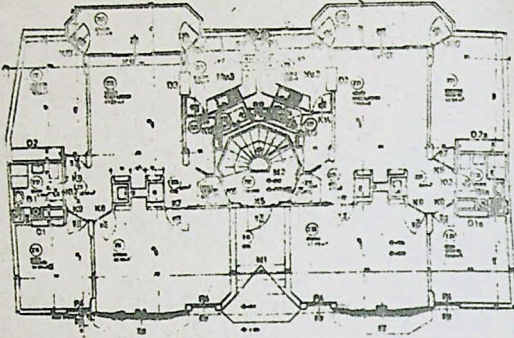
Örneğin, Denizli'de inşa edilen Kasapoğlu konut kitlesinde
aileden olmayanların konutun özel konuk odalarında ağırılanması ge-
leneğini, günümüzün endüstrileşmiş içeriğinde güçlendirmeye çalı-

(22) Ibid., s.80-81.

(23) Brent C.Brolin., op.cit., s.122.

şan Cengiz Bektaş, tasarımını ele alışını şöyle açıklamaktadır²⁴:

"Denizli-
li okumuşlar bi-
le -belki de 6-
zellikle onlar-
misafir odası
kurbanlarıydı-
lar. Evlerinin
en büyük en gü-
zel yeri konuk-
larına ayrılı-
yor, kapılar ka-
panıyor, kendileri
8-10 metrekairelik
küçük odalarda
geçiriyorlardı
günlerini gecele-
rini, ışiksiz,
havasız... Bir bu
konuya çözüm ge-
tirmeğe, bir de yitik alanı ortadan kaldırıp, en aza düşürüp, 94
metrekare içinde üç oda, iki oturma odası, banyo, mutfak, ayrı WC
ve el yıkama yeri, bir de doğru dürüst az buçuk korunmuş, mutfak-
la, yemek yeriyle ilişkili bir balkon sığıştırmaya çalıştım."

Kasapoğlu konut tasarımı
Mimarlık., 1976/3 s.118

2.3. TOPLUMSAL GELENEKLERİN KULLANICININ TEMEL GEREKSİNİMLERİNİ KARŞILAMASI; FİZİKSEL ÇEVREYİ ETKİLEMESİ VE İŞLEVSEL YAPAR- LILIĞININ OLMASI

Yaşayan toplumsal gelenekleri yeni öğelerle uzlaştırma ve modernleşmiş içerikte güçlendirme uğraşısında mimar, özellikle toplumsal geleneklerin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik yönünü bilmelidir.

Bilindiği gibi kullanıcının fizyolojik, güvenlik, sevgi, saygı ve kendini gerçekleştirme gereksinimlerini kapsayan temel gereksinimlerinin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik yönü vardır²⁵. Kullanıcının her toplumsal davranışı ve gelenekleri aynı zamanda birkaç temel gereksinme ya da temel gereksinimlerin tümü tarafın-
dan kararlaştırılmış durumdadır. Bu nedenle, kullanıcının temel

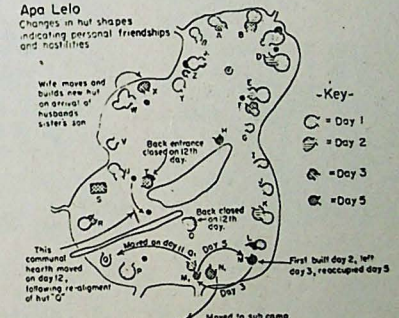
(24) Mimarlık, 1976/3 s.118.

(25) Bkz. 1.Bölüm., "Psikolojik alandaki gerilimlerin kişi bilin-
cindeki karşılıkları", s.14.

gereksinimlerinin kararlaştırdığı toplumsal geleneklerin de fiz-
yolojik, toplumsal ve psikolojik yönü vardır. Her gelenekte fiz-
yolojik, toplumsal ve psikolojik etkenler, bu geleneğin oluşumun-
da rol oynayan temel gereksinimlere yakınlık derecesine göre ö-
nem kazanmaktadır. Öyleyse, geleneklerine uygun biçimde fiziksel
çevresini değiştiren kullanıcının bu düzenlemesindeki yeğlemele-
rinde de fizyolojik, toplumsal ve psikolojik etkenler rol oynaya-
caktır.

Geleneklerin fiziksel çevreyi etkilemesinin ve mekân düze-
lemesine yansımalarının açık delillerine ilkel toplumlarda rastlan-
maktadır. İnsanları, fiziksel çevreleriyle daha anlamlı bağlar
kurma yeteneğine sahip ilkel kültürlerle yönelip baktığımızda bu
toplumların bazılarında yapıların yalnız doğaya karşı barınak ola-
rak kullanılmadığı görülmektedir. Congo'nun Ituri ormanında Mbuti
pigme kabileleri fiziksel çevreleri ile kişisel duyguları arasın-
da gizli uyumu sağlamışlardır. Bir İngiliz antropoloğu Colin M.
Turnbull'un bulgularına dayanarak pigmelerin, fiziksel çevreleri-
ni batının mimari düşüncelerine aykırı kullandıklarını Robert Good-
man şöyle açıklamaktadır²⁶:

"Avlanmayla yaşantı-
larını sürdüren pig-
meler bir yerden di-
ğer bir yere göçer-
ler ve avlanma anın-
da kamp kurarlar. Ba-
rakaların yerleşti-
rilmesi toplumun bir-
birlerine karşı duy-
gusal davranışlarıyla
sıkı ilişkilidir. Kom-
şuluklarını iste-
yenlerin barakala-
rının girişi, birbi-
rini görececek biçim-
de açılmıştır. İste-
meyenlerin giriş-
leri ise aykırı doğ-
rultudadır. Eğer kom-
şusu hakkındaki duyguları sonradan değişmişse o pigme, ba-

Mbuti pigme kabilesinin barakalarının
yerleşiminde gözlenen değişimler.
Goodman, Robert., After the Planners, s.240

(26) Robert Goodman., After the Planners, Penguin Books Ltd. Har-
mondsworth Middlesex, England, 1972, s.239.

rakasının girişini kapatmıştır ve bir yenisini açmıştır. Komşusunu gerçekten sevmeyen birisi ise barakasını sökmüş ve kampın bir başka bölümüne götürmüştür. Böylece kampın kendiliğinden oluşan yerleşimi, kabile içindeki toplumsal gerginliği hafifletmeye doğru yönelmiştir."

Orhan Bozkurt da Anadolu kasaba ve köylerinde, yerleşmiş konutların komşuluk beraberliğine çok elverişli örneklerin bulunduğunu anımsatmakta ve şöyle sürdürmektedir²⁷:

"Bunlar belki tam (gelişmemiş) örneklerdir. Ancak, doğru yoldadırlar, çünkü bunlar, komşu hakkı tanıyan, büyük küçük arasındaki hörmet ve sevgi hislerini iyi bilen, hatırlaması, iyilik seven, digergam, misafirperver, konuşkan ve netice olarak insanları seven Türk köylüsü'nün mevcut an'anelerinden kazanmış olduğu itiyat ve arzularla yapılmıştır, insanidir. Onlar bu ikâmetgâhları yaparlarken, çok eski devirlerden beri birbirlerine sokulmuşlar, birbirlerine yakın olmayı istemişler, hatta evlerini bazan beraberce yapmışlar veya zaman zaman yapıları ilavelerle yapıları birbirlerine bağlamışlardır. Bu suretle, mevcut mahallenin içinde küçük çevreler, komşuluklar hem yapılarla, hem bahçelerle, hem de daha mühimmi, insanların birbirine yakınlık hissetmesi ile teşekkül etmiştir."

Anadolu'da komşulukları, dostlukları arttıran bir çevre.

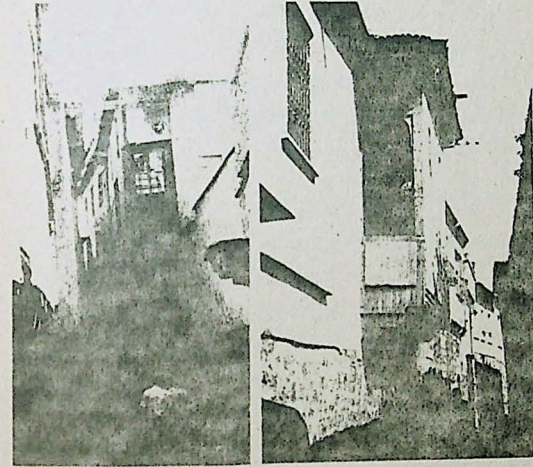
Aynı konuya değinen Asım Mutlu da, olguyu öz bir biçimde belirtmektedir²⁸.

(27) Orhan Bozkurt., *Komşuluk*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1961, s.35.

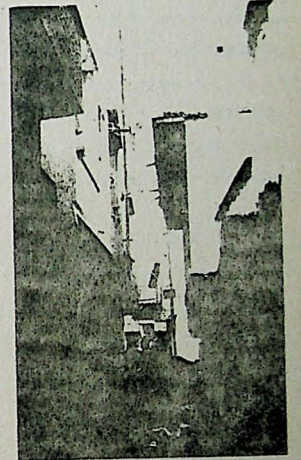
(28) Asım Mutlu., *Türk Evi ve Türk Mahalleleri*, *Arkitekt* 3/1975 sayı:359, s.126.

"Eskiden kalma karakteristik bir mahalle, halkımızın sanatını mimarimizi olduğu kadar, geçmişteki düzenli, birbirlerine saygılı uygar bir toplumun yaşantısını da yansıtmaktadır."

Eskiden kalma karakteristik bir mahallede konutların birbirine alabildiğine sokulmalarına karşın, kullanıcıları birbirlerini mahremiyetine saygılı davranmışlardır, çıkmalarının karşı komşusuna direkt bakan duvarlarına pencere açmamışlardır. Oysa günümüzde aynı dar sokaklarda birbirine bakan duvarları alabildiğine pencerelerle dolu apartmanlar yapılmaktadır. Bu konutlarda oturan kullanıcı, huzursuzdur, tedirgindir ve komşusuna olan saygılarını yitirmektedir.

Komşuya direkt bakan duvarlarında pencere açılmamış çıkmalar, komşuların birbirlerine olan saygılarının fiziksel görünümüdür (Diyarbakır'dan bir sokak).

Günümüzde eski saygınlık azalmıştır. Dar sokakta komşusuna direkt bakan duvarında alabildiğine pencere olan bir apartman (Diyarbakır'dan bir sokak).

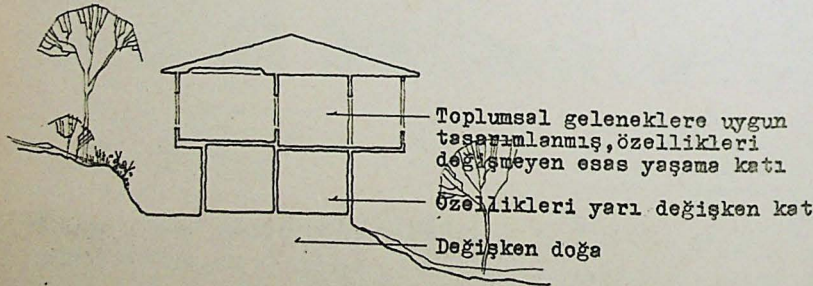
Mekânın toplumsal gelenekleri güçlendirmek ve mekânda olması beklenen toplumsal etkileşim türlerini biçimlendirmek için kullanıldığı durumları gösteren bir çok örnek vardır²⁹:

(29) H.M.Proshansky-W.H.Ittelson-L.G.Rivlin., *op.cit.*, s.224.

Küçük bir Danimarka kilisesindeki sabit özellikli düzenleme, yalnız toplulukta yapılan dualara ilişkin gelenekleri yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda kiliseyi kullanan köylülerin toplumsal yapısını da yansıtır. Köydeki her toplumsal grup için belirli ve açıkça tanımlanan bir yer ayrılmıştır. Ayini yöneten papaz, topluluktan daha yüksek bir düzeyde zengin oymalarla süslenmiş mimbemde oturur ve böylece hem fiziksel hem de sembolik dikkat merkezi olarak görünür. Kürsüden biraz daha yüksekçe bir yerde o yörenin lordu ve ailesi için dekore edilmiş loca bulunur. Ayrıca, kiliseye giden çeşitli toplumsal grupların yer alacağı bölgeler sabit özellikli mekânsal öğelerle açıkça belirtilmiştir.

Bu tür toplumsal-mekânsal ilişki türü için bir diğer örnek de mahkeme salonlarıdır. Boş bir mahkeme salonu, yargılamaların yapısı ve yönetimi hakkında oldukça çok bilgi verir. Mahkemelerdeki yargılamalar, doğaları gereği çok resmi toplumsal etkileşim türleridir ve kiliselerde olduğu gibi mahkeme salonları da resmi toplantılara uygun düşecek biçimde fiziksel ve sembolik olarak resmileştirilmiştir.

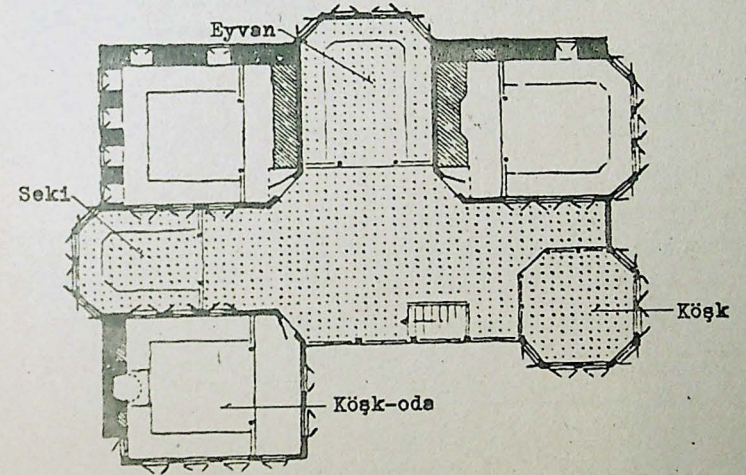
Eski evlerimizde de oluşumunda toplumsal geleneklerin, aile yapısının, statünün önemli rol oynadığı esas yaşama katı, üstte ve her zaman diğer katlardan üstün tutulmuştur. Bu katın özellikleri değiştirilemediğinden değişen doğayla arasında yarı değişken katlar oluşturulmuştur.

Özellikleri değişmeyen esas yaşama katı aile üyeleri, efendi, konuk, hizmetçi ilişkilerini yansıttığı gibi toplumsal statünün mekânı etkilemesini de gösterir. Bu esas yaşama katında ailenin iç

yaşantısını dış toplumsal ilişkilerinden ayırmak için haremlik ve selamlık bölümleri yapılmıştır. Bu anlayış, giderek her bölümün kendine özgü sofa ve merdivenlerinin oluşmasına neden olmuştur. Kullanıcının toplum içindeki statüsüne, görevine göre bu bölümlerin birbirleriyle olan oranları da değişmiştir.

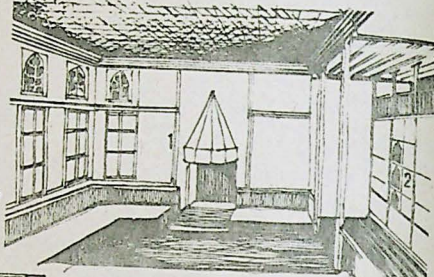
Aile üyelerinin ev içinde kendilerine özgü mekân ve mekân parçaları üzerinde denetim elde etmek ve birbirlerini rahatsız etmeden faaliyetlerini sürdürmek istemeleri, köşk-odayı, bağımsız odaları, sofada seki, eyvan ve köşklere oluşturmıştır. Bu mekân ve mekân parçalarının büyüklükleri, konut bölgesi içindeki yerleri ve birbirleriyle olan ilişkileri o mekân veya mekân parçasının kullanıcısının aile içindeki statüsüne, görevine ve aile üyeleriyle olan ilişki bağına göre belirlenmiştir. Örneğin, aile reisinin odası olan köşk-oda konutun en değerli bölgesine yerleştirilmiştir.

Tesalyada, Ambelâkia kasabasında 18. inci yüzyıldan kalma ev.
(Eldem, Sedad H., Türk Evi Plan Tipleri, s.67).

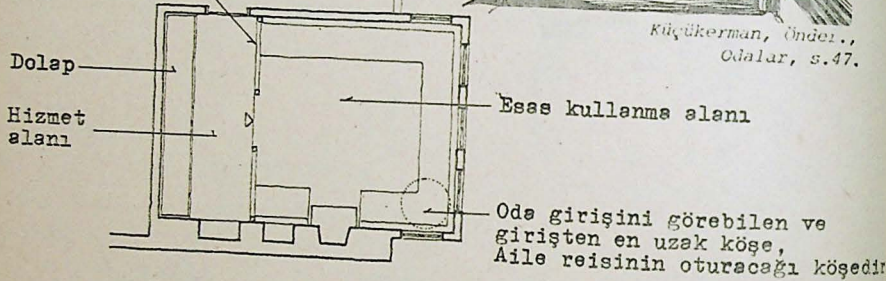
Mekân ve mekân parçalarının sabit özellikli mekân öğeleri de toplumsal ilişkiye, statüye göre düzenlenmiştir. Odaların asıl kullanma alanının döşeme düzeyi, hizmet alanı olan seki altının dö-

şeme düzeyinden yüksek tutulmuştur. Esas kullanma alanı ile hizmet alanı arasındaki ayırımı güçlendirmek için kafesler, parmaklıklar, dikmeler, kemerler gibi sabit özellikli mekân öğeleri kullanılmıştır. Esas kullanma alanının tavan kaplaması özenle biçimlendirilerek mekân zenginleştirilmiştir. İç ve dış ilişkilerin yoğunlaştığı pencere ve duvar kenarlarına yerleştirilen sedirler hem döşemeden yükseltilmiş, hem de üzerlerinde sürdürülen döşeme örtüsü özenli dokumalarla farklılaştırılmıştır.

Küçükerman, Ünder.,
Odalar, s.47.

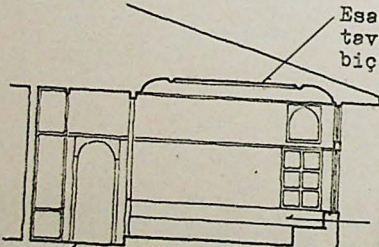
Esas kullanma alanını hizmet alanından ayırmak için kafesler, parmaklıklar, kemerler gibi sabit özellikli mekân öğeleri kullanılmıştır.

Dolap
Hizmet alanı
Esas kullanma alanı

Oda girişini görebilen ve girişten en uzak köşe, Aile reisinin oturacağı köşedir.

Esas kullanma alanının tavan kaplaması özenle biçimlendirilerek mekân zenginleştirilmiştir.

Hizmet alanının döşeme düzeyi esas kullanma alanının döşeme düzeyinden alçak tutulmuştur.

Esas kullanma alanı oturma öğelerinin üstü özenli dokumalarla örtülmüştür.

STATÜ SİMGELERİ

İngiltere ve İsveç'teki yedi ticari, iki resmi ve bir yerel kuruluşla bir akademik kuruluştaki tek kişilik bürolarda yapılan eşya düzenlemesi araştırması bulgusu³⁰,

"... Oturma konumlarının ve bölge biçimlerinin, kültürel eğilimleri izlediğini ve görevlinin, oda düzeni seçiminin onun kültürel geçmişine bağlı olduğunu göstermektedir... (Elde edilen) Tablolar, akademik bürolarda statünün, görevlinin oda düzeni seçimi üzerinde çok az etkisi olduğunu; buna karşılık ticari bürolarda, oturma konumunun ve bölge seçiminin, görevlinin statüsü ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Böylece, yalnız oda düzeninin seçimi değil, aynı zamanda, görevlinin statüsünün oda düzenini daha da etkileyip etkilemeyeceği de toplumsal gelenekler üzerine oturmuş gözükmetedir."

Sabit özellikli mekânın önemli bir noktası, içine bir çok geleneğin döküldüğü bir kalıp olmasıdır. Avam Kamarasının savaş-tan sonra restore edilmesi üzerinde yapılan tartışmalar sırasında Churchill, karşıt milletvekillerinin arasında yalnızca dar bir geçitin bulunduğu Kamara'nın geleneksel samimi biçimden uzaklaşmasının hükümetin yapısını önemli ölçüde değiştireceğinden korkmuştur³¹. Sir Winston Churchill, bir geleneğin ortadan kalkmasına neden olacağından sabit özellikli mekânda yapılacak değişikliğin tehlikesini belirtmiştir.

Sabit özellikli mekân bazı nedenlerden örtü değiştirilirse de işlevsel yararlılığı olan toplumsal gelenekler süregelme-tedir. Örneğin,

"Amerikan konutlarında ayrı yemek odasının hızla uygulamadan kalkmasına karşın, yemek yenilen bölgeyi oturma odasının geri kalan bölümünden ayıran çizgi oldukça belirgindir³²."

Eski evlerimizdeki, haremlik-selâmlık bölümleri, konuk odaları, toplumsal ilişki ve statüleri belirleyen sabit özellikli mekânsal öğeler de günümüz konutlarında uygulamadan kalkmıştır. Ancak, kişiler, konut içinde kendilerine özgü mekân veya mekân parça'arı ayırmaktadırlar ve toplumsal sta-

(30) H.M.Proshansky.-W.H.Ittelson-L.G.Rivlin., *Environmental Psychology*, 2nd.Ed.Hold-Rinehart and Winston, New York, 1976, s.239.

(31) *Ibid.*, s.160.

(32) *Ibid.*, s.160.

tüye önem verme, büyüğe saygı gösterme, konuk ağırlama v.b. toplumsal gelenekler sürmektedir.

Toplumsal geleneklerini destekleyen fiziksel çevreye sahip olamayan kullanıcılar ise, gerilimlerini giderememenin rahatsızlığı, tedirginliği içindedir. Edward Hall,

"Amerika'ya gelen Araplar, kendi içselleştirilmiş sabit özellikli biçimlerinin, Amerikan ev stiline uymadığını görürler. Tavanlar çok alçaktır, odalar çok küçüktür ve manzara yoktur; Araplar, kendilerini baskı altında duymaktadırlar.³³" diyerek bu olguyu öz bir biçimde belirtmektedir.

Kişi, yaşantısı boyunca toplumsal ve fiziksel çevresini genişletir. "Ancak, bu genişleme ne kadar büyük ve ne kadar çeşitli yönlerde olursa olsun, değişmeyen bir çevre karakteri vardır. Bu çevre, en küçük ve benzer tesirlere sahip olunan çevre anlamında olmak üzere aile'dir." diyen Orhan Bozkurt ise, konut mekânlarının geleneklere uygun kurulmasının önemini şöyle açıklamaktadır.³⁴

"Yaşama tarzımızdaki değişiklikler, kendilerine mahsus şahsiyetleri ve an'aneleri olan ailelerin ve bu gibi aileler arasında kurulmuş grupların azalması ... ve dağılması ... (sonucunu doğurmuştur). Halbuki, sosyal hayatımız bakımından bu karakterler kıymetlidir. Bunların yeniden yaşamasına imkân araştırılmalıdır. Bu da, ancak, yakın çevremizin uygun bir karakterde teşkili ile mümkün olabilecektir."

Sabit özellikli yerleri, yarı sabit eşyalarla -güzel görünüş elde etmek için- sürekli olarak dengelemeye çalışan kadınlar, bir samimi toplantıdan sonra sandalyelerin önceki yerlerinden kaldırılarak konuşma ve statü hiyerarşisine uygun oturma geleneğine göre düzenlendiklerini görmüşlerdir. Bunun bir diğer örneğini, hastanelerde ve terminallerdeki bekleme salonlarında ziyaretçiler ve yolcular gittikten sonra küçük daireler biçiminde bulunan san-

(33) Ibid., s.160.

(34) Orhan Bozkurt., op.cit., s.2

dalyelerin yeniden askeri bir biçimde dizilmesi oluşturur.

Oysa bir Çin evindeki konuk, ev sahibi önermedikçe sandalyesini yerinden oynatmaz. Bu başka birisinin evine gidip bir kayan perdeyi oynatmak, mahremiyetine saldırmak anlamına gelir³⁵.

Bir konutta eşyaların nereye ve nasıl yerleştirileceği toplumsal geleneklere, statüye, rollere bağlı olduğu gibi, aynı zamanda, aileye ilişkin geleneklerin de bir işlevidir. Bu düzenlemeler, yalnız toplumun değil, her bir bireyi belirli kılan küçük kültürel değişikliklerin de bir göstergesidir.

Mimar, geleneklerin toplumun hangi temel gereksinmelerini karşıladığını ve işlevsel yararlılığının ne olduğunu kavrayabilmelidir. Temel gereksinmeler ve bu gereksinmeleri karşılayacak davranışlar açısından bugün mekân tasarımı, geleneksel yöntemlerle mekân tasarımıyla çok başkadır ve çok daha karmaşıktır. Mimari tasarımı kişisel ve subjektif değerlerin etkisinden kurtarılmalı, toplumun güncel temel gereksinmeleri ile güncel olanakları arasında uygunluğun kontrolünü objektifleştirmek için topluma dönük tasarımı yöntemleri geliştirilmelidir.

2.4. KULLANICININ TEMEL GEREKSİNİMLERİNİ KARŞILAYAN TOPLUMSAL DAVRANIŞLAR AÇISINDAN MEKÂN TASARIMININ GELENEKSEL YÖNTEM DEN FARKLILIĞI

Mimarının, içi boş büyük bir heykel ya da varlığı kendi içinde bir amaç olan sonsuz değişmez bir biçim olarak tasarımılabileceğini söyleyen öğretiden artık vazgeçilmelidir. Mimari güzel olabilir, ancak bunun da ötesinde olmalıdır; belirli bir faaliyetin rahat ve verimli olarak yer alacağı bir uzamı kaplamalıdır. Biçim işlevi izlemekle kalmamalı ona her alanda yardımcı olmalıdır. Mimarın kişisel anlatımı, yapının yerine getirdiği işlevlere boyun eğmelidir.

(35) H.M.Proshansky-W.H.Ittelson-L.G.Rivlin., op.cit., s.162

Robert Sommer, "College Management'in bir sayısında, Stephens Point'deki Wisconsin State University'nin bir yatakhaneyi iki kişilik odalarda üç kişi kalabilecek biçimde daha küçük eşyalarla donatarak nasıl paradan artırım ettiği anlatılmıştı. Bu düşünceye yöntem açısından karşı çıkmıyorum. Ancak, bunun öğrenciler üzerindeki etkisini bilmek yararlı olurdu... Yapılması gereken, zaman perspektifinde bir kaydırma yapmaktır. Bilim adamlarının geleceği düşündükleri gibi, tasarımcıların da dikkatlerinin bir kısmını geçmişten ve gelecekte uzaklaştırıp, yapıları bugünkü dar platformda ve kullanacak olanın davranışı açısından incelemesi gerekir. Bireysel uygulayıcılar, "hiç bir zaman geriye bakma" felsefesini bırakmalıdırlar.³⁶"

demektedir.

Bugün, tasarım ödülleri için, binayı kullanan kişilerin deneyimleri ya da jüri üyelerinin siteye yaptıkları ziyaretler pek seyrek olarak temel alınmakta, bunun yerine parlak fotoğraflar ölçüt olarak kullanılmaktadır. Bugünkü sistem, mimarların kendilerini heykeltraşlık alanında ödüllendirmeleri durumunda akla yatkın bir sistemdir. Ancak ödüller, içinde belirli faaliyetlerin yer alacağı, kullanıcıların temel gereksinimlerini karşılayacak yapılar için verilmek isteniyorsa, o zaman bu, akılcı bir yöntem değildir.

Büyük bir mimari ödül için yazılan, jürice onaylanmış çeviri yazıların ayrıntılı bir incelemesini yapan Perin (1970), vardığı ilginç sonucu şöyle açıklamaktadır³⁷:

"Ana uğraşısı mimarlık olan kişilerin ana dilinde insan doğasının kuramı üzerine yapılmış olabilecek açıklamaları ararken, Progressive Architecture Magazine ödülü jürisinin son sekiz yıl içinde yaptığı yorumları okudum. Bu dilde "insanlar" ya da "insan gereksinimleri" üzerine o kadar az sözcük buldum ki, değerlendirmenin temelinde böyle bir kategorinin içerilmediği sonucuna varmak zorunda kaldım."

Perin, Hassid tarafından yapılmış bir çalışmayı da anmaktadır ve,

(36) Robert Sommer., *Personel Space*, Prentice-Hall, inc., London, 1969, s.4.

(37) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London, 1976, s.13.

"Hassid'in bu çalışmasında, ödül almak amacıyla yapılan mimari çalışmaları değerlendirmek için kullanılan toplam kırk beşten fazla ölçüt içinden yalnız ikisi, insanların gereksinimlerinin tasarımı ne ölçüde karşılandığı konusunda ilgili olmuştur. Bundan öte, bu ölçütler, diğerlerine oranla daha az kullanılmıştır.³⁸"

demektedir.

Fiziksel çevrenin algılanması, duyu organlarının inançları, toplumsal idealler, töresel kurallar, kültürel çevreler gibi öğelerin oluşturduğu tanıma yapılarına göre getirdiği yoruma bağlı kalmaktadır. Oysa duyu organları, algıladıkları nesneyi zaman denilen tarihsel boyutun belirli noktasında yakalamaktadır. Yapı tekniklerinin çok yönlülüğü, kültür ve sanat akımlarının çeşitliliği, ekonomik sınırlamaların baskısı ve bu öğelerin tarih içinde bir gelişim göstermeleri, karşılıklı etkileşimde bulunmaları fiziksel çevremizin en önemli öğesi olan mimariye karmaşık ve algılanması güç bir yapı kazandırmaktadır. Bu karmaşıklık içinde "mimari nesneyi, algılama olayı ile ortaya çıkan keyfi değer yargılarından temizlemenin tek şartı fiziksel görünümün gerisinde gizli duran kuvvetleri değerlendirmekten ibarettir.³⁹" Diğer bir deyimle yapıyı kültürel bir nesne olarak ele almaktır.

"Mimarlık biçim durumuna gelmiş hayattır" diyen Frank Lloyd Wright'ın "biçim işlevi izler" öğretisini ortaya atmasından bu yana, işlevselliğe olan ilginin çoğunun işlevden daha çok biçim üzerinde toplanması şaşırtıcıdır. Yapının kendisi, -yapay çevresiyle olan uyum, malzemelerin bütünlüğü, ayrı birimlerin ilişkisi,- işlevin yerini almış gibidir. Yapının içinde yer alan faaliyetlere az bir önem verilmektedir. Bu, eğitimi ve uygulaması sırasında içinde insanların bulunmadığı binalara bakmayı öğrenen bir mimar için beklenen bir durumdur. Parlak dergilerdeki bol renkli fotoğraflarda boş odalar ve koridorlar; tabaklarla, gümüş sofra takımıyla ve şarap bardaklarıyla dolu masalar; kanepede açık duran bir kitap ve şöminede yanan ateş yer almasına karşın hiç bir insan izine rastlanmamaktadır.

(38) Ibid., s.13.

(39) Erdem Aksoy., "Mimarlık Anlayışları ile İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişkiler", *Mimarlık*, Ağustos/1972 sayı:8 s.24-25.

Bugün, kutsanmış tasarımların bile modası geçmek üzeredir. Önümüzdeki yıllar içinde, hesaplamalar ve görsel gösterimler bilgisayarlarla yapılabilecektir.

Uzmanlaşmış tasarım dalları, kendilerini her yandaki büyüyen sorunlar karşısında çaresiz görürler. Toplumun, başlıca hastalıklarını iyileştirmek için kurtarıcı-mimarın, kurtarıcı-bilim adamının ya da kurtarıcı-psikanalisti yardımı çağırabileceği günler geride kalmıştır. Toplumun insanlığın sürekliliği ve dirliği noktasında birleşen uzmanlaşmış ve uzmanlaşmamış meslek dallarının tümüne gereksinmesi vardır. Bu gruplar içinde, değişen bir dünyada aşırı uzmanlaşmanın kesin bir başarısızlık reçetesi olduğu iyice kavranmıştır.

Çağımızda insanın çevresi ile olan ilişkilerinin sosyal-psikolojik incelemesi üzerine yazılmış bir çok tebliğin bulunduğu görülse de, 1960'lara değin toplu bir bilinç gelişmemiştir.

2.5. MİMARİ DÜŞÜNCEDE DAVRANIŞ BİLİMLERİYLE BİR ORTAKLIĞA GİDİLMESİ ANLAYIŞININ YAYGINLAŞMASI

1961'de Mimari Psikoloji ve Psikiyatri Üzerine Salt Lake City'de verilen konferans bu konuda ilk dönüm noktalarından biri olmuştur. İngiltere'de de bu konu üzerindeki bir kaç sempozyumdan ilki 1963'de Reading'de British Psychological Society'nin (İngiltere Psikoloji Derneği) yıllık konferansında yer almıştı. Yapı Araştırma Merkezi (Building Resesch Establishment), 1950'lerde en az bir psikolog çalıştırmış, bu sayı 1960'larda artmış ve aynı zamanda Liverpool Üniversitesinde Yapı Araştırma Birimi (Pilkington Building Research Unit) ile Strathclyde Üniversitesinde Yapı Performans Araştırma Birimi (Building Performance Research Unit) kurulmuştur.

İngiltere'deki ilk önemli konferans 1965'de Dalandhui'de (Strathclyde Üniversitesi-) toplanmış ve bunu 1971'de Kingston Polytechnic'de, 1973'de University of Surrey'de ve 1975'de University

of Sheffield'de verilen konferanslar izlemiştir. Amerika Birleşik Devletlerinde, Çevre Tasarımı Araştırma Birliğince (EDRA) desteklenen çeşitli bilim dallarıyla ilgili büyük ölçekteki konferanslar önemli bir dizidir. Sempozyum, konferans, dergi, kitap, gazete ve daha sonra da özet yazı gibi bilimsel araçlar çok kısa bir süre içinde oluşmuştur, ve bir çok ülkede de hızla gelişen büyük bir ilgi vardır. Amerika Birleşik Devletlerindeki üniversiteler, lisansüstü programların hazırlanmasında ve derslerin geniş ölçüde çoğaltılmasında City University of New York'u ve University of Utah'ı izlemişlerdir. İngiltere'de, 1973'de University of Surrey'de çevre psikolojisi üzerine bir yıllık bir lisansüstü dersi konulmuştur. Ve bu konuyu ele alan lisans derslerinin sayısı giderek artmaktadır. Öte yandan Avrupa'da (özellikle iki uluslararası konferansın verildiği İskandinavya'da) ve Japonya'da bu konuya olan ilgi yeşermeye başlamıştır⁴⁰.

İnsan ve çevresi arasındaki toplumsal ve psikolojik ilişkiler sosyoloji, sosyal psikoloji, kültür ve proxemics antropolojisi, gestalt psikolojisi, idrak psikolojisi, fizyolojik psikoloji v.b. çeşitli bilimlerin yardımıyla açıklanabilir⁴¹. Bunlar ayrı ayrı ele alındığında kendi açılarından insan-çevre ilişkisini derinlemesine incelemelerine karşın, belirli yönden uzmanlaşmış çeşitli disiplinler arasında ilgi kuramadıkları ve tasarılama için beklenileni vermekten çok uzak kaldıkları görülür. Oysa, Çevre Psikolojisi davranış coğrafyası, ergonomi, planlama, siyasal bilimler, biyoloji, antropoloji, sosyoloji ve mühendislik dallarının katkısıyla zengin kaynaklı bir bilimdir. Bu nedenle, insan-çevre arasındaki ilişkiyi araştıran tüm bilimlerin desteğini de alan Çevre Psikolojisi bilimi, mimar ve tasarımcılar arasında diğer toplumsal bilim dallarından daha büyük ilgi görmektedir.

Mimari düşüncedeki bu değişiklik, kullanıcılar için gereksinmelerini daha iyi karşılayan çevre koşulları getirdiği gibi mi-

(40) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London, 1976, s.16-17

(41) Nigân Bayazıt., *Konut Araçları Açısından ele Alınan Sistematik Bir Tasarılama Yönteminin Geliştirilmesi*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Doktora tezi, İstanbul, 1969, s.73-100.

mar ve tasarımcılara mekânın toplumsal ve psikolojik tanımlamasına ilişkin bilgi edinmelerini de sağlamıştır.

2.6. İKİNCİ BÖLÜMÜN ÖZETİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Konut mimarisi, Rönesans'a gelinceye kadar çoğu kez, isimsiz yapı ustalarının inşa ettikleri binalardan oluşmuştur. Endüstrileşme öncesi mimar, müşterisinin gereksinmelerini ya kendi gereksinmelerine benzediği için sezinlemiş veya bu gereksinmeler toplumsal gelenekler tarafından kurallaşmış olduğundan yalnızca bu geleneklere uymuştur. Ancak, endüstrileşmeyle ortaya çıkan güçlü bir burjuva sınıfı, siyasal üstünlüğü elde etmiş; lonca örgütlerinin ortadan kaldırılmasını sağlamış; loncaların sıkı düzeninden kurtulan mimar da müşterisinin emrini harfiyen yerine getirmekte sakınca görmemiştir.

Endüstrileşmenin başlamasıyla mimar ve müşteri ikilisi de yeni bir görüntüye bürünmüştür. Müşteri, ödeyen ile kullanıcı müşteri olarak farklılaşmıştır. Endüstrileşme öncesi, aynı zamanda ödeyen müşteri olan kullanıcı müşteri ile mimarın dolaysız ilişkisi artık olmadığı gibi, kullanıcı müşteriler eskiye oranla daha çok farklı sınıftan ve farklı kültürden gelmeye başlamıştır.

Oysa, fizik çevrenin algılanması, duyu organlarının toplumsal gelenekler, kültürel çevreler gibi öğelerin oluşturduğu tanıma yapılarına göre getirdiği yoruma bağlıdır. Kişi, psikolojik alanını oluşturan etkenlerden biri olan dış fiziksel çevresinden gelen gerilimleri gidermek için tanıma yapısına, fizyolojik durumuna, yeteneğine fiziksel ve toplumsal çevre öğelerine ve geçmiş yaşantısına bağlı olarak kararlaştırdığı amaca göre mekânını düzenler. Bu nedenle, farklı kültürel çevrede algılanan gereksinmeler ve gerilimi gidermek için kararlaştırılan çözüm yolları, dolayısıyla, aynı faaliyeti sürdürmek için yeğlenen davranış ortamları değişiktir.

Modern mimarların çoğu, kendi düşüncesiyle kullanıcının mekândan beklentileri arasındaki bu farklılığı kavrayamamıştır. Bugün, dünya nüfusunun üçte biri endüstriyel kültürün baskılarına uyumun

gerginliğiyle yüz yüze gelmiştir. Ancak, endüstrileşme grup ve toplumsal geleneklerin otomatik olarak bırakılacağı anlamına gelmemeli; geleneksel kültürün bazı görünüşleri, olasılıkla yeni endüstrileşmiş içerikte güçlendirilmelidir. Bu, daha sağlıklı, güvenli ve güçlü bir toplum için gereklidir.

Kullanıcının, her toplumsal davranışı ve gelenekleri, aynı zamanda bir kaç temel gereksinme ya da gereksinmelerin tümü tarafından kararlaştırılmıştır. Fizyolojik, güvenlik, sevgi, başarılı olma, değerlendirilme ve kendini gerçekleştirme gereksinmelerinden oluşan, kişinin bu temel gereksinmelerinin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik yönü olduğundan her toplumsal geleneğin de fizyolojik, toplumsal ve psikolojik yönü vardır. Bu nedenle, toplumsal geleneklerine uygun biçimde fiziksel çevresini değiştiren kullanıcının bu düzenlemesindeki yeğlemelerinde kendi kültürel çevresinin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik etkenleri rol oynar. Toplumsal geleneklerin fiziksel çevreyi etkilemesinin ve mekân düzenlemesine yansımalarının açık delillerine ilkel toplumlarda rastlanmaktadır. Böyle toplumlarda yapılan gözlemler, kişilerin fiziksel çevreleri ile kişisel duyguları arasında ilişki olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Atalarımız da konutlarını yaparken birbirlerine sokulmuşlar; birbirlerine yakın olmayı istemişlerdir. Bazan konutlarını beraberce yapmışlar ve zaman zaman yapılan eklerle yapıları birbirine bağlamışlardır. Bu nedenle, eski mahallelerimiz ve konut iç mekân düzenlerimiz geçmişteki düzenli, birbirlerine saygılı, uygar bir toplumun yaşantısını yansıtmaktadır. Atalarımız fiziksel çevreyi, toplumsal gelenekleri güçlendirmek ve bu çevrede olması beklenen toplumsal etkileşim türlerini biçimlendirmek için kullanmışlardır. Sabit özellikli mekânlar, bir çok geleneğin döküldüğü kalıp olmuştur. Toplumsal ilişkiler ve statü, fiziksel çevreyi etkilemiş ve biçimlendirmiştir. Her konutta eşyaların nereye ve nasıl yerleştirileceği de toplumsal geleneklere, statüye ve rollere bağlı kalmaktadır. Toplumsal gelenekler, fiziksel çevre düzenine etki ederek toplumsal-duygusal ilişkileri arttırdığı gibi toplumsal gerginliği de hafifletmektedir. Toplumsal gelenekler mekânda olması beklenen toplumsal etkileşim türlerini biçimlendirmektedir, güçlendirmektedir; kullanıcıya amacına ulaşılabilirlik, faaliyetlerine işler-

lik kazandırmaktadır. Toplumsal geleneklerini destekleyen fiziksel çevreden yoksun kullanıcılar ise, gerilimlerini giderememelerinin rahatsızlığı, tedirginliği içindedir.

Mimar, geleneklerin toplumun hangi temel gereksinmelerini karşıladığını ve işlevsel yararlılığının ne olduğunu kavrayabilmelidir. Temel gereksinimler ve bu gereksinimleri karşılayacak davranışlar açısından bugün mekân tasarımı, geleneksel yöntemlerle mekân tasarımıyla çok farklıdır ve çok daha karmaşıktır. Mimarın, içi boş büyük bir heykel ya da varlığı kendi içinde bir amaç olan sonsuz değişmez bir biçim olarak tasarlanabileceğini söyleyen öğretiden artık vazgeçilmelidir. Mimari, belirli bir faaliyetin rahat ve verimli olarak yer alacağı bir uzamı kaplamalıdır; kullanıcının temel gereksinmelerini karşılamalı ve toplumsal geleneklerini modernleşmiş içerikte uyumlu olarak güçlendirmelidir.

Çağımızda insanın çevresi ile olan ilişkilerinde toplumsal ve psikolojik etkenlerin önemi üzerine yazılmış bir çok tebliğin bulunduğu görülürse de 1960'lara kadar toplu bir bilinç gelişmemiştir. 1960'dan sonra mimari psikoloji ve psikiyatri üzerine İngiltere'de düzenlenen sympozyumlar, yapı araştırma kurumlarının psikologlarla işbirliğini sağlamıştır. 1965'den sonra bu konuda İngiltere ve A.B.D.'de düzenlenen sympozyumlar, konferanslar, dergiler, kitaplar, özet yayınlar 1973'den sonra İngiltere'de Çevre Psikolojisi üzerine bir yıllık bir lisansüstü dersi konulmasını sağlamış; öte yandan A.B.D.'de, Avrupa'da ve Japonya'da bu konuya olan ilgi yeşermeye başlamıştır. İnsan ve çevresi arasındaki ilişkiyi araştıran tüm bilimlerin de desteğini alan Çevre Psikolojisi bilimi, mimar ve tasarımcılar arasında diğer sosyal bilim dallarından daha büyük ilgi görmektedir. Mimari düşüncedeki bu değişiklik, kullanıcılar için gereksinmelerini daha iyi karşılayan çevre koşulları getirdiği gibi, mimar ve tasarımcılara mekânın toplumsal ve psikolojik tanımlanmasına ilişkin bilgi edinmeleri olanağına da sağlamıştır.

İnsan, yapay ya da doğal çevresi ile tek yönlü bir ilişki içinde değildir; kendi çevresini seçebilen ve değiştirebilen, çaba-

layan, arayan etkin bir organizmadır. İnsan-çevre etkileşiminin sonuçlarını anlamayı öğrendiğimiz ölçüde, kendi yazgımızı biçimlendirmeye daha çok yetenekli olacağız.

Bundan sonraki bölümde, Çevre Psikolojisinin ilgi alanı ve doktora tezinin konusuyla ilişkili olan yöntem ve fikirleri tanıtılmaktadır. Yine bu yöntem ve fikirlere dayanılarak konut tasarımıyla etki eden toplumsal geleneklerimizin özellikleri, toplumumuzun kendine özgü fiziksel çevre öğelerinin ve düzenlerinin hangi toplumsal geleneklerimiz tarafından biçimlendirildiği, kullanıcının hangi toplumsal ve psikolojik gerilimlerini doyuma ulaştırdığı, işlevsel yararlılığının ne olduğu belirtilmektedir.

3. BÖLÜM - ÇEVRE PSİKOLOJİSİNDE "ÇEVRE" TANIMI VE KULLANILAN YÖNTEMLER, FİKİRLER

3.1. ÇEVRE PSİKOLOJİSİNDE "ÇEVRE" TANIMI

Çevre sözcüğü, 1500 yılı öncesi İngilizcesine "etrafını çevirmek, kuşatmak, sarmak" anlamına gelen Fransızca "environ" sözcüğünden gelmiştir ve sonuna da fiilin ürününü belirtmek için yine Fransızca "ment" eki konulmuştur. Böylece, "çevre" sözcüğü, özellikle "birisinin içinde yaşadığı ya da geliştiği koşulları ve etkileri çevreleyen" anlamına gelmektedir¹.

Aslında bu geniş bir tanımdır. Bu tanım, özellikle fiziksel çevre ile ve ikisi birbirine bağlı olduğu sürece de yalnız toplumsal çevre ile ilgilidir. Bununla birlikte, bunlar bir çok çevre koşullarında yakından ilişkilidir. Çevre psikolojisi, yalnızca yapay çevreyle kısıtlı olmayıp, doğal olanı da içerir; bunların her ikisi de "coğrafi çevre" sözcüğüyle kapsanabilirse de kişinin hemen çevresinde bulunan kritik bölgeleri de içermesi istenir. Gerçekte, Çevre Psikolojisinin, insanın mekânı anlatmak için tasarladığı çeşitli kavramlarla ve kişilerin isteyerek ya da istemeden nesneler arasında uzanan aralıklar boyunca hareket ettiklerinde karşılaştıkları uyaranlara (stimulus) tepkileriyle (response) ilgili olduğunu söylemek daha aydınlatıcı olur.

Çevre Psikolojisi geleneksel algılama alanlarından ayrılır. Çünkü geleneksel algılama alanının ele aldığı uyaranlar, fiziksel çevreden doğmasına karşın, ondan soyutlanmış ve denetim altında tutulan, laboratuvar koşullarında tutsak hedeflere çarpmıştır. Ger-

(1) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London 1976, s.9-11.

çekte, bunlar çevre nesnelerinin ya da biçimlerinin kendileri olmayıp, daha çok çevrenin iki boyutlu gösterimi olmuştur. Bu, bilim adamları için çok uygun bir yöntem olup, bize uyaranların nitelikleri ve insanların bu uyaranlara karşı nasıl tepki gösterdikleri konusunda geniş bilgi vermiş; ancak, uyaranların daha üst düzeyde ve planlı bir düzenlemesi olan çevreye ilişkin çok az şey öğretmiştir.²

Çevrenin duyum ve algı yoluyla denenmesi, merkezi sinir sisteminde bilgi ya da "algı" kalıntılarının kalmasına yol açar. Kişinin, zamanın birbirini izleyen anlarında hiç bir kez tümüyle aynı kalmadığı ve bu kalıntıları insanın tecrübe ve algılarına geri gönderen şeyin de duyumların biriken tecrübelerle göre işlem görmesi olduğu söylenebilir.³ Dolayısıyla, fiziksel çevreye ilişkin bilgiler ya da öğrenme ve düşünceler konunun içine girer. Ancak yine de, geleneksel öğrenme kuramının büyük bir bölümü tamamen değişik bir çözümleme düzeyinde bulunmaktadır. Buna, fiziksel çevre içindeki birçok tecrübelerimizin coşku ve inançlara, duygulara, davranışlara yargılara ve değerlere yol açtığı gerçeğini eklemek gerekir. Çevre Psikolojisinin, ilk tanımlamada öne sürüldüğü gibi uyaranlar açısından her şeyi kapsamamasına karşın, tepki açısından gerçekte geniş bir alanı içine aldığı görülür.

Bütün çevre psikologlarının, insan-çevre etkileşiminin anlamını aramada ortak nedenlere sahip oldukları söylenebilirse de kulanılacak davranış modelinin türü veya nasıl elde edileceğine ilişkin özdeş fikirlere katıldıkları ileri sürülemez.

3.2. ÇEVRE PSİKOLOJİSİNDE KULLANILAN YÖNTEMLER

Çevre Psikolojisinde yararlı olacağı düşünülen yöntemler iki düzeydedir. Birincisi, tüm psikologların görüşlerinde yaygınca etkili Psikanaliz, Gestalt ve Davranışçılık (Behaviorism) gibi kuramsal durumlardır. Diğer düzey, çevre incelemesinin iskeletleri olarak

(2) *Ibid.*, s.10

(3) Bkz. 1.Bölüm., "Kişinin psikolojik alanı" s. 13 ve "Kişinin algılaması ve Tanıma yapısı" s.17.

çok özel başvurulanan Barker'ın Ekonoji Psikolojisi ve Kelly'in Kişisel Algı Örgütlenmesi (Personel Construct) gibi çok dar yöntemlerdir.⁴

3.2.1. PSİKANALİZ

Psikanaliz, Sigmund Freud'un öğretisi olduğu ileri sürülen bir içgüdüsel yöntemdir. Freud'un Psikanalitik kuramına göre kişilik⁵, id (cinsiyet ve saldırganlık güdülerinin deposu) den, ego (bilinçli kişilik) ve süper-ego (çocuğun ana babasıyla özdeşleşmesinden türeyen ve sansürün kaynağı olan töresel ve bilinçsiz kadem) gibi bölümlerden oluşur. Kişiliğin esnekliği ve farklılığı çevre ile etkileşim yoluyla biçimlenmiştir. Psikanalizde çevre, aile ilişkilerinin kesin toplumsal bağlılığını tanımlar. Bunlar, cinsel istek gelişmesinin dengesini, zevk veren çevresel nesneleri ve farklı nesneler arasında zevk dağılımını kararlaştırır.

Toplumsal yararlılığa veya benimsenmelere bağlı olumsuz veya olumlu duygular, bilinçli ego'nun veya bilinçsiz id'in bir parçası olarak bulunabilir. Diğer bir özellik de onların bizim davranışlarımızı kararlaştırmasıdır. Freud, bu kuramıyla çok önemli bir gücü anlatmıştır. Gerçekte, bu gibi öğretilerin korunması ve gelişmesi çok kişiyi öfkeliendiren konulardır. Ayrıca, çok yakın geçmişte, Psikanaliz, intra-psychic⁶ farklılıkların toplumun değer sistemlerine, sembollerine, sanat gerçeklerine ve yapı çevrelerine yansıdığını da ileri sürmüştür.

İnsanlar arasındaki toplumsal ilişkiler onların mekânsal etkileşimine yansımıştır ve bu, psikanalizin belli uygulama alanlarından biri olmuştur. Örneğin, cinsel istek, anneye bağlılıktan ilerleyerek extremunda dünyaya bağlılığa devredilmiş olacaktır.

(4) Terence Lee., *op.cit.*, s.24-37.

(5) Bkz. 1. Bölüm., "Kişilik Yapısı" s.20.

(6) Intra-psychic kavramı, psikanalizciler tarafından bilinçsizlik içinde karşıt eğilimlerle ortaya çıkmış duygusal gerilim anlamında kullanılmıştır (J.Drever., *A Dictionary of Psychology*, Penguin books, England, 1969, s.144).

Çevre Psikolojisinde psikanalitik görüşlerin dolaysız uygulaması çok azdır. Ancak, bunlar içinde Charles Madge (1951)'nin "Private and Public Spaces" yayın çok önemlidir. Madge, yapıtında, toplumsal mekânlardan ayrılmış mahremlik işlevinin, tasarımda yüksek önemine işaret etmiş ve yerleşme alanlarında oturanların nassal davranış kalıplarına sahip olduklarının erken çocukluk tecrübelerinden türetilmesini önermiştir. Edward T.Hall de çok az işadaminin bürosunun kendi konutunda olduğuna işaret ederek toplumsal mekân ile mahrem mekândaki kişilik çatışması gerçeğini şöyle açıklıyor⁷:

"Bunca az sayıda işadaminin bürosunun kendi konutunda olması gerçeği, yalnızca gelenekler ve üstteki yöneticilerin memurlarının, yanlarında çalışmamalarından duyacakları hoşnutsuzluk açısından açıklanamaz. Bir çok insanın, biri iş için biri de konut için olmak üzere iki ayrı kişiliğe sahip olduğunu görmüşümdür. Bu durumlarda, büro ile konutun birbirinden ayrı olması çoğu zaman birbiriyle uyumsuz olan bu iki kişiliğin çatışmasını önlemeye yardımcı olur ve hatta her bir kişiliğin, hem mimarlığın hem de ortamın yansıyan görüntüsü ile uyum sağlayan idealleştirilmiş bir tanımlamasının kazarlı kılınmasına da yardım eder."

Charles Madge'e göre konut, annenin, vücudunu simgelemiştir ve aile üyelerini aileden olmayanlardan ayıran koruyucu kabuktur. Anneden devinim durumundaki çocuğun kazandığı güvenlik, kullanıcının konut ve komşusu arasındaki dolaşımıyla veya korunmuş bölüme geri çekilmesiyle kazandığı rahatlığa yansımıştır. Annenin, vücudunda duygusal zevki bastırması, kullanıcının konutun dış görünüşünde, renk kullanımında, bezemesinde ve benzerlerinde estetik zevki bastırma biçiminde bütüne yansımıştır. O, hatta, cinsel istedin dış dünyada kabardığı yer olan bahçenin de geçişli, toplumsal-fiziksel mekân olarak hizmet edebileceğini öne sürmüştür⁸.

(7) H.M.Proshansky, W.H.Ittelson, L.G.Rivlin., *Environmental Psychology*, 2nd, Ed.Holt.Rinehart and Winston, New York, 1976, s.159.

(8) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London 1976, "Theories and Concepts" s.25-27.

3.2.2. GESTALT PSİKOLOJİSİ

Gestalt sözcüğü, özellikle 1910'dan beri Almanya'da bazı çağdaş psikologların yapıtlarında "bütüne bağlı oluşlarından ötürü parçaları değişikliğe uğramış bir tüm"ü anlatmak için kullanılmıştır.⁹ Aslında, Gestalt Almanca bir sözcüktür ve biçim (konfigürasyon) anlamına gelmektedir. İlk kez algılama konusunda ortaya atılan Gestalt sözcüğü, psikolojide "aralarında dinamik bağlar olan parçaların oluşturduğu anlamlı bir bütün" anlamında kullanılmıştır. Daha sonra diğer konulara da uygulanan bu sözcük, psikolojide belli bir okulun simgesi durumuna gelmiştir. Bu okulun izleyicileri, bir bütünü incelerken onu yine bir bütün olarak ele almak gerektiğini savunmuşlardır. Bir bütünü, onu oluşturan parçalara ayırarak yalnızca parçaları incelemenin ve elde edilen bulgular-dan yararlanarak bütüne ilişkin bir yargıya varmanın yanlış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, bir bütüne anlam veren, onu oluşturan parçalar değil, o parçaların nebiçimde bir araya geldikleridir; farklı bir deyişle, o parçaların arasındaki ilişkilerdir¹⁰.

Gestaltistler yöntemleriyle fenomenalizm¹¹ yaklaşımını (kişisel dünyadan davranışı anlama atılımını) güçlendirmişler ve tanıma psikolojilerinin bir dizi esasını kurmuşlardır. Gestalt yaklaşım, öğrenmenin kavrama (Insight) yolu ile olduğunu kabul etmiştir. Kavramayı ise "amaç ve araçlar arasındaki mantıklı bağların anlaşılması" olarak tanımlamışlardır.¹²

Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın kavramaya örnek olarak verdiği, Köhler'in maymunlarla yapmış olduğu araştırma ilginçtir¹³:

(9) Meydan-Larousse, *Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti, İstanbul*, 1973, "Yapı-psikol", C.12 s.724.

(10) Çiğdem Kağıtçıbaşı., *Genel Psikoloji ders notları*, Boğaziçi Üniversitesi İstanbul, 1975 "Öğrenme" Yön:167, s.2.

(11) *Phenomenalism*, insan bilgisinin doğal olayları sınırlayabileceğine ancak, nesnelerin gerçek doğasına ulaşamayacağına ilişkin felsefi görüştür (J.Drever., *A Dictionary of Psychology*, Penguin Books, England, 1969, s.210).

(12) Terence Lee., *op.cit.*, s.27.

(13) Çiğdem Kağıtçıbaşı., *op.cit.*, s.2.

"... Araştırmada aç bırakılmış maymun bir kafese konuluyor ve kafesin dışında, ulaşamayacağı uzaklıkta bir yere de bir muz bırakılıyor. Kafesin içinde bir köşeye ise bir sopa bırakılmıştır. Yapılan gözlem, bu tür çalışmaların hepsinde görülmüş olguyu bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Maymun önce muz alabilmek için her türlü hareketi deniyor ve bildiği davranışlarla muza ulaşamayınca kızıp kafesin bir köşesine çekiliyor ve bir süre sessiz oturuyor. Sonra, bir anda kafesteki sopaya gözü takılıyor, yerinden fırlayarak sopayı alıyor ve sopanın yardımı ile muza erişiyor. Burada kavrama olmuş ve maymun, amaç olan muza ulaşmak için kafeste bulunan sopa arasında mantıklı bir bağlantı kurmuştur ve böylece yeni bir davranış öğrenilmiştir."

Bu araştırma, her davranışın amaç ve fizik çevre arasında oluşan anlamlı bir bütünden kazanıldığını gösterdiği gibi, tecrübeler birikimiyle başarısı denenmiş gerilim giderici çözüm yolları olan geleneklerin oluşmasında da fiziksel çevrenin önemini belirtir.

Toplumsal Psikoloji içinde fenomenalism'in temel yönelmesini, molar davranış birimlerinin¹⁴ kullanımını ve güçler alanı içinde dinamik etkileşim düşüncesini yayan gestaltist Kurt Lewin (1936) dir. Lewin, bireyin "yaşam alanı"¹⁵ düşüncesini ve kişilik veya durumsal etkenler tarafından -olumlu veya olumsuz- değerlilik ile donatılmış dışsal nesnelerin içi anlatımlarının kapsamını öğretmiştir. Yaşam alanı, "kavranmış olan durum" dur. O, kişiyi hedef bölgeden ayıran, geçirgenlikleriyle farklı engellerin (soyut ve somut) türünü kapsar. Davranış, bu güçlerin dinamik alanı içinde "hedefe doğru devinim" olarak tanımlanmıştır.

3.2.3. DAVRANIŞÇILIK (BEHAVIOURISM)

Davranışçılık, psikolojide kuramsal öğretilerin en yaygını ve tanınmışıdır. Bu akım, oldukça sert bilimsel gerçeklere ve onların yumuşak sonuçlarını değiştirme amacı ile içgözlemciliğe (introspec-

(14) Bkz. 1.Bölüm., "Kişinin Toplumsal Davranış" s.12.

(15) "yaşam alanı" kavramı, psikolojik olmayan çevre anlamında kullanılmıştır (Proshansky, Ittelson, Rivlin., Environmental Psychology 2nd.Ed., Holt, Rinehart and Winston, New York, 1976, s.12-13.

tronizm) ve anlayışçılığa (mentalizm) karşı ayaklanma olarak başlamıştır. Bu amaçla, yalnız dolaysız gözlenebilen, ölçülebilen davranış, delil olarak kabul edilmiştir. Bu yöntem, önce XIX. yüzyılın sonunda Thorndike'in Animal Intelligence (Hayvan zekâsı) isimli kitabı sonra da Amerika Birleşik Devletlerinde John B. Watson ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nde Becterev'in çalışmalarını sonucunda ortaya çıkmıştır¹⁶. Yöntem, ünlü fizyolog I.P. Pavlov tarafından kurulmuş temellerden Şartlı-Tepki'nin ortaya konulmasına değin çok farklı gelişmemiştir.

3.2.3.1. UYARAN-TEPKİ (S-R) YAKLAŞIMI

Uyaran-Tepki yaklaşımında yalnızca uyaran ve organizmanın bu uyarıma tepki olarak gösterdiği davranış söz konusu olmuştur. Bir uyaran ile bir davranış arasında oluşan bağ öğrenmedir. Belli bir uyarının her gösterilişinde organizma hep aynı davranışı gösteriyorsa bu öğrenilmiş bir davranıştır.

Gestaltçı yaklaşım ile Uyaran-Tepki yaklaşımının ileri sürdüğü öğrenme modelleri birbirinden farklı davranış türlerini açıklamakta yardımcı olmuştur. Örneğin, babanın buyruğuna uyma gibi düşünmeden yaptığımız pek çok günlük davranış, uyaran-tepki yaklaşımının önerdiği öğrenme modeliyle açıklayabiliriz.

Bu yaklaşımı kullanmış olan pek çok kuram vardır ve herbiri birbirinden çok farklı olmasa da biraz farklı olan bir öğrenme modeli önerir. Ancak, laboratuvar bulgularını incelediğimizde belli başlı iki tür öğrenme ile karşılaşırız. Bunlar, Şartlı-Tepki veya Klasik Şartlandırma ve Operant Conditioning'dir.

3.2.3.2. KLASİK ŞARTLANDIRMA (CLASSICAL CONDITIONING)

Davranışçılar, birkaç doğal tepkiden meydana gelen davranışın hızlı yayılma ve değişikliğini açıklayan mekanizma olarak da

(16) Meydan-Larousse., Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti, İstanbul, 1970 "Davranışçılık" C.3, s.422.

Klasik Şartlandırma'yı geliştirmişlerdir. Klasik Şartlandırma 1890'larda Pavlov tarafından ilk olarak laboratuvarda gerçekleştirilmiştir. Klasik Şartlandırma (veya Şartlı-Tepki), bir tepkiyi gösterme (bir davranışı yapabilme) yeteneğinin bir uyarandan başka uyarana aktarıldığı bir öğrenme türüdür. Bilindiği gibi, refleksler (tepkeler), doğuştan varolan uyarın-tepki bağlarıdır ve bir eylem veya tecrübe sonucu ortaya çıkmamış olduklarından öğrenilmiş davranışlar değildir. Şartlı-tepki bu tepke bağları temel alınarak geliştirilmiştir.

Pavlov'un deneylerinden biri örnek olarak verilirse Şartlı-Tepki daha iyi anlaşılacaktır¹⁷: Bu deneyde, önce bir köpeğin ağzına bir miktar et tozu konularak ağızdaki salya çoğalmasının ne kadar arttığı ölçülmüştür. Bilindiği gibi, tatma ve ağızda salya çoğalması bir tepkedir. Daha sonra her et tozu konuluşunda bir çan çalınmıştır. Belli bir zaman aynı işlem tekrarlanmış ve bir süre sonra, et tozu konulmadan yalnızca çan çalındığında hayvanın ağızındaki salya miktarının arttığı görülmüştür. Bu deneyde, çan sesi şartlı uyarıdır ve salya miktarının artma tepkisi, şartlı-tepki olmuştur.

Toplumsal ve fiziksel çevrenin her ikisi de uyarı sağlar.

Bu nedenle, bunlar, davranışsal tepkilerin geniş çoğunluğunun biçimlendiricisidirler. Buna, dışkılama ortamını anımsatacak bir uyarının dışkılama gereksinmesine yol açması, reklamlarda yer alan yiyeceklerle ilgili bir kültürel nesne görüntüsünün yeme gereksinmesini arttırması, kişinin ancak, aldığı bir yatakta rahat uyuyabilmesi gibi davranış-

Çabuk soyun açıldım

Kültürel uyarılar istek yaratır. (Unlü Karikatüristler Dizisi 2, Hovivian, Meta Yay.İst.1977)

sal tepkileri örnek olarak verebiliriz.

İnsanlardaki şartlı-tepkileri kurmak için laboratuvar atılımları, pavlov'un, çan sesi duyunca ardından gelecek olan hoş şeyleri anımsayarak kuyruklarını sallayan salyalı köpeklerinden daha dzenle denenmesi gerektiğinden oldukça güçtür. Bununla birlikte, bir Cambridge'li psikolog (Grindley, 1932) ikileme oluşumlarının, uygun yeğlemeden daha öte bir şey olmadığını savunmuş ve tepkiyi anlatmak için öncelikle tepki uyarıları göstererek yonteme büyük bir hız sağlamıştır. Öğrenmenin bu türü Operant Conditioning olarak isimlendirilmiştir.

3.2.3.3. OPERANT CONDITIONING (PEKİŞTİRMEYLE ÖĞRENME)

Burada, öğrenmenin oluşması için herhangi bir tepkeye gerek yoktur. Herhangi bir davranış bu yoldan öğrenilebilir. Bu öğrenme türünde, organizma tamamen rastlantısal bir davranışta bulunduğunda bu davranış pekiştirilmiştir. Pekiştirici, ödül (reward) veya ceza (punishment) olabilir. Ödül, organizmanın ulaşmak istediği herhangi bir şeydir. Aynı zamanda, istenmeyen davranışı yenileme eğilimi gösterecektir. Aynı davranış, her keresinde aynı uyarın durumunda olmak üzere pekiştirilirse o uyarın durumu ile davranış arasında bir bağ oluşur. Başka bir deyişle, organizma, kendini o uyarın durumunda bulduğu her zaman aynı tepkiyi gösterir. Bu konuda örnek olarak farelerle yapılmış bir deney verilebilir¹⁸: Aç bir fare bir kutuya konulmuştur. Kutunun içinde ufak bir kol vardır ve fare o kola bastığı zaman kutunun bir kapağı açılıp içeriye bir miktar yiyecek girecektir. Fare aç olduğu için önce kutunun içinde oradan buraya koşmuş; bu arada rastlantısal o kola basmış ve içeriye yiyecek girmiştir. Bu tür çalışmaların hepsinde fareler, yine aynı kola basma eğilimi göstermişlerdir. Eğer bu olgu, bir kaç kez yenilenirse öğrenme oluşur ve o kutunun içi (uyarın durumu) ile kola basma davranışı (tepki) arasında güçlü bir bağ kurulur. Öğrenilmiş davranışın bir süre sonra unutulmasına karşın bu olgudan -örne-

(17) Çiğdem Kağıtçıbaşı., Genel Psikoloji Ders Notları, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1975, "Öğrenme" Yön:167, s.4.

(18) Çiğdem Kağıtçıbaşı., op.cit., s.8.

Çin- bir hafta geçtikten sonra organizma yeniden eski tepkiyi gösterir. Bu nedenle, öğrenilmiş davranışın unutulmadığı söylenebilir.

Bu tür öğrenme, klasik şartlandırmadan daha çok insan davranışının karakteristiğidir. Hayvan ve insan deneyimlerinin binlercesi bu ilkenin gerçekliğini onaylamıştır.

Toplum, kişiyi ana-baba, arkadaş, yakın komşu, okunan kitap, görülen film, dinlenen radyo programları, bağlı olduğu gruplar vb. eğitsel etkenlerle sarmıştır. Toplum, bu etkenler yardımıyla kişiyi, yürürlükteki toplumsal düzene uymaları için uygun biçimde yetiştirir; toplumun benimsediği davranış kalıplarını öğretir. Kişiler, bu baş eğme ve uyum sağlamalarına karşılık da toplumdan destek, sevgi ve saygı görürler. Desteklenme, sevgi ve saygı duyulma pekiştirmedir. Kişi, toplumun benimsediği her davranış kalıbına (geleneğe) uyma tepkisi gösterdiğinde destek, sevgi ve saygı ile pekiştirilirse uyma davranışı ile destek, sevgi ve saygı görme arasında güçlü bir bağ oluşur. Toplum kendi güvenliği dirliği yönünden bu toplumsal gelenekleri koruduğu sürece destek, sevgi ve saygı ortamı kaybolmayacaktır. Kişi, bu destek, sevgi ve saygı görme ortamında olduğu sürece de aynı toplumsal geleneklere uyma davranışı (tepkisi) gösterecektir. Bu nedenle, toplumsal gelenekler değişime karşı güçlüdürler ve unutulmazlar.

Diğer yönden, toplumun davranış kurallarından, baskısından -sınırlı da olsa- korunmuş bir bölge olan konut ortamında ve toplum karşı bir birlik olan aile üyeleri içinde aynı toplumsal davranış kalıplarına uyma tepkisinin korunmuş bölge dışındaki destek, sevgi ve saygı ödülüyle pekiştirilmeyeceği bir gerçektir. Toplum ve aile ortamında ödüllendirilen tepkiler bir dereceye kadar farklı olduğundan, kişinin aile içindeki öğrenilmiş davranışlarıyla aile dışındaki öğrenilmiş davranışları da bir dereceye kadar farklı olacaktır. Dolayısıyla, bu iki ortamda insanlar, farklı kişiliğe sahip olacaktır. Bu nedenle bir çok aile konutlarında büyük bir sıkışıklık içinde yaşarken yalnız toplumsal ilişkiler için konutlarında özel bir mekân ayırmışlardır.

Çok yakın geçmişte, normalin altındaki davranışı biçimlendirmek için yöntemli ödüllendirme işlemi, armağan tutumluluğu gibi uygulamalar ve davranış sapmaları, denetimsiz korkuların unutkanlığı için iyileştirmeler bu yöntemin yürürlüğünü tanıtlamıştır.

3.2.4. BARKER'IN EKOLOJİ PSİKOLOJİSİ

İnsan ekolojisi, insan topluluklarının çevrelerine uyumunun ve toplum düzeninin esaslarını ele alarak insan topluluklarının ve toplumların gelişmesinin ve yapılarının incelenmesidir. Bir disiplin olarak, biyoloji biliminin sahip olduğu fikirlerin toplum bilimlerdeki konuların araştırılmasına uygulanışdır.

İnsan ekolojisi ile ilgili sistematik çalışma, Ondokuzuncu yüzyıl araştırmacılarının çabası ile coğrafik, etnoğrafik ve demografik verilerin birikmesini beklemek zorunda kalmıştır. Bu yüzyılın sonunda, nüfus artışının tesbiti, şehirlerin yerleştirilmesi ve ekonomik faaliyetlerin yöresel planlanması, hastalık ve ölüm oranlarında bölgesel değişimler, emeğin sosyal bölünmesinin gelişmesi gibi ekolojik problemlerle ilgili yöntemler ileri sürülmeye başlamıştır. Bununla beraber, insan ekolojisi fikri bir disiplin olarak 1920'den sonra geçerlik kazanmıştır. Bu fikrin kavramsal temeli 1900'de Friedrich Ratael tarafından ortaya atılan "antrepoceografi"ye, Emile Durkheim'in ilgilendiği "sosyal morfoloji"ye ve C.H.Cooley'in ilgilendiği "belirli bir bölgeye ait demografi"ye dayanır.

İnsan ekolojisi, Chicago ekolü olarak bilinen R.E.Park ve arkadaşlarının şehir sosyolojisi (urban sociology)'nde çalışmalarını ile 1920'lerde yayılmaya başlamıştır. Ancak, bu, çağdaş metropoliten topluluklarla ilgili çalışmalarda ortaya çıkan insan ekolojisi tekniklerine ve kavramlarına önem vermiştir. İnsan ekolojisi ile yakından ilgili disiplinlerde bazı kişiler (specialist'ler), toplumlar arasındaki farkları çevre ve demografik koşullardaki değişmelerin ve adaptasyon modellerinin etkisine bağlayarak açıklamayı uygun görmüştür.

Ancak, bir çok yorumcu insan ekolojisinin sistematik bir disiplinden daha çok psikolojik bir açıdan ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Doktora tezinde, belli bir bölge halkının, bir topluluğun değil, bir toplumun benimsediği davranış kalıpları incelenebilmektedir. Tez konusunun bölgesel olmaması ve davranış kalıplarının sosyal-psikolojinin araştırma konuları içine girmesi nedeniyle tezde insan ekolojisinin psikolojik açıdan ele alınmasının daha uygun olacağı görülmektedir.

Yaklaşık olarak 25 yıl süreyle Roger Barker Midwest'te ve Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'de çeşitli topluluklar üzerinde geniş gözlemlerde bulunmuş; Kansas'ın Oskaloosa'sında Midwest Psychological Field Station'da araştırmacılar grubunun liderliğini yapmıştır. Barker'in 1968'de çevreyle dolaysız ilgilenmiş çok az yöntemlerden birini gerçekleştirdiği ileri sürülebilir. Buna karşın bazı psikologlar, toplumsal geleneklere bağlı bir duygu içinde bir yöntemin güçlülükle kurulabileceğini aşılamlışlardır¹⁹.

Bu yöntem, Barker ve çalışma arkadaşları tarafından davranış ortamlarında (Behaviour Settings) yapılmış yöntemli ve detaylanmış gözlemleri kapsar. Davranış ortamı, çevre psikolojisinde temel çevresel birimdir. Barker'in incelemelerine göre davranış ortamları, banklar, piyano dersleri, kilise ayinleri, Lions Klüp toplantıları ve beyzbol maçları gibi kamu yerleri ve faaliyetleridir²⁰.

Daha kesin söylemek gerekirse, davranış ortamlarının şu özellikleri vardır: Bunlar,

- a. Bir ya da daha çok değişmez davranış biçimi, başka bir deyişle normal olarak olagelen insan faaliyetleri,
- b. Davranış biçimleriyle çevredeki cansız nesneler arasındaki uyum,
- c. İçindeki davranışların dışardakilerden kolayca ayırdedilebileceği kesin yer-zaman sınırlarıdır.

(19) Terence Lee, *Psychology and the Environment*, Methuen, London, 1976, s.31.-32.

(20) H.M. Proshansky, W.H. Ittelson, L.G. Rivlin, *Environmental Psychology*, 2nd. Ed. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1976, s. 84-99.

Eski evlerimizin misafir odası, günümüz evlerinin oturma odası gereğinde belli zamanlarda yapılacak belli faaliyetler için aileden olmayanlara açıldığından davranış ortamları arasında yer alırlar. Eski evlerde bu mekânların fiziksel çevresi, özellikle içinde yer alacak faaliyetlere uygun düzenlenmiştir.

Barker ve çalışma arkadaşları davranış ortamını, bu ortamın ortaya çıkma sıklığı ve süresi, bu ortamı kullanan insanların yaşı ve sayısı, bu insanların ortamı kullanma derecesi ve sorumlulukları ve ortamda yer alan eğlence eğitim v.b. davranış türleri gibi değişkenler türünden tanımlamış ve sınıflamıştır. Sonuç, toplumun profilini gereğinden çok detaylandırmıştır.

Barker, araştırmalarında elde ettiği verileri, davranış ortamlarının kullanıcılarına değişik ölçüde bir doyum duygusu verdiği ve bu insanların ortamlarını işler durumda tutmak için etkin bir ilgi gösterdiği şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca, bir ortamda gerekli görev ve işlevleri yürütecek yeterli sayıda görevli bulunmamasının, davranış ortamı sistemi için bir tehlike yarattığını ve böylece ortamın varlığının sürdürülmesi amacıyla bu ortamı kullananlar üzerinde baskı yarattığını öne sürmüştür²¹.

Üye sayısı az olan ailelerde davranış ortamında gerekli görev ve işlevi yürütecek yeterli sayıda görevli azalmıştır. Bu azalma, bu ortamı kullananlar üzerinde, ortamı sürdürememelerinden dolayı baskı yarattığı gibi, kişiler arasındaki statüye daha az duyarlı olunması, kişinin kendisine ve başkalarına toplumsal-duygusal özellikler yerine görevle olan ilişkilerin özellikleri açısından bakması sonuçlarını doğurmuştur. Ayrıca ortamın korunması için gerekli güvenliğin daha az olması da aile üyelerini tedirgin etmiştir.

Bu kurama göre, bir davranış ortamında oturan kişi, o grubun kurallar dizisine uygun olarak davranacaktır. Ortamdaki grup üyelerinin davranışı aynı değildir. Çünkü gruplar, üyelerinden amaçla ulaşmak için birbirini tamamlayan ve bu nedenle farklı davranışlar

(21) Ibid., s.85

isterler. Bu düşünce, davranış ortamlarının az adam kullanma/aşırı adam kullanma (undermanning/overmanning) kuramıdır. Bu görüş küçük okullar ile büyük okulların kapsamlı araştırmasında kullanılmıştır. Bu araştırmaya göre, küçük okullar ortamların az çeşitliliğine sahiptir ve farklı rolleri yüklenecek çocukların kıtlığından her bir ortamda az adam kullanılmıştır. Böylece, bir çok çocuk gerçekte toplumsal canlılığın (etkinliğin) içine çekilmiştir ve her çocuk, ortamların çok geniş dizisini denemiştir.

3.2.5. KELLY'NİN KİŞİSEL ALGI ÖRGÜTLENMESİ (PERSONAL CONSTRUCT) YÖNTEMİ

Kelly'nin resmi olarak yerleşmiş başlıca postulatlarından en önemlisi şöyledir²²:

"Bir kişinin davranışları, umduğu olaylardaki durumlar (özellikler) tarafından psikolojik olarak yönlendirilmiştir"

Bu yöntem bir tanıma (cognitive) yöntemidir. Algı örgütlenmeleri, yalnız algılar değil, aynı zamanda algılanmış ummalardır. Algılar, anılar, düşlemler birleşirler, bir bütünlüğe kavuşurlar ve o anda sahip olunan tanıma yapıları durumuna gelmek için örgütlenirler²³. "Dost" olarak anlamlandırdığımız bir kişiyi, gelecekteki bazı durumlarda dostça davranacak, kötülüğümüzü konuşmaktan kaçınacak ve küçük ödünceleri istemek için diğerlerinden daha çok olumlu uyabilecek birisi olarak algılayabiliriz.

Kişinin algı örgütlenmesinin toplam sistemi onun kişiliğidir. Çözümlemenin amacı onun örgütlenmesindeki hiyerarşik yapıyı tanımlamaktır. Algıların örgütlenmesi üstün veya ikincil derecede, geniş veya dar, çekirdeksel veya yaygın olabilir ve bütün sistem karmaşık veya basit, sıkı (algılar arası korrelasyon) veya gevşek olabilir. Örneğin, konuta ilişkin olanlar, üstün dereceli örgütlen-

(22) Terence Lee., *op.cit.*, s.32-34.

(23) D.Krech, R.S.Crutchfield., *Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunlar*, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ser:12, Ankara, 1967, s.86-124.

medir. "Hoş" algı örgütlenmesi de bazı kişilerce "yeraltı sığınağından sundurma birimine" kadar herhangi bir şeyi "epey genişçe" tanımlamak için kullanılmasına karşın, diğerlerince özellikle küçük evler için kullanılmıştır. Bazı kişiler, diğerleri birbiriyle ilişkili karmaşık tanıma sistemine sahipken yalnız bir kaç özel sınıflama kullanarak yapı çevrelerini basit kavramlarla anlamlandırmışlardır. Örneğin, toplum yapıları yalnız işlevsel olarak değil, Roman, Klasik, Palladyen gibi ince ayrımlarla da bölünebilmelidir. Gevşek algı örgütlenmesi sistemi daha değişkendir; yenisinden örgütlenmeye açıktır. Örneğin, "şık ev dokuması" algı örgütlenmesinin etkisi, kişiyi uyarmada oda sıcaklığı ile bir ilişkiden daha gevşektir.

Bu konuda, yöntem, rol örgütlenme birikintisi testidir ve amaç, kişinin algı örgütlenmesi sisteminin seçilmiş alanının bir modelini elde etmektir. Algı örgütlerinin araştırmacı tarafından zorla kabul ettirilmesinden daha çok ölçümleme konusundan çıkartılmış olması ve bunun sağlanması için çeşitli seçeneklerin bulunması bu yöntemi güçlü duruma getirmiştir. Örneğin, bu yaklaşımla kullanılan ölçümler yönteminin ölçümleme konusunda deneklerden çalışma, dinlenme salonu ve mutfak gibi üç öğeden hangi ikisinin benzer, üçüncüden farklı olduğunun belirtilmesi istenmiştir. Bu yöntem, kısır, toplumsu, duygulu v.b. algı örgütlenmelerini ortaya çıkarmıştır. Bütün algı örgütlenmeleri, bütün öğelere olan ilgilerinin ölçümlemesini sağlayacak konular yardımıyla bir göstergede düzenlenmiştir. Yeni ve çok boyutlu ölçümleme yöntemleri ve bilgisayarların kullanımı bu göstergelerin çözümlenmesini hızlandırmıştır.

Stringer (1970), mimari psikologlara Kelly'nin yöntemini tanıttırıştır. Stringer, Kelly tarafından önerilmiş değişken "algı örgütleri seçeneği"ni benimsemenin mimar ve psikologların her ikisi için yararlarını vurgulamıştır. Bu, yeni yöntemlerle dünyayı yeniden anlamlandırma atılımı, karşılıklı anlamada yardımcı olacak ve hatta, tarihi çevreyi üretmek için arı atılımdan kurtaracaktır.

Lee, "mimar, gözlemlenmiş kişinin özelliklerine göre tasarımı yapmak yerine kişinin sonuçta dünyayı yeniden anlamlandıracağı, değişeceği, yeni kişilik kazanacağı biçimde tasarımılayabilir.²⁴" demektedir. Ancak, kişi duyu organlarına çarpan fiziksel çevredeki uyaranların algılanmasında bunların nitelikleri ve fizik dağılımları rol oynarsa da zihinsel yapımız duyu organlarımızı etkileyen bütün uyaranlara aynı önemi vermez²⁵. Uyaranları seçmemizi etkileyen etmenler bu uyaranlarla karşılaşmamızdan önce de faaliyettedirler. Kişi, bir durum karşısında düzenli bir algı şekillendirdirirken fiziksel uyaranlardan yalnız bazılarını kullanır. Bu, algılamamanın seçiciliğidir. Algıladığımız şeyler ise, yalnız gereksinimler, istekler ve amaçların bir sonucu değil, aynı zamanda, inançlar, toplumsal idealler, töresel kurallar, kültür çevreleri gibi öğelerin oluşturdukları tanıma yapılarının bir işlevidir.²⁶

Bu yöntem, toplumun algı örgütlenmelerini ortaya çıkarmak, nesnelerin insan duygularındaki temel etkilerini elde etmek ve kullanıcının, yeğlemelerini belirtirken kullandığı sözcüklerin gerçek anlamınındaha iyi anlaşılması için yararlıdır. Ancak, bu yöntem gelişmesinin erken aşamasındadır.

3.2.6. TOPLUM BİLİMLERİNDE MEKANSAL DAVRANIŞ DÜZENİ (Socio-spatial schema²⁷)

Terence Lee'nin bu kuramsal yaklaşımı, ilk kez 1950'de gerçekleştirilen kent komşuluğu araştırmasından geliştirilmiştir. Günümüzde, kentte yaşantının göze çarpan özelliği olarak komşuluğun daha var olup olmadığı ve eğer varsa bir toplumsal grup olarak veya bölgenin bir parçası olarak açıklanıp açıklanmayacağına iliş-

(24) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London, 1976, s.34.

(25) D.Krech.R.S.Crutchfield., *op.cit.*, s.99.

(26) Bkz. I.Bölüm., "Kişinin algılaması ve tanıma yapısı" s.17.

(27) Schema sözcüğü, "kesin bir tanıma olmayan zihinsel yapı, bir molar davranışın veya organizmanın geçici durumunun düzeni, belirsiz norm türü olarak geçmiş tecrübelerin oluşturduğu işlev ve uygun ilişkiler ve bağlılıklarda yeni tecrübenin yerleşmesi" anlamındadır (J.Drever., *A Dictionary of Psychology*, Penguin Books, England, 1969, "Schema" s.258).

kin bir takım kuşkular vardır. Bu sorulara yanıt aramada karşılaştırmaya dayanan deneysel yaklaşım getirilmiştir. Kent komşuluğu araştırması, yanıtlardan coğrafi çevre içindeki toplumsal çevre ile fiziksel çevrenin birbirinden ayrılıp ayrılamayacağını kararlaştıramamıştır. Bir çok coğrafi çevre toplumsal ve fiziksel çevrenin örgütlenmiş bileşiminde biçimlenmiştir. Zihinsel yapı, kenti kulanma ve algılama yöntemleri için işlevsel olarak çok önemlidir. Bu bulgular, üstteki komşuluğun tanımlanması ve çevresel görüntülerin anlatılması için toplum bilimlerinin mekânsal davranış düzeni fikrinin kullanılmasına yol açmıştır.²⁸

Fikir, ilk kez Sir Henry Head tarafından, organlarımızın bulunduğunu söylediği kabukta (cortex) giderek oluşturulmuş sinirsel örnekleri açıklamada kullanılmıştır. Hatırlama yöntemlerini açıklamak için Bartlett'in davranış düzenine başvurulması fikrin gelişmesine çok büyük yardımda bulunmuştur. Bartlett, ödüllendirme ile toplumun ve kişinin doğal geçmişlerinin işlevi olarak moleküler bellek izlerinin gelişmesini kapsayan uyaran-tepki "baş oluşturunuculuk" fikrine karşı çıkmıştır. Aynı zamanda, hatırlamanın, ezberlemenin algı örgütleyici yöntemlerine ve davranışa önem vermiştir.

Psikologların düşünceleri, fiziksel nesnelerin bir amaç ile donatılma yöntemleriyle hemen hemen dağılmıştır. Psikologlar mekânın tasarımını önemsememişler ve savsaklamışlardır. Nesnelerin "ne olduğu" na ilişkin bilgi, onların "nerede olduğu" na ilişkin bilgiden dışında yarırsızdır. Nesnelerin bulundukları yerlere ilişkin bazı bilgilere sahip olmadıkça onlar amaç olarak izlenemez. Bu nedenle, çevre psikologları nesneleri kodlarlar ve nesnelerin her türü için bir mekânsal bölge belirtirler. Gerçekte, mekânsal kodlamanın bir türüne sahip olmayan bir nesnenin düşünülmesi olanaksızdır. Genellikle, şapka askısında bir tatlinin düşünülmesi gibi nesnelerin yanlış yerde bulunması şaşırtıcıdır. Mekânsal düşüncelere ilişkin bilgilerin çoğu "aşağı-yukarı", "yüksek-alçak", "yakın-uzak" gibi sözlü kalıpların kullanımıyla çok iyi biriktirilmiştir.

(28) Terence Lee., *op.cit.*, s.34.

Mekânsal davranış düzeni vücut biçimi, konut, komşuluk, kent, memleket gibi anlatı simgesidir. Bunlar, birbiri içine yuvalanmıştır ve herbiri belirsiz veya yüksek ayrıntıda tanımlanmış özel bölümleri kapsar. Onlar, kişisel, salt ve dinamiktir.

Davranış düzeni fikri, denizciliğin mobilitesinde önem kazanmıştır. Bir seyahatte, gemiye binme olasılığı önceden öğrenilen kişinin davranış düzeni, -gözlemcinin algıladığı-gerçek çevrenin herhangi ölçüsünden daha iyi data sağlaması çevre psikolojisine öznel yaklaşımlar için iyi bir örnektir. Yaş, sex, toplumsal rol gibi değişkenlerin çoğu, önceden bilgi verme denklemine katılmışlardır ve tasarıda bütünleşmişlerdir.

Sonuç olarak, davranış düzeninin, bütünleşmiş fiziksel ve toplumsal nesnelerin zihinsel anlatımı olduğu söylenebilir. Bu nedenle, toplumsal yapılar, mekânsal yapılarla özdeştir. Örneğin, mahkeme kovuşturmalarında yargıç, tutuklu ve jüri arasındaki ilişki mahkeme salonu planına, hoca öğrenci arasındaki ilişki okul planına yansımıştır. Toplumsal yapıdaki davranış, fiziksel yapıdaki hareketle özdeştir. Ayrıca, toplumsal ve mekânsal düzenler, benzer işlevleri gördüklerinden, statü düzeylerinin mekânsal ilişkilerini ve bunun tersine, mekânsal konumların toplumsal ilişkisini görmek şaşırtıcı değildir. Statü, (a) statüyü belirtmek, (b) statüyü desteklemek ve (c) var olan statü düzenini sürekli kılmak için kullanılan statü sembelleri kadar, davranış düzenlerinde de fiziksel olarak kendini gösterir. Statü sembelleri, yeni gelen bir yabancı'nın kimin en üst olduğunu bilmesini olanaklı kılar. Bu sembeller, aynı zamanda, yabancıya daha çok devingenlik, hoş görünürlülük ve bilgiye ulaşılabilirlik sağlar.

Ailede, liderin mekânı denetleyebilecek üst köşeye oturması, onun statüsünü yalnızca belirtmekle kalmaz, güçlendirir de. Bu sembeller en sonunda, statü düzenini sürekli kılan yasalarla ve geleneklerle bir sistem durumuna getirilmiştir.

3.3. ÇEVRE PSİKOLOJİSİNDE KULLANILAN FİKİRLER

Psikolojik fikirler, çevre psikolojisinde farklı olarak yapılmışlardır. Ancak, bu fikirlerin içinde üç tanesi çok önemlidir. Bunlar, Mahremlik, Kişisel Mekân ve Bölge Savunusu Davranışlarıdır.

3.3.1. MAHREMLİK (PRIVACY)

Mahremliğin, algılama, tanıma ve davranış gibi değişik düzeylerde incelenmiş doğal olay olduğu tanıtılabilirse üzerinde yapılan tartışmaların çoğu giderilebilir. Bir kişi, kavrayan, anlayan, gören, duyan veya işgören bir kişi olarak üst mahremlik ekstreminden alt gizlilik ekstremine bir ölçü boyunca birtakım noktalarda durduğu belirlenebilecek ölçümleme yöntemlerince incelenmelidir.

Bazı yazarlar mahremlikte "haklar"a, diğerleri, mahremliği korumak için denetleme mekanizmalarının yerleştirilmesine ve bazıları da mahremlik tarafından donatılmış toplumsal baskılardan çözüme ulaşmaya önem vermiştir.

Mahremliğin, "başkalarının kendisine (veya gruba) optimal giriş koşulu" olarak çok yararlı bir tanımlaması önerilmiştir.²⁹ Bu tanımlama, ölçülebilir "koşul" düzeyinde ön yargı değildir. Ancak, mekânsal davranış düzeni görüşüyle iyi çözümlenebilir. Başkasının çiçek yatağı üzerinde bir kaç kişinin gezinmesi, bahçe duvarı üzerinden birisinin gözetlemesi mahremliği rahatsız edici olarak görülür. Mahremliğin ideal "mekânsal davranış düzeni" ni doğrularak olanağı vardır. Biz, arkadaş edinmek, tren kompartmanında seyahat etmek, kırdaki piknik yapmak gibi farklı nedenlerle bu ideal mekânsal davranış düzeninin bütün birikimine sahibizdir. Bu davranış düzenleri, toplumsal yapılar ve mekânsal büyüklükler içinde değişir.

(29) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London 1976 "Privacy" s.38.

şıktır. Bunların geçirgenlik (çıkartılmak için girmeleri-ne izin verilmiş kişilerle dirlik) sınırı aşırı derecede değişiktir.

2

Mahremlik, mekânsel davranış düzeni sağlar. Unlü Karikatüristler Dizisi 2, Hovivian, Meta yayınları, İstanbul, 1977

Düzenlemelerimizde mahremlik düzeninin çeşitli anlamları vardır. Davranış düzeninde kişisel mekânımızın ard arda tabakalarına saldırıyı önlemek için davranışlarda bulunuruz. Kişiyi kuşatan alan o kişiyle birlikte hareket eder. Bir kişi, uzun uzun bakarak mahremiyetimize zorla girmek isterse ondan başka yöne bakarız veya vücudumuzu başka yöne çeviririz. Bununla birlikte, toplumsal mekân ve bölgesel düzenin her ikisi ya toplumsal etkileşimi engellemek veya özendirme için planlanmış davranışları kapsar. Hatta, düzen, yalnız vücuda ilişkin uyarılarla değil, "biz gerçekten daha fazla birlikte olacağız", "siz gelince ne yapacaksınız?" gibi sözlü uyarıların da bütün biçimleriyle etkilenir. Mekânsel davranış düzeninin toplumsal yapısını, sınırsal büyüklüğünü değiştirmek için planlar (uzun aşamada) ve teknikler (kısa aşamada) vardır.

Sonuç olarak, düzenleme mekanizmalarının uygun yerleştirilmesi ve mahremliğin optimum düzeninin kurulması, toplumsal gelenekler tarafından güçlüce kararlaştırılmıştır. Davranış düzenimizi, yalnız çevre ile dolaysız işlevsel ilişkilerden değil, toplum içinde uygun davranışlardan kazanırız. Örneğin, soyunma ve yarı çıplak-

lığa ilişkin toplumsal kurallar plajda ve görevde birbirinden farklıdır.

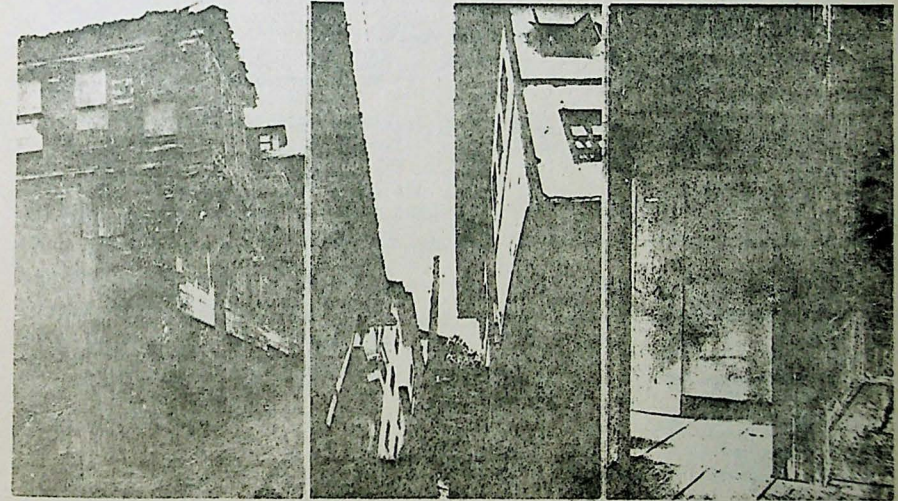
Asım Mutlu, Bina Bilgisi adlı kitabında mahremliğin fiziksel çevreyi etkilemesini şöyle açıklamaktadır³⁰:

"Günümüzde özel nedenler dışında, görünmemek, yabancı gözlerden gizlenmek, dinlenmenin, kendini bırakmanın (relax) bir koşulu olarak karşımıza çıkmakta ve binayı şekillendirmede etkisini göstermektedir..."

Avlu ve bahçeleri çevreleyen yüksek duvarlar, emniyet için olduğu kadar burasını yabancı gözlerden gizleyerek evin açıkta yaşanan bir bölümü haline getirmek için yapılmıştır...

Evin içerisinin karşı komşu tarafından görülmemesi için çıkmalar sağır bırakılmıştır. Işık yan pencerelerle tapanamlardan alınmaktadır...

Bir oturma terası, bir dış sofa bahçe ve avluya karşı açık olduğu halde sokak tarafı yabancı gözlerle karşı kafeslerle korunmuştur."

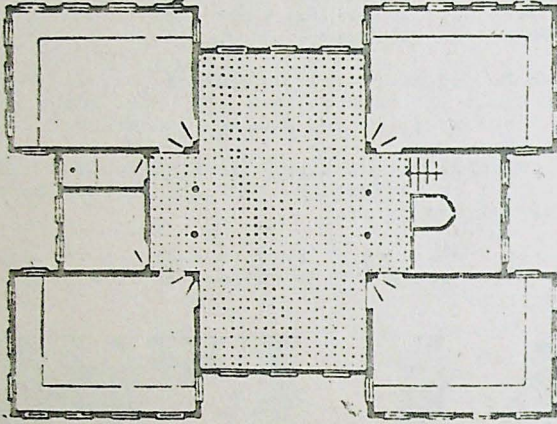
Üsküdar'da yüksek bahçe duvarlı bir ev.

Safranbolu'da çıkmasının komşuya bakan yüzü sağır tutulmuş bir ev.

Denetimli bir oda girişi Küçükerman, Ünder., Odalar, s.30

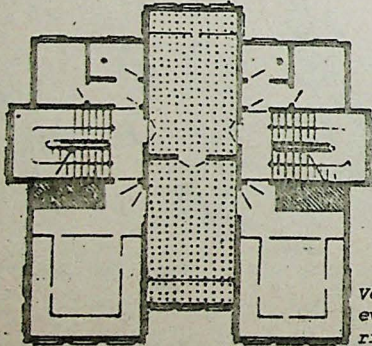
(30) Asım Mutlu., Bina Bilgisi, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1973, s.43.

Konut içi fiziksel çevre düzeninde de mahremlik içgüdüsünün etkileri görülmektedir. Eski evlerimizde dolap-kapı ikilisinin türlü bileşimleri oluşturularak oda girişleri dolap düzeni içine alınmış; oda girişleri daha denetimli duruma getirilmiştir³¹. Odalara, sofadaki sohbet köşelerinden görünmeden girmek-çıkmaq için merdiven sofalarına, sofa eklerine veya eyvanlara ikinci bir kapı açılmıştır.

Kadıköy'de, Kurbaçalıdere'de V. inci Murat Çiftlik köşkü.
(Eldem, Sedat H., Türk Evi Plan Tipleri, s.111).

Ayrıca, odaların sofaya kapıları olmakla birlikte odaların birbirleriyle içten bağlantısı da sağlanmıştır. Böylece, sofaya çıkmadan bir odadan diğerine geçilebildiğinden yabancıardan gizlenen iç yaşantıda hareket olasılığı arttırılmıştır.

Vefa'da 19. uncu yüzyıl ortalarına ait bir ev.
(Eldem, Sedat H., Türk Evi Plan Tipleri, s.161).

(31) Önder Küçükerman, Odalar, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1973, s.88.

turularak giriş bölümü daha denetimli bir duruma getirilmiştir³¹. Bütün bunlar, mahremliğin optimum düzeninin kurulması için fiziksel çevrede yerleştirilmiş düzenleme mekanizmalarıdır.

3.3.2. KİŞİSEL MEKAN (PERSONAL SPACE)

Her kişi vücudu çevresinde bir mekân alanına sahiptir ve sınırları kişinin belleğinde gizlidir. Bu alana herhangi bir içeri sokulma davranışı iyi karşılanmaz ve mahremiyete saldırı olarak kabul edilir. Mekânın öne daha çok, yana daha az yayıldığına ilişkin deliller vardır³².

Kuşların ve memelilerin yalnızca işgal ettikleri ve kendi türlerine karşı savundukları bir bölgeleri olmayıp bunun yanında birbirleri arasında korudukları belirli değişmez uzaklıklar da vardır. Hediger (1955), bu uzaklıkları hareket uzaklığı, kritik uzaklık, kişisel ve toplumsal uzaklık olarak sınıflandırmıştır. İnsan da kendi türünden diğer kişilerle arasında bir tür uzaklık kurmaktadır. Bir kaç ayrıcalığın dışında, hareket uzaklığı ve kritik uzaklık insan tepkilerinde görülmemektedir. Öte yandan, kişisel uzaklık ve toplumsal uzaklık açıkça vardır³³. Bu olgu, bir anten çubuğuna veya saçak kenarına sıralanmış kuşlar, bir durakta taşıt bekleyen insanlar gözlemlendiğinde açıkça görülür. Bu dizilerde birbirleriyle duygusal bağılılıkları olanlar, aralarındaki uzaklıklardan anlaşılabilir.

Antropolog Edward T.Hall, toplumsal koşullardaki insanlar üzerinde yaptığı bir çok gözlem sonucunda insanlar için dört uzaklığın yeterli olduğunu saptamıştır. Bu uzaklıkları ve bunların oluşturdukları mekânları samimi, kişisel, toplumsal ve kamusal olarak isimlendirmiş; ayrıca, her birini yakın ve uzak aşamaya ayırmıştır.

SAMİMİ UZAKLIK (INTIMATE DISTANCE) (0-46 CM. ARASI)

(30) Asım Mutlu., Bina Bilgisi, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1973 s.43.

(31) Önder Küçükerman., Odalar, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1973, s.88.

(32) Terence Lee., op.cit., s.39.

(33) H.M.Proshansky, W.H.Ittelson, L.G.Rivlin., op.cit., s.163.

Samimi uzaklıkta, diğer kişinin varlığı açıktır ve bazan da duyumsal girdilerin çok yükselmiş olması nedeniyle çok güçlüdür.

SAMİMİ UZAKLIK-YAKIN AŞAMA (0-15 CM.ARASI)

Bu güreşme, teselli etme ve korumaya uzaklığıdır. Fiziksel dokuma ya da yüksek fiziksel bağlılık olanağı bireylerin dikkatindeki en birincil noktadır.

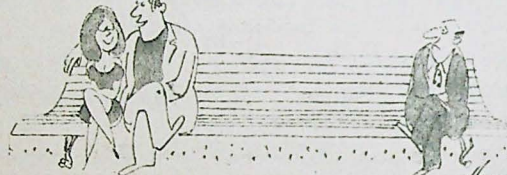
Toplumsal uzaklık

Kişisel uzaklık

SAMİMİ UZAKLIK-UZAK AŞAMA (15-46 CM. ARASI)

Bu uzaklıkta, kafa, uyluklar kolayca birbirine dokunmaz; ancak, eller, el ve ayaklara ulaşım onları yakalayabilir.

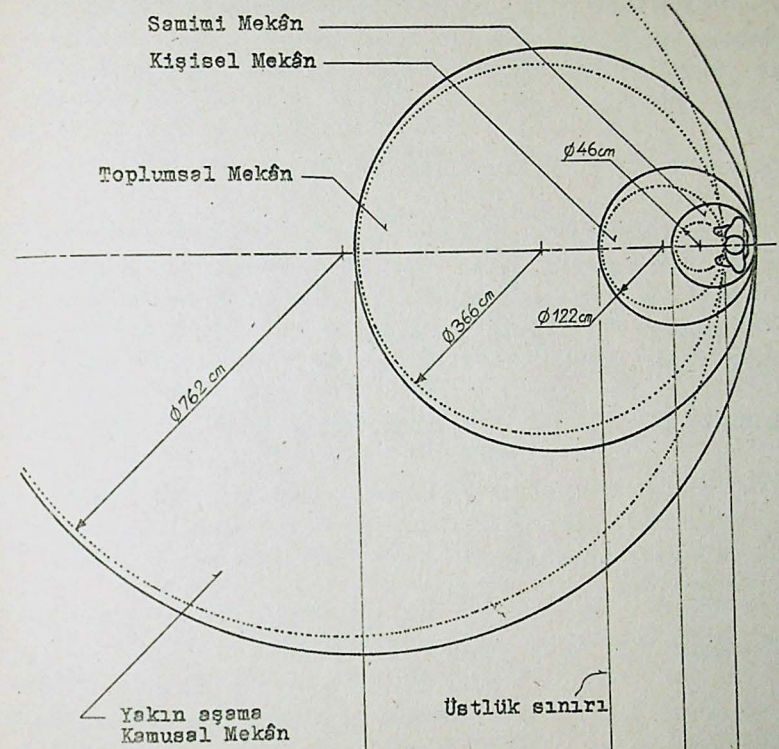

Samimi uzaklık ve toplumsal uzaklık

Ünlü Karikatüristler Dizisi 2, Hovivian, Meta yayınları, İstanbul, 1977

Yabancıların samimi mekânda uygun olmayan bir biçimde bulunduğu durumlarda kişilerin duyduğu fiziksel sıkıntı, görsel sistemin bozulması biçiminde kendini gösterir. Deneklerden biri şöyle demiştir: "İnsanlar o kadar yakına geliyorlar ki şaşırı oluyorum. Bu beni gerçekten sinirlendiriyor. Yüzlerini o kadar yaklaştırıyorlar ki, sanki insanın içine girmiş gibi oluyorlar.³⁴" Samimi uzaklığın toplum içinde kullanılması yaşlılar tarafından uygun karşılanmaz. Kalabalık otobüsler ve metrolar birbirini tanımayan insanları, samimi olarak sınıflandırılabilir mekânsal ilişkiler içine sokar,

(34) H.M.Proshansky, W.H.Ittelson, L.G.Rivlin., Environmental Psychology, 2nd.Ed. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1976, s.164.

Samimi uzaklık 0-46cm. (Aile üyelerinin birbirleriyle olan uzaklıkları)
 Kişisel uzaklık 46-122cm. (Samimi iki arkadaşın birbirleriyle olan uzaklıkları)
 Toplumsal uzaklık 122-366cm. (İş ve komşuluk ilişkilerinde kişilerin aralarında korudukları uzaklık)
 Kamusal uzaklık 366 cm.den sonrası (Normal konutlarda düşünülmemelidir. Bir devlet başkanının halkla olan ilişkileri için kullanılmalıdır.)

KİŞİLERİN ARALARINDA İÇGÜDÜSEL OLARAK KORUDUKLARI UZAKLIKLAR VE BU UZAKLIKLARLA İLİŞKİLİ OLARAK DENETİM ELDE ETMEK İSTEDİKLERİ MEKANLAR

Ancak, yolcular taşıma araçlarında gerçek samimiyete yer vermeyecek koruyucu tekniklere sahiptir. Birbirleriyle ilişkisi olmayanlar için, yabancılarla vücutta dokunma durumunda olmak ve bundan zevk almak tabudur.

KİŞİSEL UZAKLIK (PERSONAL DISTANCE) (46-122 CM. ARASI)

"Kişisel uzaklık", birbiriyle ilişkisi olmayan kişileri sürekli olarak birbirinden ayıran uzaklığı belirtmek için ilk kez Hediger (1955) tarafından kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, bir canlının, kendisi ile başkaları arasında tuttuğu küçük bir koruyucu küre ya da kabarcık olarak düşünülebilir.

KİŞİSEL UZAKLIK-YAKIN AŞAMA (46-76 CM. ARASI)

Bu uzaklıkta, kişi bir başkasını tutabilir ya da yakalayabilir. Hall, "bir kadın korkmaksızın kocasının yakın kişisel bölgesi içinde kalabilir. Başka bir kadın için durum değişik olabilir³⁵." demektedir.

KİŞİSEL UZAKLIK-UZAK AŞAMA (76-122 CM. ARASI)

"Birisini uzak tutmak", kişisel uzaklığın uzak aşamasını açıklayan bir deyimdir. Bu uzaklık, insanın erişebileceği uzaklığın tam ötesinden başlayıp, iki kişinin, ellerini uzattıklarında parmaklarını değdirebilecekleri bir uzaklığa kadar sürer. Bu uzaklık, fiziksel üstünlüğün gerçek anlamda sınırır. Altman ve Haythorn, gemide kapalı kalan denizcileri incelemişler ve bu denizcilerin giderek birbirinden ayrıldıklarını ya da "kozalarına" çekildiklerini ve böylece her birinin, arkadaşının çevresindeki kişisel bölgeye tam tamına saygı gösterdiğini gözlemişlerdir.³⁶

(35) *Ibid.*, s.166.

(36) Robert Sommer., *Personal Space*, Prentice-Hall International Inc. London 1969, s.13.

TOPLUMSAL UZAKLIK (SOCIAL DISTANCE) (122-366 CM. ARASI)

Kişisel uzaklığın uzak aşaması ile toplumsal uzaklığın yakın aşaması arasındaki sınır çizgisi, "üstünlük sınırı" nı simgeler. Yüzdeki ayrıntı algılanmaz ve kimse, özel bir çaba göstermedikçe başkalarına dokunamaz ya da dokunmayı ummaz.

TOPLUMSAL UZAKLIK-YAKIN AŞAMA (122-213 CM. ARASI)

Bu uzaklıkta, kişisel olmayan işler yer alır ve bu aşamada, uzak aşamaya göre daha çok ilgi vardır. Birlikte çalışan insanlar, yakın aşamalı toplumsal uzaklığı kullanmaya eğilimlidirler. Bu, rasgele oluşan topluluklara katılan kimseler tarafından da çokça kullanılan bir uzaklıktır. Bu uzaklıkta durup birine yukarıdan bakanın, patronun sekreteriyle konuşmasında olduğu gibi otoriter bir etkisi vardır.

TOPLUMSAL UZAKLIK-UZAK AŞAMA (213-366 CM. ARASI)

Bu, birisi, "Şöyle uzak dur da, bakayım." dediğinde gittiğimiz uzaklıktır. Bu uzaklığın son sınırında yapılan iş konuşmalarının ve toplumsal konuşmaların, yakın aşamada yapılandan daha resmi niteliği vardır. Önemli kişilerin bürolarındaki masalar, ziyaretçileri toplumsal uzaklığın uzak aşamasında tutmasını sağlayacak kadar büyüktür. Standard büyüklükte bir masanın olduğu büroda bile, karşıdaki sandalye masanın ardındaki kişinin 245-275 cm. uzaklığında durur.

Yapılan araştırmaların bulgularına göre, kişiler arasındaki uzaklık 300 cm. den daha azsa, kişiler konuşmaya fiilen zorlanmış olmaktadır. Ancak, bu uzaklık 300 cm. den daha çok ise, kişiler konuşma zorunluluğu duymadan sessizce çalışabilmektedir. Bunun en iyi örneği, işten eve gelen erkeklerin genellikle eşlerinden 300 cm. uzakta oturarak dinlenmeleri ve gazete okumalarıdır. Çünkü bu uzaklıkta eşler birbirleriyle kısaca ilgilenebilirler ve istedikleri zaman ilgilerini kesebilirler. Hall, bazı eşlerin, koltuklarını sırt sırta yerleştirmiş olduklarını gördüğünü belirterek,

"oturma düzeninin sırt sırta yapılması, minimum yer için uygun bir çözümdür. Çünkü bu durumda eşlerin ilgisiz olarak oturmaları olanaklıdır.³⁷" demektedir.

KAMUSAL UZAKLIK (PUBLIC DISTANCE) (366 CM, DEN SONRASI)

Kamusal uzaklık, kişisel ve toplumsal uzaklığın ilgi dairelerinin dışında kalan uzaklıktır.

KAMUSAL UZAKLIK-YAKIN AŞAMA (366-762 CM. ARASI)

366 cm. uzaklıktaki kişi korkutulursa savunma davranışında bulunabilir. Bu uzaklık, kaçma tepkisinin iz bırakmış, ancak, bilinç altıyla algılanmış bir biçiminin bile simgesi olabilir.

KAMUSAL UZAKLIK-UZAK AŞAMA (762 CM. DEN SONRASI)

Önemli kamu sembolleri (bir başkan gibi) etrafında otomatik olarak oluşan uzaklıktır. Aktörlerin çoğu, normal sesle gönderilen duygusal tonların, 900 cm. den sonra yüz anlatım ve hareketleriyle birlikte kaybolduğunu bilirler.

Bu bölgeler, yalnız yapmak istediğimiz davranışın türüyle değil, beş duyumuzun etki alanıyla da açıkça etkilenmiştir. Bununla birlikte, bu bölgeler Hall'in ortaya koyduğu çoğu öğrenilmiş olan kişisel mekân fikri uygulamasının ana özelliğidir ve farklı grup ve kültürler arasında oldukça farklılaşmıştır.

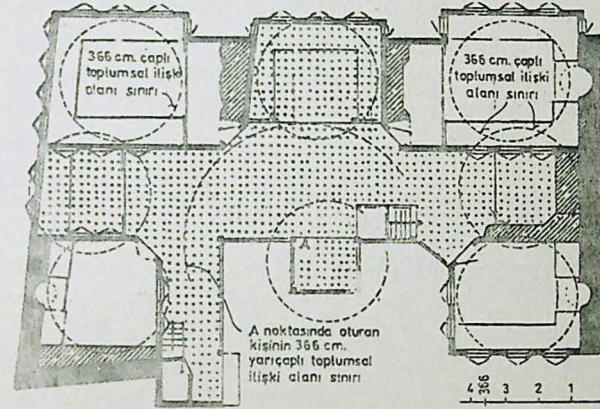
Türk evinin biçimlenişinde duvarların etkin rol oynadığını Asım Mutlu şöyle açıklamaktadır³⁸:

"Türk evinin planı bütün ailelerin ortak oturma yeri olan ve türlü hava koşulları ve günün değişik zamanları için değişik sohbet köşeleri bulunan sofa ile bunu bir veya birkaç yönden çevreleyen ihtiyaçlara göre değişik ölçülerde tertiplenmiş odaların, iklim, yön ve arsa biçim ve olanağına göre birleş-

mesinden oluşmuştur. Odalar ve sofalardaki oturma yerleri insanın rahat görme ve iyi işitme mesafesi sınırlarını gözetken ölçülerde ele alınmışlardır...

İklim koşullarının farklılığı, malzeme ve yapı tarzının değişikliği, hatta zaman içinde Klasik, barok ve Ampir gibi türlü sanat akımlarının etkisi Türk evinin ortak niteliklerini yitirmemiş aksine kuvvetlendirmiştir."

Eski evlerimizdeki odalar, seki, eyvan ve köşkler insanların rahat görme ve iyi işitme uzaklığı sınırlarını gözetken ve toplumsal uzaklık sınırını aşmayan ölçülerde, kişileri konuşmaya fiilen zorlayan ve duygusallığı arttıran ölçülerdedir. Ayrıca, mekân düzeninde kullanılan sabit özellikli sürekli sedirler ve hareketli

Birgi'de Çakır Fahri Konağı'nın planı.
(Eldem, Sedat H.,
Türk Evi Plan Tip-
leri, s.71).

minderler de kişiler arası uzaklıkların ayarlanmasına en iyi olanağı sağlamaktadır. Sofadaki ayrı sohbet köşeleri de kişilerin, bir diğer sohbet köşesindeki kişilerle konuşmak zorunluluğu duymadan, rahatsız olmadan faaliyetlerini sürdürebilecekleri uzaklıktadır.

3.3.3. BÖLGE SAVUNUSU DAVRANIŞI (TERRITORIAL BEHAVIOUR)

Yeni doğmuş bebekler dünyayı, kendi çevrelerinde dönüyor olarak algırlar. Onların en erken mekânsal koordinatları, merkezdeki kendilerinden dışarı doğru tekerlek parmaklıkları gibi yayılır. Bütün uzaklık ve doğrultu kestirmeleri, kendisini ötekilere ilişkilendirerek yapılır.

(37) H.M.Proshansky, W.H. Ittelson, L.G. Rivlin., op.cit., s.167.

(38) Asım Mutlu., "Türk evi ve Türk mahalleleri", Arkitekt 3/1975 sayı: 359, s.126.

Bu sistem çok kısa bir süre sonra köklü değişimle tamamlanır; bebek bundan sonra, çevreyi durağan olarak algılar. Kendisi, hareket olarak durağan çevrenin içindedir. Bu olgu, çevreden gelen duygusal uyaranlar aynılığını sürdürürken yalnız anlamın değişmesi yönünden önemlidir. Bu, yeni hareket etmiş vagona oturarak istasyonun dışına çekilmiş diğer trenin hareketsiz vagonlarındaki insanlara bakma denemesine benzer. Kişinin, çoğunlukla hareket edenin kendisi olduğunu ve diğer trenin durduğunu anlaması iki saniye sürer³⁹. Tren ilişkisini izlemek için platformu veya diğer hareketsiz noktaları görebilirsek gerçekte ne olduğunu anlayabiliriz.

Biz, büyük ölçüde nesne-nesne ilişkisini kullanırsak da kendi çevremizde kişi-nesne ilişki biçimi olan ve hareketsiz dünyaya uyumla yer değiştirebilen bir kişisel mekân algılarız. Bölge ise, içinde bu kişisel mekânın hareket ettiği ve kişinin mülkiyet duygusu duyduğu hareketsiz mekân kuruluşudur.

Kişinin bölge savunusu davranışını ve özellikle kavgacılığını içgüdüsel isteklerle anlatmak için bazı atılımlar yapılmıştır. Bu atılımlara göre, insanlar primatlardan geldikleri için içgüdülerinin zamanla yararlılığını kaybetmiş izlerini sürdürürler ve kavgaya, hayvanların doğuştan olan bölge savunma örneğinin bir işlevsel parçası olduğuna göre de insan kavgacılığı içgüdüsel; bölge savunusuyla ilişkilidir. Gerçekte, hayvanlar kendi bölgelerini dışılamakla, saldırmak veya tanınır sesler çıkartarak simgelerler. İnsanlar da parmaklıkları, "girmek yasaktır", "içeri girilmez" gibi levhaları veya eski eşya artıkları gibi simgeleri geçici mülk duygusunu göstermede kullanırlar⁴⁰.

Grup bölgeleri her bir grubu ayrı tutup kümenin bütünlüğünü korur. Grup bölgesi olarak ev de yabancılara karşı koruyucu bir kabuk olduğundan aile üyelerinin bütünlüğünü sağlar. Bu bütünlükte grup içi ilişkilere egemenlik temel olur. Bölge savunusu ve egemenlik davranışı belirli bir toplumsal düzenin korunması için kullanılan yollardır; biri işlemediği zaman bunun yerini diğeri a-

lır⁴¹. Toplumsal ilişkilerin bir statü ile düzenlendiği doğu toplumlarında egemenliğin grup içi ilişkilere temel olması uygun bir modeldir. Ancak, batılı insan, toplumsal düzeni sürdürmek için bireysel mülkiyet, toplumsal mülkiyet ve statü ilişkilerinden oluşan daha karmaşık bir karışım kullanır.

Bölge savunusu, toplulukların toplumsal düzeninde örülmüş olan bir davranış sistemi olarak önemlidir. Bazı yazarlar, (Andrey, Esser, Lorenz, Sommer, Wynne-Edwards v.s.) statünün ve bölge savunusunun topluluklar için bir yapı oluşturmaları açısından toplumsal düzeni geliştirdiğini gözlemlemişlerdir.⁴² Bölgeye saldırıyı azaltan bir kavram olarak bakılırsa, bu durumda statü ve bölge savunusu saldırıyı azaltan kavramlar olarak görülür. Statüler, kişiler arasında toplumsal uzaklıklar koyduklarından, bölgeler ise kişileri mekânsal olarak birbirinden ayrı tuttuklarından saldırıyı azaltırlar. Bu, insanlar arasındaki üstünlük ve bölge savunusu ilişkileri üzerinde yapılacak araştırmalar için bir temeldir. Ancak, bölge savunusunun insanlar için geçerli olan toplumsal düzeni korumasını sağlayan, daha önemli bir mekanizma vardır. Bu da, işlevler açısından davranış düzeni ile bölge arasındaki bağlantıdır.

Bölge savunusu bir topluluktaki çeşitli ilişkilerin tanımlanması ve düzenlenmesi için bir araçtır. Fiziksel çevrenin davranışı belirlediği düşüncesinin yeni olmamasına karşın, bölgelerin toplumsal işlevleri desteklediği düşüncesi, bölgedeki davranışın genetik olarak belirlendiği düşüncesine karşıttır. Andrey (1966), bölgenin kişiyi uyardığını ve kişiye güvenlik ve kişilik duygusu verdiğini belirtmiştir. Lyman ve Scott (1967) da, bölgenin bireyi kişiliğine kavuşturduğunu ve kişisel özellik ve eylem özgürlüğü sağladığını belirtmiştir. Bir çok bölge tarafından sağlanan bir yarar da mahremliktir. Pastalan (1970), bölge ve mahremlik arasındaki bağlantıya değinirken mahremliğin insanın bölge savunusunun temel bir

(41) Robert Sommer., op.cit., s.14.

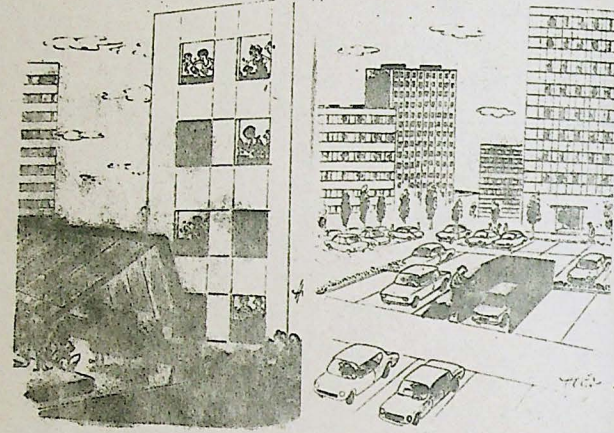
(42) H.M.Proshansky, W.H.Ittelson, L.G.Rivlin., *Environmental Psychology*, 2nd. Ed. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1976, "J.J.Edney., Human Territoriality" s.189-205.

(39) Terence Lee., *Psychology and the Environment*, Methuen, London, 1976, s.40.

(40) Ibid., s.41.

biçimini oluşturduğunu ve kişilik için büyük önem taşıyan kişisel özerkliği arttırdığını belirtmiştir. Mahremlik psikolojik korunma, özdeğerlendirme ve duygusal rahatlık bağı sağlayarak kişiye bir denetim duygusu verir⁴³. Bölge savunusu "belirli bir mekân parçası üzerin-

de denetim elde edilmesi ve uygulaması" olarak tanımlan-
dığından (Proshansky, 1970), bölgesel davranışın iç belirleyicisinin, mahremliğin korunması ya da elde edilmesi isteği olduğu sonucu çıkarılabilir.

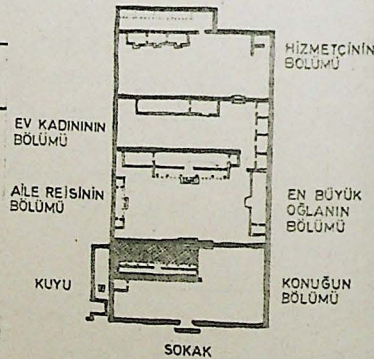

Bölge Savunusu davranışı ailenin bütünlüğünü korur. Ünlü Karikatüristler Dizisi 2, Hovivian, Meta Yay./77

Bölge Savunusu, belli bir mekân parçası üzerinde denetim elde etme davranışıdır. (Ünlü Karikatüristler Dizisi 2, Hovivian, Meta Yay. İstanbul, 1977)

yelerinin bölge ayırımı kesin olarak görülmektedir. Bir konuk odasını içine alan giriş avlusu duvarla ailenin bölgesinden ayrılmıştır. Ailenin bölgesi de kendi içinde aile reisinin, ev kadınının ve hizmetçinin bölümleri olarak odalara ayrılmıştır.

Geleneksel Türk evinde de konuk odası, aile reisinin odası belirlenmiştir. Hatta, odalar da yükleneceği işlevlere göre mekân parçalarına ayrılmış; aile reisinin, konukların, hizmetçilerin bulunacağı alanlar

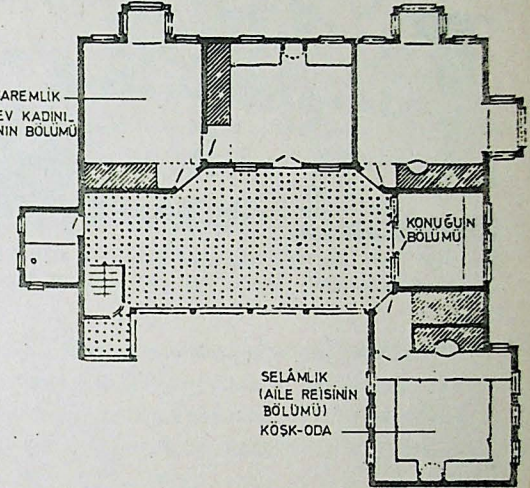

Geleneksel Çin Evi (Brolin, Brent C., The Failure of Modern Architecture s.43)

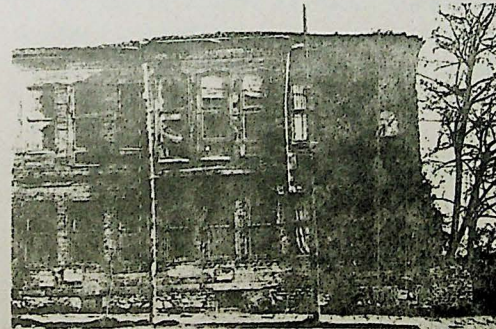
belirlenmiş ve özelliklerine göre biçimlenmiştir.

Günümüzde de ailede bütünleşmenin sağlanması ve düzenin korunması için aile üyeleri, özellikle ortak kullanılan mekânlarda statüye göre yer düzenlemesi yapmışlardır. Örneğin, "baba burada oturur" deriz ve bu yer genellikle ailenin diğer üyelerinin görsel olarak denetlenebileceği odak noktasıdır.

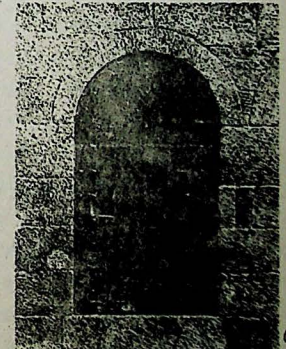
Toplumsal baskılara karşı bir toplumsal örgüt olan aile de konut bölgesini, kendi bütünlüğü ve dirliği için savunur. Bahçe veya avluyu yüksek duvarlarla çevirmek, sokağa bakan zemin kat duvarlarına pencere açmamak ya da zemin kat pencerelerine demir parmaklıklar geçirmek bölge savunusu önlemleridir.

Bergama'da Hacı İsmail Ağa Konağı (Eldem, Sedat H., Türk Evi Plan Tipleri, s.60).

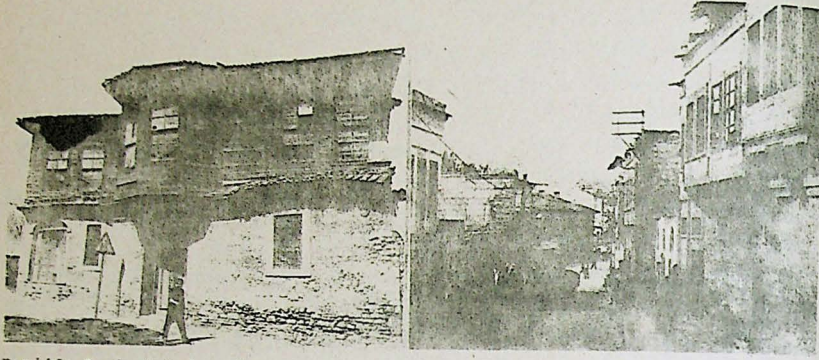
(1)

(2)

(1) Bağlarbaşı, Nuh kuyusu caddesinde zemin kat pencerelerinde demir parmaklıklarla bölge savunusu önlemleri alınmış bir ev. (2) Bölge savunusu önlemlerinden olan pencerelerdeki demir parmaklıklar estetik zenginliğe kavuşturulmuştur.

(43) Ibid., s.195.

Famî'de Zemin kat duvarlarında Bölge Savunusu Önlemleri alınmış bir ev

Nevşehir'de Zemin kat duvarlarında Bölge Savunusu Önlemleri alınmış korutlar

Öyle görünmektedir ki, bölge savunusu davranışı, kişisel sınırları oluşturarak, toplumsal ilişkinin temellerini kurarak ve kolaylaştırarak toplumsal davranış-mekânsal düzen etkileşimiyle toplumsal gelenekleri güçlendirmektedir.

3.4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN ÖZETİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Çevre Psikolojisinde "çevre" sözcüğü, "birisinin içinde yaşadığı ya da geliştiği koşulları ve etkileri çevreleyen" anlamına gelmektedir. Çevre psikolojisi, yalnız yapay çevre adı altında toplanabileceğimiz fiziksel ve toplumsal çevre ile kısıtlı olmayıp doğal çevreyi de kişinin hemen çevresindeki kritik bölgeleri de içerir. Aslında, çevre psikolojisi, kişinin isteyerek veya istenmeden nesneler arasında uzanan aralıklar boyunca hareket ettiğinde karşılaştığı uyaranlara tepkileriyle ilgilenir.

Çevrenin duyum ve algı yoluyla denenmesi, merkezi sinir sisteminde bilgi ya da algı kalıntılarının kalmasına yol açar. Kişinin zamanın birbirini izleyen anlarında hiç bir kez aynı kalmadığı ve bu kalıntıları insanın tecrübe ve algılarına geri gönderen şeyin de duyumların biriken tecrübelerle göre işlem görmesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, fiziksel çevreye ilişkin bilgiler ya da öğrenme ve düşünceler Çevre Psikolojisinin konusu içine girer. Ayrıca, fi-

ziksel çevre içindeki bir çok tecrübeler, coşku ve inançlara, duygulara, davranışlara, yargılara ve değerlere yol açar. Bu nedenle, çevre psikolojisi uyaranlar açısından her şeyi kapsamamasına karşın, tepki açısından geniş bir alanı içine alır.

Çevre Psikolojisinde, yararlı olacağı düşünülen yöntemler, Psikanaliz, Gestalt ve Davranışçılık gibi tüm psikologların görüşlerinde yaygın kuramsal yöntemler ile, çok özel baş vurulan Barker'in Ekoloji Psikolojisi ve Kelly'in Kişisel Algı Örgütlenmesi gibi çok dar yöntemlerdir.

Freud'un Psikanalitik kuramına göre kişiliğin esnekliği ve farklılığı çevre ile etkileşim yoluyla biçimlenmiştir.

Psikanalist yaklaşıma göre konut, annenin vücudunu simgeler ve aile üyelerini aileden olmayanlardan ayıran koruyucu bir kabuktur. Anneden devinim durumundaki çocuğun kazandığı güvenlik, kullanıcının konut ve komşusu arasındaki dolaşımıyla veya korunmuş bölüme geri çekilmesiyle elde ettiği rahatlığa yansır.

Bir bütüne, onu oluşturan parçaların değil, o parçaların arasındaki ilişkilerin anlam kazandırdığını söyleyen Gestalt yaklaşım, öğrenmenin kavrama yolu ile olduğunu kabul etmiştir; Kavramayı ise amaç ve araç arasındaki mantıklı bağların anlaşılması olarak tanımlamıştır. Her toplumsal davranış da amaç ve fiziksel çevre arasında oluşan anlamlı bir bütünden kazanılmıştır. Bu nedenle, tecrübeler birikimiyle başarısı denenmiş, gerilim giderici çözüm yolları olan toplumsal gelenekler de amaç ve fiziksel çevre arasında kurulan anlamlı ilişkilerden öğrenilmiştir ve oluşmalarında fiziksel çevrenin rolü büyüktür. Bu olgudan fiziksel çevre değişmedikçe toplumsal geleneklerin de değişmeyeceği açıkça görülebilir.

Kuramsal öğretilerin en yaygını ise Davranışçılıktır. Bu anlamda, yalnız dolaysız gözlenebilen, ölçülebilen davranış delil olarak kabul edilmiştir. Davranışçılık'ta yalnızca, uyaran ve organizmanın bu uyarana tepki olarak gösterdiği davranış söz konusudur.

Belli bir uyarının her gösterilişinde organizma hep aynı davranış gösteriyorsa bu öğrenilmiş bir davranıştır. Örneğin, babanın buyruğuna uyma gibi düşünmeden yaptığımız pek çok günlük davranış bu öğrenme modeliyle açıklanabilir. Bu yaklaşımı kullanmış belli başlı iki tür öğrenme modeli vardır. Bunlar, Şartlı-Tepki ve Pekiştirmeye öğrenmedir. Şartlı-Tepki, doğuştan var olan refleksler (tepkeler) temel alınarak geliştirilmiştir. Toplumsal ve fiziksel çevrenin her ikisi de uyarı sağlar ve bu nedenle de, davranışsal tepkilerin geniş çoğunluğunun biçimlendiricisidirler. Yiyecek-ile ilgili kültürel nesne görüntüsünün yeme gereksinmesini arttırması, kişinin alıştığı bir yatakta rahat uyuyabilmesi buna örnek olarak verilebilir.

Pekiştirmeye öğrenmede, herhangi bir tepkeye gerek yoktur; organizma tamamen rastlantısal bir davranışta bulunduğu bu davranış pekiştirilir. Pekiştirici, ödül veya ceza olabilir. Ödüllendirme sonucunda organizma aynı davranışını yenileme eğilimi gösterecektir. Aynı davranış, her keresinde aynı uyarı durumunda olmak üzere pekiştirilirse o uyarı durumu ile davranış arasında bir bağ oluşur. Toplum, kişiyi ana-baba, arkadaş, yakın komşu, okunan kitap, görülen film, dinlenen radyo programları, bağlı olduğu gruplar v.b. eğitsel etkenlerle sarmıştır. Toplum bu etkenler yardımıyla kişiyi, yürürlükteki toplumsal düzene uymaları için uygun biçimde yetiştirir; toplumsal gelenekleri öğretir. Kişiler, bu baş eğme ve uyum sağlamalarına karşılık da toplumdan destek, sevgi ve saygı görürler. Desteklenme, sevgi ve saygı görme pekiştirmedir. Toplum, kendi güvenliği ve dirliği yönünden bu toplumsal gelenekleri koruduğu sürece destek, sevgi, saygı ortamı kaybolmayacaktır. Kişi, bu pekiştirmeleri gördüğü sürece de toplumsal geleneklere uyma davranışını gösterecektir. Bu nedenle, toplumsal gelenekler değişime karşı güçlüdürler ve öğrenilen davranışlar olduklarından unutulmazlar. Öte yandan, toplumun baskısından sınırlı ölçüde korunmuş bir bölge olan konut ortamında, toplumsal davranış kalıplarına uyma tepkisinin konut dışındaki destek, sevgi, saygı ödülüyle pekiştirilmeyeceği bir gerçektir. Bu iki ortamda pekiştirilen tepkiler farklı olduğundan kişinin aile içindeki öğrenilmiş davranışlarıyla toplum içindeki öğrenilmiş davranışları farklı olacaktır.

Bu olgu, bu iki ortamda bireyin, farklı kişiliğe sahip olacağını gösterdiği gibi, konutta toplumsal mekânların mahrem mekânlardan ayrı tutulması gerektiğini de belirlemektedir.

Barker ve çalışma arkadaşları, davranış ortamlarında yöntemli ve detaylanmış gözlemlerle geliştirdikleri yönetime göre, eski evlerimizin konuk odası, günümüz konutlarının oturma odası, gereğinde belli zamanlarda yapılacak belli faaliyetlerle aileden olmayanlarla toplumsal ilişkilerin kurulduğu yer olduğundan davranış ortamları arasında yer alır. Bu yönetime göre, bu ortamda gerekli görev ve işlevleri yürütecek yeterli sayıda görevli bulunması, davranış ortamı sistemi için bir tehlike yarattığından ortamı kullananlar üzerinde ortamın varlığının sürdürülmesi için baskı yaratır. Ailenin küçülmesi, bu davranış ortamında gerekli görev ve işlevi yürütecek yeterli sayıda görevlinin azalmasını sağlar. Bu azalma, bu ortamı kullananlar üzerinde ortamı sürdürememelerinden dolayı baskı yarattığı gibi, kişiler arasındaki statüye daha az duyarlı olunması, kişinin kendisine ve başkalarına toplumsal-duygusal özellikler yerine görevle olan ilişkilerin özellikleri açısından bakması sonuçlarını doğurur. Ayrıca ortamın korunması için gerekli güvenliğin daha az olması da ortamı kullananlar üzerinde tedirginlik yaratır.

Kelly'in Kişisel Algı Örgütlenmesi yöntemi bir tanıma yöntemidir. Algı örgütlenmeleri, yalnız algılar değil aynı zamanda algılanmış ummalardır. Algılar, anılar, düşlemler birleşirler, bir bütünlüğe kavuşurlar ve o anda sahip olunan tanıma yapıları durumuna gelmek için örgütlenirler. Kişinin algı örgütlenmesinin toplam sistemi onun kişiliğidir. Çözümlemenin amacı, onun örgütlenmesindeki hiyerarşik yapıyı tanımlamaktır. Bu konuda yöntem, algı örgütlenmelerinin araştırmacı tarafından zorla kabul ettirilmesinden daha çok, ölçümleme konusundan çıkartılarak kişinin algı örgütlenmesi sisteminin seçilmiş alanının bir modelini elde etmektir. Böylece mimar, kullanıcının, yeğlemelerini belirtirken kullandığı sözcüklerin gerçek anlamını öğrenebilir. Kişi, bir durum karşısında düzenli bir algı şekillendirirken fiziksel uyarlardan yalnız bazılarını kullanır. Bu, algılamamanın seçiciliğidir. Algıladığımız u-

yananlar, kişinin gereksinme, istek ve amaçların bir sonucu oldu-
ğu kadar kişinin tanıma yapısının da bir işlevidir. Bu nedenle,
toplumsal gelenekler algılamının seçiciliğinde etkin rol oynar.

Fiziksel nesneler, bir amaç ile donatılmıştır. Ancak, nes-
nelerin bulundukları mekânlara ilişkin bazı bilgilere sahip olma-
dıkça onları amaç olarak izleyemeyiz. Gerçekte, mekânsal kodlama-
nın bir türüne sahip olmayan bir nesne düşünülmesi olanaksızdır.

Bütünleşmiş fiziksel ve toplumsal nesnelerin zihinsel an-
latımı, davranış düzenidir. Bu nedenle toplumsal yapılar, mekân-
sal yapılarla, diğer bir deyişle toplumsal yapıdaki davranış, fi-
ziksel yapıdaki hareketle özdeşdir. Ayrıca, toplumsal ve mekânsal
düzenler, benzer işlevleri gördüklerinden, statü düzeylerinin me-
kânsal ilişkilerini ve bunun tersine, mekânsal konumların toplum-
sal ilişkisini görmek şaşırtıcı değildir. Statü, davranış düzenle-
rinde de fiziksel olarak kendini gösterir. Örneğin, eski evlerimiz-
de esas yaşama katı, en üstte ve her zaman diğer katlardan üstün
tutulmuş; aile üyeleri, efendi, konuk, hizmetçi ilişkileri, diğer
bir deyişle toplumsal yapıdaki statü davranışı mekânsal düzene
yansımıştır. Ayrıca, köşk oda, baş oda gibi odaların oluşturulma-
sı ve konut planında en değerli bölgeye yerleştirilmesi; eyvan, se-
kiklik ve köşkerin sofa ve seki altlarından döşeme düzeyiyle, ka-
fesler, parmaklıklar, dikmeler, kemerler gibi sabit özellikli ele-
manlarla ayrılması; sedirlerin, döşemeden yükseltilmesi ve özenli
dokumalarla döşeme örtüsünden farklılaştırılması statü davranışla-
rının mekânsal düzene yansımalarıdır. Statü sembelleri, yabancıların,
kimin en üst olduğunu bilmesini olanaklı kılar; yabancıya daha çok
devingenlik, hoş görürlülük ve bilgiye ulaşılabilirlik sağlar. Ailede,
liderin mekânı denetleyebileceği üst köşeye oturması, onun statü-
sünü belirtmekle, güçlendirmekle kalmaz aynı zamanda aile içindeki
faaliyetlere işlerlik de kazandırır.

Çevre Psikolojisinde kullanılan fikirlerden Mahremlik, Kişi-
sel Mekân ve Bölge Savunusu çok önemlidir.

Mahremlik, doğal olaydır ve "başkalarının kendisine veya
gruba optimal giriş koşulu" olarak tanımlanabilir. Bu tanımlama,
mekânsal davranış düzeni görüşüyle iyi çözümlenebilir. Kişi, dav-
ranış düzeninde kişisel mekânının ard arda tabakalarına saldırıyı
önlemek için davranışlarda bulunur. Kişiyi kuşatan bu kişisel me-
kân, o kişiyle birlikte hareket eder. Bir kişi, uzun uzun bakarak
mahremiyetimize zorla girmek isterse ondan başka yöne bakarız ve-
ya vücudumuzu başka yöne çeviririz. Bununla birlikte, toplumsal
mekân ve bölgesel düzenin her ikisi ya toplumsal etkileşimi engel-
lemek veya özendirmek için planlanmış davranışları kapsar. Düzen-
leme mekanizmalarının uygun yerleştirilmesi ve mahremliğin opti-
mum düzeyinin kurulması, toplumsal gelenekler tarafından güçlüce
kararlaştırılır. Davranış düzenimizi, yalnız çevre ile dolaysız
işlevsel ilişkilerden değil, toplum içinde uygun davranışlardan ka-
zanırız.

Eski evlerimizde avlu ve bahçelerin yüksek duvarlarla çev-
rilmesi, güvenlik gereksinmesinden olduğu kadar, ailenin gizli ya-
şantısının yabancı gözlerden gizlemek için mahremlik içgüdüleriyle
yapılmış önlemlerdir. Ayrıca, konut içinin karşı komşu tarafından
görülmemesi için çıkmaların komşuya bakan cepheleri sağır bika-
kılmış, hayatın sokak cephesinin kafeslerle kapatılmıştır. Dolap-
kapı ikilisinin türlü bileşimleri oluşturularak oda girişleri
daha denetimli duruma getirilmiş; dolap düzeni içine gusülhane yer-
leştirilmiş; haremlik-selâmlık arasında dönmedolaplar kullanılmış-
tır. Bütün bunlar, mahremliğe ilişkin mekânsal düzenlerdir.

Her kişi, vücudu çevresinde bir mekân alanına sahiptir ve
bu alanın sınırları kişinin belleğinde gizlidir. Mekânın öne daha
çok, yana daha az yayıldığına ilişkin deliller vardır. Antropolog
Edward T.Hall, toplumsal koşullardaki insanlar üzerinde yaptığı bir
çok gözlem sonucunda insanlar için dört uzaklığın olduğunu saptamış-
tır. Hall, bu uzaklıkları ve bunların oluşturduğu mekânları sa-
mimi, kişisel, toplumsal ve kamusal olarak isimlendirmiş; ayrıca,
herbirini yakın ve uzak aşamaya ayırmıştır. Bu bölgeler, yalnız,
yapmak istediğimiz davranışın türüyle değil, beş duyumuzun etki a-

lanıyla da açıkça etkilenmiştir. Bununla beraber, bu bölgeler farklı grup ve kültürler arasında oldukça farklılaşmıştır. Eski evlerimizdeki odalar, seki, eyvan ve köşkler insanın rahat görme ve işi işitme uzaklığı sınırlarını gözetken ve toplumsal uzaklığı aşmayan ölçülerde, kişileri konuşmaya fiilen zorlayan ve duygusallığı arttıran ölçülerdedir. Sofadaki sohbet köşeleri de kişilerin, bir diğer sohbet köşesindeki kişilerle konuşmak zorunluluğu duymadan, rahatsız olmadan faaliyetlerini sürdürebilecekleri uzaklıktadır. Ayrıca, mekân düzeninde kullanılan sabit özellikli sürekli sedirler ve hareketli minderler, kişiler arası uzaklıkların ayarlanmasına en iyi olanağı sağlamaktadır.

Kişinin Bölge Savunusu davranışı da Mahremlik gibi içgüdüsel davranıştır. Bölge Savunusu davranışı sonucunda oluşan grup bölgeleri, her bir grubu ayrı tutup kümenin bütünlüğünü korur. Grup bölgesi olarak konut da, yabancılara karşı koruyucu bir kabuk olduğundan aile üyelerinin bütünleşmesini sağlar. Bu bütünleşmede grup içi ilişkilere egemenlik temel olur. Bölge savunusu ve egemenlik davranışı, belirli bir toplumsal düzenin korunması için kullanılan yollardır; biri işlemediği zaman bunun yerini diğeri alır. Toplumsal statü ve bölge savunusu topluluklar için bir yapı oluşturduğundan toplumsal düzeni geliştirirler. Statüler, kişiler arasında toplumsal uzaklıklar koyduklarından, bölgeler ise kişileri mekânsal olarak birbirinden ayrı tuttuklarından saldırıyı, çatışmayı azaltırlar. Bölge Savunusu, bir topluluktaki türlü ilişkilerin tanımlanması ve düzenlenmesi için bir araçtır. Fiziksel çevrenin davranışı belirlemesine karşılık bölge de toplumsal işlevleri destekler. Bölge, bireyi kişiliğe kavuşturur; kişisel özellik ve eylem özgürlüğü sağlar. Bölge savunusu, belirli bir mekân parçası üzerinde denetim elde edilmesi ve uygulanması olduğundan Bölge Savunusunun iç belirleyicisinin Mahremliğin korunması ya da elde edilmesi isteğidir. Ailede bütünleşmenin sağlanması ve düzenin korunması için aile üyeleri, özellikle ortak kullanılan mekânlarda statüye göre yer düzenlemesi yapmışlardır ve mekânın belli parçaları üzerinde denetim elde etmişlerdir. Örneğin, "baba burada oturur." deriz.

Toplumsal baskılara karşı bir toplumsal örgüt olan aile de konut bölgesini, kendi bütünlüğü ve dirliği için aileden olmayanlardan savunmaktadır. Bölge savunusu davranışı için aile, bahçe ve avluyu yüksek duvarlarla çevirmek, sokağa bakan zemin kat duvarlarını sağır yapmak veya zemin kat pencerelerine demir parmaklıklar geçirmek gibi önlemler almıştır.

Bölge savunusu, kişisel sınırları ve grup sınırlarını oluşturarak, toplumsal ilişkilerin temelini kurarak toplumsal davranış mekânsal düzen etkileşimiyle toplumsal gelenekleri güçlendirmektedir.

Bundan sonraki bölümde, konut tasarımıyla etki eden toplumsal geleneklerimiz, doyuma ulaştırdıkları gerilimler ve fiziksel çevreye yansımaları belirtilerek sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, toplumumuzun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerinde ortaya çıkan değişimin nedenleri, niteliği ve niceliği tarihi bir yaklaşımla açıklanmaktadır. Bu arada, daha önce yapılmış toplumsal-psikolojik araştırma bulguları verilerek etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimiz belirtilmektedir.

4. BÖLÜM - KONUT TASARIMLAMASINA ETKİ EDEN TOPLUMSAL GELENEKLERİMİZ VE TOPLUMUMUZUN EKONOMİK, SİYASAL, KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL ÖĞELERİNDE ORAYA ÇIKAN DEĞİŞİMİN NEDENLERİ, NİTELİĞİ VE NİCELİĞİ

4.1. TOPLUMSAL GELENEKLERİMİZİN SINIFLANDIRILMASI, DOYUMA ULAŞTIR- DIKLARI GERİLİMLER VE MEKAN DÜZENLEMESİNE YANSIMALARI

Daha önceki bölümlerde toplumsal geleneklerin, tecrübeler birikimiyle başarısı denenmiş gerilim giderici toplumsal davranış kalıpları olduğu belirtilmişti¹. Ayrıca kişiyi toplumsal davranışa iten, psikolojik alanında ortaya çıkan gerilimlerde esas temel bilinçsiz gereksinmelerin kültürel bilinçli gereksinmelerden daha çok rol oynadığı ve içgüdü kuramlarının insanlardaki gereksinme ve isteklerin sayı ve türünün doğuştan değişmez olarak kararlaştırılmış olduğunu kabul ettikleri üzerinde durulmuştu². Bu yaklaşımla, toplumsal davranış kalıpları, diğer bir deyişle toplumsal gelenekler çoğunlukla doğal olaylardır, içgüdüsel davranışlardır. Belli gereksinme ve isteklerimizi doyuma ulaştıran toplumsal geleneklerimiz, doğal davranış olarak diğer kültürlerde de görülür.

Oysa, gereksinmelerin algılanması duyu organlarının, inançlar, toplumsal idealler, töresel kurallar, kültürel çevreler gibi öğelerin oluşturduğu tanıma yapılarına göre getirdiği yoruma bağlıdır³. Kişi, psikolojik alanını oluşturan etkenlerden biri olan dış fizik çevresinden gelen gerilimleri gidermek için tanıma yapısına ve geçmiş yaşantısına bağlı olarak kararlaştırdığı amaca göre mekânını düzenler. Bu nedenle, farklı kültürel çevrede algılanan gereksinmeler ve gerilimi gidermek için kararlaştırılan çözüm yol-

(1) Bkz. 1.Bölüm. s. 24

(2) Bkz. 1.Bölüm, "Psikolojik alandaki gerilimlerin kişi bilincindeki karşılıkları" s. 14

(3) Bkz. 1.Bölüm, "Kişinin algılaması ve tanıma yapısı" s. 17

ları farklı olduğundan aynı doğal davranışın sürdürülmesi için farklı kültürlerde mekân düzenlemeleri değişiktir.⁴

Toplumsal geleneklerimizi, doyuma ulaştırdıkları gerilimleri ve mekân düzenlemesine yansımalarını şöyle belirtebiliriz:

Konuta ilişkin olan toplumsal geleneklerimizi, toplumdaki destek, sevgi ve saygı görme pekiştirmesiyle öğrenilmiş davranışlar, bölge savunusuna bağlı davranışlar ve mahremliğe bağlı davranışlar olarak sınıflandırabiliriz.

I. Toplumdan destek, sevgi ve saygı görme pekiştirmesiyle öğrenilmiş⁵ davranışlar olarak toplumsal davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışları:

A. Ana-baba buyruğuna uyma davranışı,

Doyuma ulaştırdığı gerilim: Psikolojik alanın birtakım yönlerince sürüklendiği duygusunda olan kişinin, psikolojik alanındaki nesne ve kişilerden doğan uyulması gereken şeyler olarak algıladığı istekleri, güvenlik ve değerlendirilme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Her grup (aile) geleneğine göre değişir.

B. Toplumsal statüye önem verme, büyüğe saygı davranışı.

Doyuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik, sevgi, başarılı olma ve değerlendirilme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Eyvan, sekilik ve köşkerin döşemelerinin, sofanın, seki altlarının döşemesinden yüksek tutulması; yine bunların, sofa ve seki altlarından kemer ve direkliklerle ayrılması, tavanlarının bezemelerle farklılaştırılması; sedir örtülerinin döşeme örtüsünden daha özenli dokumalarla bezenmesi; oturma düzeninin statüye göre belirlenmesi; köşk oda, baş oda gibi odaların oluşturulması ve bunların, konutun en değerli bölgesine yerleştirilmesi.

Konukseverliğe ilişkin konuk ağırlama davranışı,

Doyuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik, sevgi, başarılı olma, değerlendirilme gereksinmelerini ve ağırlama davranışında birlikte yemek yeniyorsa fizyolojik gereksin-

(4) Bkz. 2. Bölüm, "Toplumsal geleneklerin...fiziksel çevreyi etkilemesi..." s.42.

(5) Bkz. 3. Bölüm, "Operant Conditioning-Pekiştirmeye Öğrenme" s.66

melerini ve ağırlama davranışında birlikte yemek yeniyorsa fizyolojik gereksinimleri.

Mekâna yansımaları: Konuk odalarının ve konuklar için hazırlanmış döşek ve yorganların konacağı yüküklerin oluşturulması.

D. Görücü usulüyle evlenme,

Doyuma ulaştırdığı gerilim: Tüm evlenme molar davranış birimlerinde olduğu gibi fizyolojik, güvenlik, sevgi, başarılı olma, değerlendirilme ve kendini gerçekleştirme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Ailenin, aile dışından olan kişilerle ilişki kurabileceği bir davranış ortamının ayarlanması ve çok sınırlı zamanlarda kullanılmak için döşenmesi, temiz ve denetimli kullanılması.

E. Çehizlik eşya hazırlama,

Doyuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik ve değerlendirilme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Çehizlik eşyaların konduğu ve zorunlu kullanılan zamanlar dışında kilitli tutulan bir odanın oluşturulması.

F. Konut içinde ayakkabıyla dolaşmamak,

Doyuma ulaştırdığı gerilim: Bu gelenek, ana-baba buyruğuna uyma davranışı gibi düşünmeden yapılan günlük davranışlardan biri olarak kişinin psikolojik alanındaki nesne ve kişilerden doğan ve uyulması gereken şeyler olarak algıladığı istekleri, güvenlik ve değerlendirilme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Konut girişinin ayakkabı giyme-çıkartma eylemine uygun ölçülerde ve mekân öğeleriyle düzenlenmesi; döşemede özenli yaygıların kullanılması.

II. Psikolojik korunma, özdeğerlendirilme ve duygusal rahatlık sağlayarak kişiye denetim duygusu veren Mahremliğe⁶ bağlı toplumsal davranışlar

A. Kaynağı mahremliğe bağlı davranış olmasına karşın günümüzde toplumsal davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışı olarak sürdürülen aile dışında kadın ve erkeğin bir arada oturmaması,

(6) Bkz. 3. Bölüm, "Mahremlik-Privacy" s.75.

Doğuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik ve değerlendirilme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Bölümlü (haremlik-selâmlık) plan tiplerinin oluşması ve her bölümün kendine ilişkin sofa ve merdivenin olması; dış sofalı evlerde hayatın sokak tarafında ve sokağa bakan pencerelerde kafeslerin kullanılması; haremlik ile selâmlık arasında yemek alış verişini sağlayan döşeme dolapların oluşturulması.

- B. Ailenin kendine özgü iç yaşantısının yabancılardan gizlenmesi,

Doğuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik ve değerlendirilme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Sokağa bakan zemin kat duvarlarına pencere açılmaması; bahçe ve avluların yüksek duvarlarla çevrilmesi; üst kat pencerelerine kafesliklerin ve kepenklerin yerleştirilmesi; eyvanın sofadan ceme-karla ayrılması,

- C. Mahremlik işlevinin toplumsal mekânların dışında yapılması,

Doğuma ulaştırdığı gerilim: Kişinin psikolojik alanındaki nesne ve kişilerden doğan ve uyulması gereken şeyler olarak algıladığı istekleri ve değerlendirilme gereksinmesini.

Mekâna yansımaları: Bölümlü plan tiplerinin, özel odaların, konuk ağırlama odalarının oluşturulması ve oda girişlerinin dolap düzeni içine alınarak daha denetimli duruma getirilmesi; dolap yapısı içinde gusülhane adı altında özel bir bölme kurulması ve özel hamam yapılması,

III. Mahremliğin korunması isteğinden doğan Bölge Savunusuna⁷ bağlı toplumsal davranışlar.

- A. Kişisel mekânının koruma ve özellikle ortak kullanılan mekânın belli bir parçası üzerinde denetim elde etme ve uygulama davranışı,

Doğuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik, değerlendirilme ve çatışmayı önlediği için sevgi gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Odaların, seki, eyvan ve köşkerin toplumsal uzaklık sınırını aşmayan, duygusallığı arttıran ölçülerde yapılması; sofada ayrı sohbet köşelerinin oluşturulması; sedir ve minderlerin kullanılması-

(7) Bkz. 3.Bölüm, "Bölge Savunusu davranışı-Territorial behaviour" s.83.

si; özel odaların ve ortak kullanılan mekânlarda aile üyelerinin statüleriyle uyumlu mekân parçalarının ayrılması ve düzenlenmesi.

- B. Yabancıların konutun özel bölümünde veya odalarında ağırlanması,

Doğuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik, başarılı olma ve değerlendirilme gereksinmelerini.

Mekâna yansımaları: Bölümlü plan tiplerinin ve özel konuk odalarının oluşturulması

- C. Konut bölgesinin yabancılardan savunulması,

Doğuma ulaştırdığı gerilim: Güvenlik gereksinmesini

Mekâna yansımaları: Bahçe ve avlunun yüksek duvarlarla çevrilmesi; sokağa bakan zemin kat duvarlarına pencere açılmaması veya zemin kat pencerelerine demir parmaklık geçirilmesi.

Toplumsal gelenekler, dolayısıyla mekân düzenlemesi, kullanıcının tanıma yapısını, fiziksel ve toplumsal çevresini, geçmiş yaşantısını, yetişmesini etkileyen ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerin verilerine bağlı kalmaktadır. Doğan Kuban da "Tarihi çevrenin geleceği" adlı bildirisinde "Kırımca, ... gelecek için yapacağımız tahminler, daha genel ve tüm insanlık için geçerli ilkelere dayandırsak da, kendi olanaklarımızın ve kültürümüzün varlığından soyutlaramaz."⁸ derken bu gerçeği öz bir biçimde belirtmektedir.

Bu nedenle, toplumumuzun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerinde ortaya çıkan değişimlerin nedenlerine inmeden toplumsal gelenekleri koruyacak, yaşatacak, hatta güçlendirecek fiziksel çevre düzeni için öneriler getirmek olası değildir.

4.2. TOPLUMUMUZUN EKONOMİK, SİYASAL, KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL ÖĞELERİNDE ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİMLERİN TARİHİ YAKLAŞIMLA İNCELENMESİ

Ne yazık ki, toplumsal gelenekleri de kapsayan kültür değişimlerinin ne zaman, hangi koşullar altında, hangi etkenler tara-

(8) Doğan Kuban., "Tarihi Çevrenin Geleceği", İDGA'nın 24-28 Ekim 1977 tarihinde düzenlediği 2000 yılına doğru Sanatlar Sempozyumu'na verilen bildirisi, s.4.

findan meydana getirildiği, bunların türü, niteliği, kapsamı hakkında etraflı, kesin bilgidен ve bu konuda yapılmış yeterli bilimsel araştırmalardan yoksunuz⁹.

Hemen her toplumda kültür değişimlerine kesin bir başlangıç belirtmemek ve daha önceki dönemlere ilişkin güvenilir kaynaklardan yoksun olmak gibi güçlükler karşısında çalışmalar, ister istemez kolayca gözlemlenebilecek veya güvenilir tarihsel belge ve kaynakların bulunduğu döneme oturtulmak zorundadır.

Bilindiği gibi Türk evi XV. ve XVI. yüzyıldan başlayarak Osmanlı kültürünü kabullenen toplumların yörelerinde var olan diğer tiplerin yerine geçmeye başlamış, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da yaygınlaşmıştır¹⁰. On-sekizinci yüzyılda Batının askeri gücünü kazanmasıyla Osmanlı imparatorluğuna karşı gelişen ve ekonomik alandan çok coğrafi alanda bir yayılma siyaseti sonucunda Osmanlı imparatorluğunun toprak yitirmeye başlaması, Batıya yetişmenin gerekliliği anlayışını yaygınlaştırmış, yabancı kültür öğelerinin alınması çabalarını başlatmıştır. Yabancı kültür öğelerinin Batı karşısında güçsüzlük ve çaresizlik duygusu altında gelişigüzel ve rastlantısal alınmasının başlangıcı olan 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça anlaşmalarını izleyen dönem, aynı zamanda mimarimizdeki klasik disiplinin çözüldüğü dönem olmuştur. Güvenilir belge ve kaynakların da bulunması nedeniyle bu çalışmada kültür değişiminin incelenmesinde başlangıç noktası olarak on-sekizinci yüzyıl benimsenmiştir. Ancak, konunun daha iyi kavranabilmesi için tarihi yaklaşıma, on-beşinci yüzyıldan başlayarak bu dönemi hazırlayan nedenlerin ve etkenlerin belirtilmesinde yarar görülmüştür.

Çalışmanın bu bölümünde ilk önce, on-sekizinci yüzyılda, yabancı kültür öğelerinin alınması gerekliliği anlayışını yaygınlaştıran nedenlerin ve etkenlerin on-beşinci yüzyıldan başlayarak na-

(9) Mümtaz Turhan., *Kültür Değişimleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları*, İstanbul, 1972, s.187.

(10) Sedat H. Eldem., *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1968, s.11.

sıl geliştikleri belirtilmiştir. Daha sonra on-sekizinci yüzyıldan günümüze kadar ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal yapıımızda ortaya çıkan değişimler üç ana bölümde incelenmiştir¹¹:

- I. On-sekizinci yüzyılın başlangıcından III. Selim (1789)'e kadar olan, Batı karşısında güçsüzlük ve çaresizlik duygusu altında gelişigüzel ve rastlantısal değişimler dönemi,
- II. III. Selim'den Tanzimat (1839)'a kadar olan, önceden hazırlanmış ve tasarlanmış, günün ivedi gereksinimlerinin giderilmesi amacıyla askeri alana yönelmiş güdümlü değişimler dönemi,
- III. Tanzimat'tan günümüze kadar olan, yenilik hareketlerinin askeri alandan devletin yapısına ve toplumsal alana yöneldiği, yaygınlaştığı, güdümlü değişimler dönemi,
 - A. Tanzimat'tan II. Abdülhamit'in tahta çıkışına (1876) kadar, özellikle devlet ve saray örgütünde, yaşayış biçiminde, kılık ve giyinimde yeniliklerin yapıldığı Tanzimat Dönemi,
 - B. 1876'dan 1908 devrimine kadar, maddi kültür öğelerinin kabul ve ithalinin toplum için bir sorun olmaktan çıktığı, kültür değişimlerine ilişkin mücadelenin maddi alandan tinsel alana kaydığı II. Abdülhamit veya İstibdat Dönemi,
 - C. 1908'den 1923'e kadar, kültürün tinsel alanlarındaki mücadelelerin, toplumsal eğilimlerin, ülkedeki gerçek gereksinimlerden doğan yerli bir fikir hareketini oluşturduğu Meşrutiyet Dönemi,
 - D. 1923'den günümüze kadar, köklü ve yaygın yenilikler, devrimler dönemi.

4.2.1. ON-BEŞİNCİ YÜZYILDAN BAŞLAYARAK ON-SEKİZİNCİ YÜZYILDA, YABANCI KÜLTÜR ÖĞELERİNİN ALINMASI GEREKLİLİĞİ ANLAYIŞINI YAYGINLAŞTIRAN NEDENLER VE ETKENLER

On-beşinci yüzyılın ikinci yarısına kadar, Türklerin Asyadaki altın ve baharat ülkelerini, ticaret yollarını ellerinde tutmuşlardır. Türklerin bu yolları Batı toplumlarına kapamalarının doğduğu ekonomik bunalımı giderebilmek için Batı devletleri de deniz-

(11) İnceleme aşamalarının kararlaştırılmasında, Mümtaz Turhan., *Kültür Değişimleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Ya-*

den, altın ve baharat ülkelerine ulaşmayı tek çözüm olarak görmüşlerdir. Bu amaçla düzenlenen coğrafi keşif yolculukları sonucunda Portekizliler 1487'de Hint Okyanusunda Natal kıyılarına varmıştır. 1492'de İspanyollar güney ve orta Amerika'nın kıyılarını keşfetmiş ve 1498'de Vasco da Gama, Afrika'yı dolaşarak Hindistan'da Kalikut limanı önüne gelmeyi başarmıştır. Bu keşiflerden sonra okyanus yolları, kara yollarına hatta Akdeniz yollarına göre büyük önem kazanmıştır. Ayrıca, coğrafi keşifler, Batılıların ticari amaçlarla sömürgeler oluşturması ve Türkleri yenererek tüm dünyanın zenginliklerini sömürmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu amaçla sömürgeciliğe ilk önce atılan devletler, Portekizliler ve İspanyollar olmuştur. Daha sonra Fransızların, İngilizlerin ve Hollandalıların da bu alanda faaliyet gösterdikleri görülmüştür.

On-beşinci yüzyıl sonunda Portekizlilerin Afrika altınının yolunu değiştirmeleriyle Akdeniz ülkelerinde ekonomik bunalım başlamıştır. Osmanlıların 1517'deki Mısır fethi de bu duruma çözüm getirmeyince Venediklilerle olan ticari anlaşmaları yenilemişlerdir¹². Osmanlıların Mısır'a, Portekizlilerin ise Hint Okyanusuna yerleşmelerinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun üstünlüğü Akdenizin bütününe yayılmıştır. Osmanlılar, bu ara, doğu ticaretini Mısırdan geçecek biçimde yeni baştan kurumlaştırmak için Hint Okyanusunu denetim altına almaya çalışmışlardır. Ayrıca, Atlantik Okyanusu'ndan başlayıp Akdeniz ülkelerine dağılan zenginliklerin talanı için Akdenizi denetim altında bulundurmak istemişlerdir. Ancak, İtalyan site devletlerinin konumu yüzünden Osmanlılar, bu çabalarında sonuca ulaşamamışlardır.¹³ Bu nedenle, Osmanlılar 1521'de Venedikle olan kapitülasyonları yenilemişler; Habsburg'ların kuşattığı Akdeniz kapalı çemberini yarıp çıkmak için 1535'de Fransızlarla ilk kapitülasyonları imzalamışlar ve Fransızlara Osmanlı limanlarında kendi bandırasıyla ticaret yapma hakkını vermişlerdir. Portekizlilerin Hürmüz adasını alması, Basra Körfezini kapaması; Suriye ticaret yolu kadar Anadolu ticaret yolunu da kesmiştir. Osmanlıların bütün Kızıldeniz'i denetimlerine geçirmelerini sağlayan askeri ça-

yınları, İstanbul, 1972, s.192-193'den yararlanılmıştır.

(12) Stefanos Yerasimos., *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974, C.1, s.382.

(13) Ibid., s.385.

balaları ve Venediklilerin ticari faaliyetleriyle on-altıncı yüzyılın ortalarına doğru doğu ticareti yeniden canlanmış; Osmanlı parası ilk kez yükselme göstermiştir. Ancak, Portekizlilerin uyguladığı mübadele yollarıyla kazanılan Afrika altını, on-altıncı yüzyılın başlarında İspanyolların denetimi altında elde edilen Amerikan altın ve gümüşü önünde gerilemeye başlamıştır. Kendine özgü sanayi ve ticari faaliyetleri bulunmayan bir ülkeye büyük miktarda gelen bu altın, on-altıncı yüzyıl başlarında Akdeniz ticaretindeki gerileme ve Osmanlılara ilişkin korsanlık faaliyetleri yüzünden kuzeye doğru, Almanya, Kuzey Avrupa ve Britanya adaları yönünde dağılıma uğramıştır.

Uluslararası ticaretin alt-üst oluşu sonucunda Batı'da Ortaçağ derebeylikleri son bulmuş ve her yerde güçlü merkezi hükümetler kurulmuştur. Ayrıca, Rönesans ve dinsel reformla duygu ve düşünce değişikliğine giren Batı'nın, coğrafi keşiflerle, parasal gücü ve imalathanelerle birlikte egemen bir ekonomisi oluşmuştur.

1596'da Hint Okyanusu'na sızan Hollandalılar, 1625 yılında buraya egemen olmuşlar; on-altıncı yüzyıl boyunca doğu ticaretini elinde tutan Akdeniz devletlerine haklar bağışlamış olan Osmanlı İmparatorluğu, bu tarihten sonra Batı Avrupalı güçlere de haklar bağışlamıştır. Onaltıncı yüzyılın sonlarına doğru Atlantik ticaretinde üstünlüklerini kesinlikle sağlayan İngilizler ve Hollandalılar da Akdenize süzülmuşler ve tek kaygısı sürekli düşmekte olan gümrük gelirlerini arttırmak olan Osmanlı İmparatorluğu onlara ticaret yapma izni vermiştir. Oysa, Batılı güçlerin parasal dengeleri için Osmanlı İmparatorluğuyla ticaret yapmaları, Osmanlı İmparatorluğunda mamul madde üretiminin ilerlemeyip tersine gerilemesi ve yok olması koşuluyla gerekliydi¹⁴. On-yedinci ve onsekizinci yüzyıllar boyunca, Batılıların bütün çabaları türlü oyunlarla bu amaca yönelmiştir.

On-yedinci yüzyılın başlarında Batıdaki endüstrileşme el emeğine gereksinme duymuş; şehirlere doğru bir göç, şehirlerin nüfusunun çoğalmasına ve beslenme sorunlarının doğmasına neden ol-

(14) Ibid., s.509.

muştur. Bu durum, buğday satıcıları olan kıta devletlerinin, alıcı olan şehir ve site devletleri üzerinde siyasal baskı kurmalarına yol açmıştır. On-altıncı yüzyılda Fransa, Akdenize buğday sağlamakta daha önce sahip olduğu rolü kaybetmiş; iki büyük buğday tüccarı ülke, Osmanlı imparatorluğu ve İspanya kalmıştır. Ancak, Osmanlılar sürekli olarak kendi şehirlerini, özellikle de İstanbul'u beslemek gibi çok ciddi bir durumla karşı karşıya kalmışlardır¹⁵. Bu nedenle, bir çok kez buğday ihracatı yasağını yenilemek zorunda kalan Osmanlılar, Batıdaki bu elverişli durumdan yararlanamamışlardır.

Batıdaki endüstrileşme sonucu şehirlere yığılan nüfus fazlası, toplum düzenini bozduğu gibi batıdan doğuya yönelen ticari akımların paralelinde insan akınlarını da oluşturmuştur. Bu olayların sonucunda, Anadolu'da, nüfus hareketlerinde artma, yönetici sınıfının üç kategorisi yani kapıkulları, ulema ve ümera arasında mücadele belirmiştir¹⁶.

Kapıkulları, devlet askeri kişilerin evlenmesine izin verdikten sonra veraset ilkesini kabul ettirmeye çalışarak ulemayla ümeranın ellerindeki servet kaynaklarına el atmışlardır. Kapıkulları başlangıçta tefecilik ve ticaretle uğraşırken on-altıncı yüzyılın ortalarında arazi sahibi durumuna gelmişlerdir. Ancak bu yayılma, aynı zamanda bir çözülüşü de getirmiştir. Kapıkulluğuna yazılmanın servet kapısı durumuna gelmesiyle ocaklar her yönden güçlü baskılara uğramış; yüzyılın sonunda reayası, leventi, celâlisi, sipahisi, yığınla kişi yeniçeri ocağına yazılmıştır. On-yedinci yüzyılda Viyana bozgunundan sonra başlatılan temizlik hareketi, on-dokuzuncu yüzyılın başlarında yok edilmelerine kadar sürdürülmüştür.

Kapıkullarının düşüşüne paralel olarak ulema, on-altıncı yüzyılın sonlarından başlayarak iktidar yolunda yükselmiştir. Kapıkulları ticari faaliyete el koyarken, ulema da iktidara saldırıya geçmiştir. Kapıkulları, ocaklarının çözülmesinden sonra şehir-

lere yerleşip mahalli burjuvaziyle kaynaşmışlardır. Böylece, kapıkulları mahalli burjuvazinin, şehir tüccarlarının koruyucusu rolünü benimseyen kadıların yani ulemanın denetimi altına girmişlerdir. Ulema, devlet yönetimi düzeyindeki saldırısını ise, saray çevrelerinde ve hükümdarın şahsında yürütmüştür. Sultanın lalaliği (hocalığı) ve şeyhülislâmlık niceliklerinin birinci plana geçişiyle ulema, üstünlüğünü elde etmiştir. Ancak, bu kategori giderek burjuvazinin eline geçmiştir.

Yönetici sınıfın üçüncü kategorisi ümera'nın hükümdarlık yetkilerinde resmen hiç bir değişiklik olmamış; ancak, tahtın veraset biçimi değişmiştir. Bu değişim sonucunda, kendisini savunma gücünden yoksun bir hükümdarın yaratılması, ulemanın işine yaramıştır. Böylece yönetici sınıf dönüşüme uğrarken, hükümdarlık gücünü de ortadan kaldırmıştır.

Yönetici sistemin çatısı, daha kolay bir sömürüye olanak sağladığı ve edinilmiş servetleri korumanın en iyi yolu olduğu için özenle sürdürülmüştür. Ancak, bu iskelet, daha köklü bir değişimin gelmesine de engel olmuştur. Bu nedenle, Osmanlı bürokrasisi her türlü evrime karşı, gerici bir sınıf olarak belirmiştir¹⁷.

Bu değişmelerin sonucunu Stefanos Yerasimos şöyle belirtmiştir¹⁸:

"Osmanlı düzenini meydana getiren bütün kurumlar, on-dokuzuncu yüzyıla kadar biçim olarak varlıklarını sürdürseler bile, on-yedinci yüzyıl başlarında yok olur giderler. Bunların yerine yeni yapıların yavaş yavaş olgunlaşması işlerlik kazanmaya başlar. Evrimin iki klasik eğilimi, kırlarda feodalizm, şehirlerde kapitalizm belirir. Yönetici sınıfın üç ayrı kategorisi birbirine karışıp birbiri içinde erir ve bu karışım içinden yeni unsurlar ortaya çıkar. Ama bir başka seferkinden farklı olarak bu yeni oluşma tek başına değil de Batı'daki kapitalist üretim tarzının gitgide daha belirleyici duruma giren etkisi altında meydana gelecektir."

(17) Ibid., s.466.

(18) Ibid., s.444.

(15) Ibid., s.398.

(16) Ibid., s.443.

Osmanlı düzeninin yıkılışını izleyen on-yedinci ve on-sekizinci yüzyıllarda batıda kapitalist üretim biçimi doğmuştur. Avrupa kapitalizminin ekonomik ağırlık merkezinin Batı Avrupa'ya kaymasıyla Akdeniz dünyasında doğan boşluk, Osmanlı İmparatorluğu'na aşağı yukarı bir yüzyıl süren bir soluk alma olanağı sağlamıştır. Bunun ardından ise, on-sekizinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuna karşı gelişen ve ekonomik alandan çok coğrafi alanda bir yayılma siyaseti gelmiştir. İmparatorluğun toprak yitirmeye başlaması, çöküş sorununa çözüm getirmek amacıyla batılaştırma çabalarının tohumlarını atmıştır. 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmaları yalnızca İmparatorluğun gerileme dönemlerinin değil, aynı zamanda batılaştırma çabalarının da başlangıcını belirler¹⁹.

Emre Kongar, batılaştırma çabalarının doğuş nedenini ve toplumsal yapı üzerindeki etkisini şöyle açıklamıştır²⁰:

"...Batı toplumları başarılı bir biçimde gerçekleştirdikleri sermaye birikimi ve yenilikler yoluyla, kapitalistleşme süreci içinde hızla yol alıyorlardı. Oysa, değişme yönündeki baskılarla, devletin kısıtlayıcı denetiminin çatıştığı Osmanlı toplumu, İmparatorluğun gittikçe büyüyen malî ve askerî gereksinimlerini karşılayamaz olmuştur... Batının ekonomik bakımdan ilerlemesi, Batı ülkelerinin askerî üstünlüğüyle sonuçlandı. Böylece, İmparatorluk gittikçe Batının denetimini altına girmeye başladı... İmparatorluk üzerindeki Batı denetiminin iki sonucu vardır. Birinci sonuç, batılaştırma çabalarının ortaya çıkışıdır. İkinci sonuç ise, bir kapitalist sınıf çekirdeğinin Batı emperyalizminin bir uzantısı biçiminde oluşmaya başlamasıdır.

Batılaştırma çabaları yönetici sınıf arasında önem kazandı. Böylece, hem halkın devletten, hem de yönetici sınıfın, toplumsal ve ekonomik yapıdan yabancılaşmasına yol açtı."

4.2.2. ON-SEKİZİNCİ YÜZYILIN BAŞLANGICINDAN III. SELİM (1789)'A

KADAR OLAN, BATI KARŞISINDA GÜÇSÜZLÜK VE ÇARESİZLİK DUYGUSU
ALTINDA GELİŞİGÜZEL VE RASTLANTISAL DEĞİŞMELER DÖNEMİ

Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine karışmasını sağlayan, onu ekonomik olarak sarsan 1699 Karlofça anlaşmasından sonra, III. Ahmet zamanından başlayarak güçlü devletlere karşı dostça

(19) Emre Kongar., *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976. s. 43.
(20) Ibid., s. 421.

bir dış siyaset izlenmiştir. Özellikle Fransa, Avusturya ve İngiltere'ye gözlemlerini bildirmeleri, gelişme nedenlerini, eğitimlerini incelemeleri için ilk kez elçiler gönderilmiş ve ülkeye gelen batı devletleri temsilcileri ile de daha sıkı ilişkiler kurulmuştur. Bu ilişkiler sonucunda, özellikle saray ve yüksek tabakadan kişiler arasında, Batı'ya, onun yaşayış, süslenme ve görüş biçimine büyük ilgi ve öykünme eğilimi doğmuştur²¹.

Batılaştırma yolundaki ilk yenilik çabaları, Batı karşısındaki güçsüzlük ve çaresizlik duygusunun etkisiyle ordunun ücretli kesimine, yeniçerilere yönelmiştir. On-sekizinci yüzyılın ortalarından başlayarak Osmanlı İmparatorluğunun dostu sayılan Fransızlar'dan askerlik sanatı öğrenmeye bazı eğilimler olmuştur. I. Mahmut ve III. Mustafa zamanlarında Batı yöntemleriyle topçu birlikleri oluşturmak, mühendishane ve bahriye mektepleri açmak, tıp öğretilmesine başlamak gibi bazı yenilik girişimlerinde bulunulmuştur. Ayrıca bu dönemde, 1726'da matbaanın açılması için ferman ilan edilmiş, bir kâğıt fabrikası ve fikir yaşamına canlılık vermek için de "Tercüme Encümeni" kurulmuştur. Bu arada yararlı bazı kitaplar da tercüme ettirilmiştir.

Bu dönemin iki karakteristik gelişmesinin şehir tarihi ve fizyonomisi açısından önemi büyük olduğunu belirten ve "Bunlardan birisi...Türk bahçesine, belgelerden edinilen izlenime göre, Fransız saray bahçelerinden esinlenen bir mimarî düzen fikrinin girmesidir... İkinci yenilik Avrupa mimarî ve dekoratif etkilerinin memlekete sokulmuş olmasıdır...²²" diyen Doğan Kuban, şöyle sürdürüyor.

"Bütün bu gelişmelerde henüz kültürel adaptasyon gücünü yitirmemiş bir toplumun dışardan gelen elemanları özümleyerek kendinin yaptığı ve direkt taklit sürecine girmediği görülmektedir...²³"

Bu dönemde büyük şehirlerdeki zenginler de sarayı taklit etmeye başlamışlar; bunun üzerine bazı önlemlerin alınması gereği doğ-

(21) Mümtaz Turhan., op.cit., s.195.

(22) Doğan Kuban., "İstanbul'un Tarihi Yapısı", Mimarlık 70/5, s.39.

(23) Ibid., s.39.

muştur. Kadın ve erkeklerin parasal ve toplumsal durumlarına göre giyimmeleri, kürk elbise ve ferâcelerin²⁴ hükümetçe belirtilen biçimde olması koşulu ilan edilmiştir. Bundan böyle, köylüler, zanaatkarlar ve küçük ticaretle uğraşanlar kürk giyemeyecek, onların kadınları da uzun yakalı ferâce giyemeyecekleri gibi üç değirmiden²⁵ fazla yemeni bağlayamayacaklardı²⁶.

III. Ahmet'in, o zamana kadar kârgir yapılardan meydana gelen Topkapı Sarayı'nın içinde, kıyıda, ahşap bir köşk yaptırmayıyla bütün önemli sivil yapıların bu modayı sürdürdükleri bu dönemde, Türk evi'nin iç kuruluşunda da bazı değişimler olmuştur. Onyedinci yüzyılda bırakılmaya başlanan dış sofalı ev tipinin yerine 1700'den başlayarak iç sofalı tip yerleşmiştir²⁷. Bu yüzyılda sofanın iki yüzü pencereleli bir duvarla örtülmüştür; bu duvar, dış sofalı evlerde hayatın sokak tarafındaki duvarı gibi genellikle tavana kadar varmayan bir yükseklikte yapılmıştır²⁸. Bu dönemden başlayarak sofa ile eyvanın daha sıkı birbiriyle bağlanması için eyvanın iki yanındaki oda köşeleri pahlanmıştır²⁹. Bütün Doğu ve Akdeniz ülkelerinde öteden beri olduğu gibi³⁰, Türk Evi'nin de bölümlere ayrılmış olduğunu belirten Sedad H.Eldem, bölümlerin evin biçimlenmesindeki etkisini de şöyle açıklamıştır:

"Bu ayırma, küçük binalarda bölüm şeklinde yapılıyor, sadece muayyen odaların "harici" veya Selâmlık odaları (sayılmasıyla sağlanıyorsa) da, biraz daha büyük evlerde "bölüm" yerine "birleşme" usulü (uygulanıyor). Yani ev selâmlık ve haremlik gibi iki veya fazla evin birleşmesinden (oluşuyor)..."

"... Asıl evin büyük kısmı, ekseriya aile hayatına, yâni haremlik kısmına (ayrılır), ve selâmlık ikinci derecede kalabilir. Fakat ev sahibinin içtimai mevkii veya memuriyetine göre, bu nispet tersine de olabilir. Yani dış kısım, iç kısımdan daha büyük olur..."

(24) Ferace, eskiden Müslüman kadınların giydiği sokak elbisesidir. (Ferit Devellioğlu., Osmanlıca-Türkçe Okul ve Yazışma Sözlüğü, Ankara, 1964, s.85).

(25) Değirmi, eni, boyuna eşit olan bezdir (Mustafa N.Özön., Türk Dili Sözlüğü, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1967, s.252).

(26) Tahsin Unal., Türk Siyasi Tarihi, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974, s.53.

Bölüm her evde vardır, fakat plânın üzerine az veya fazla tesir edebilir. Bölümün, plan üzerine hiç tesir etmemesi yalnız selâmlık odası veya odalarının kat'ı olarak plânda ayrılmadığı zaman (düşünülebilir). Selâmlık kısmı, bir dereceye kadar kendi sofa, merdiven ve odalarıyla ayrılmış ve fakat haremlik grubunun yanında ikinci derecede kaldığı zaman ise bölüm plan üzerine bir miktar tesir etmiş olur.

Plân üzerinde bölmelerin çok tesirli olmaları (niteliği), bilhassa iki bölümün birbirine yakın büyüklükte yapıldıkları zaman mevcuttur... Bölüm, Bazen katlara göre olur. Tabiidirki, o zaman plân üzerinde tesiri gayet azdır...31"

Sedad H.Eldem'in, Türk evindeki bölünmede kullanıcının toplumsal sınıfının etkinliğini belirtmesine karşılık Raphaela Lewis de,

"...Müslümanlık, ev hayatında kadınların erkeklerden ayrı tutulmasını emrediyordu. Evleri ne kadar küçük, dini inançları ne kadar zayıf olursa olsun kimse bu âdeti bozamazdı32."

diyerek, Türk evindeki bölünmenin dinsel inançlardan ortaya çıktığını, ancak, kişilerin, toplumdaki destek ve saygı görmek için bu bölünmeyi sürdürdüklerini öz bir biçimde belirtmiştir.

Ayrıca, Türk evinde kişiler arası mekânsal ilişkilerin düzenlenmesi sonucunda oluşan mekânsal konumlarda, düzenlerde, top-

(27) Sedad H.Eldem., Türk Evi Plan Tipleri, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1968, s.33.

(28) Ibid., s.91.

(29) Ibid., s.54.

(30) Anadolu'da M.Ö.IX-VII. yüzyıllarda Yunan çağı evlerinde kadınlara ve erkeklerle ayrılan oda veya bölümlerin olduğu bilinmektedir. (Doğan Kuban., Türkiye Sanatı Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.37).

(31) Sedad H.Eldem., op.cit., s.23, 149.

(32) Raphaela Lewis., Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973, s.81.

lumsal statü düzeylerine bağlı olarak kişilerin yerleri belirlenmiştir. Önder Küçükerman, "Odalar" adlı çalışmasında bu konuda şunları söylemektedir³³:

"Türk evinin ve odalarının biçimlenmesi, toplum yapısının özellikleri ile de sıkı sıkıya ilintilidir..."

Efendi, evin en önemli kişisiydi. Dolayısıyla en önemli ve özenli oda onundur. Baş oda, selâmlık gibi isimler almış olan oda, efendi, konuk, hizmetçi ilişkilerinin düzenlenmesi sonucunda biçimlenmiştir. Bu odanın eylemleri arasında en önemli olanı, erkeklerin bir araya toplanmasıdır denebilir. Oda içinin eylemlere bağlı olarak parça ve bölümlere ayrılması, en çok burada görülür. Hizmetçilerin, konukların ve efendinin bulunacağı alanlar belirlenmiş ve özelliklerine göre biçimlenmiştir."

Aynı izlenimleri edinen Raphaela Lewis de, Türk evinde, toplumsal statü düzeylerine bağlı olarak kişilerin yerlerinin belirlendiğini şöyle açıklamaktadır:

"Hem selâmlıkta, hem de haremde ortada bir basamağı olan, bu yüzden bir yarısı diğerinden yüksek bir misafir odası bulunurdu. Duvar boyunca örtülerle kaplanan, üstünde kışın yünü ve kadifeden, yazın ipek ve satenden kılıflı minderler konurdu. Yere serpiştirilen küçük kare minder ve yastık kümeleri zaman zaman oturmak için kullanılırdı...³⁴

Akşam yapılan aile toplantılarında misafirler de olunca karşılıklı büyük nezaket ve hürmet gösterilir, yine kadınlar haremde erkeklerden ayrı ağırlanırdı. Ev sahibesi, ailenin diğer kadınları ve varsa misafirler divanda veya minderlerde, kâhyalar basamağın alt tarafında oturur, kıdemli hizmetçiler ise duvar kenarında, kapıya yakın bir yerde ayakta dururlardı...³⁵"

Lewis'in bu açıklamasıyla, Türk evinde toplumsal stütülerin, -döşeme düzeyinin- ve oturma öğelerinin farklılaştırılması, özenli dokunmuş yaygıların kullanılması gibi statü simgeleriyle güçlendirildiği de anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı arşivinde I. Mahmut za-

(33) Önder Küçükerman., *Odalar, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1973, s.24.*

(34) Raphaela Lewis., *op.cit., s.113.*

(35) Raphaela Lewis., *Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973, s.119.*

manına ilişkin bir belgedeki satırlar da bunu tanıtlamaktadır.

"Dalkavuklar kibar (büyükler) ve rical (devlet ileri gelenleri) huzuruna girdiklerinde, etek öperler. Oturacakları yer, trabzan yanındaki küçük minderdir...³⁶"

İsmail H.Dânişmend'in, bu dönemin İngiliz kadın gezgini Lady Cravan'in "Voyage de Milady Craven à Constantinople, par la Crimée en 1786" adıyla Fransızcaya tercüme edilen seyahatnamesinin 1789 Paris baskısının 193-194 ncü sahiflerinden aktardığı ev temizliğine ilişkin açıklamalarda "ev içinde ayakkabıyla dolaşmak" geleneğine ilişkin bilgilere de rastlıyoruz.

"... Harem dâiresinin içi kadar temiz bir yer tasavvur edilemez; döşeme tahtalarıyla dehlizler (sofa ve koridorlar) sık ve sağlam hasırlarla kaplıdır... Ne erkeklerin, ne kadınların dışarda giydikleri pabuçlarla hiç bir zaman ev içlerine girmemeleri Türkler arasında âdet olduğu için, döşeme tahtalarında hiç bir zaman kir görülemez...³⁷"

Yine, İsmail H.Dânişmend'in, Mouradgea d'Ohsson'un 1791 Paris baskılı "Tableau gënëral de l'Empire othoman" adıyla yedi ciltlik tanınmış yapıtının dördüncü cildinin birinci bölümünün 276-277 inci sahifelerinden aktardığı açıklamalarda da bu geleneğin, toplumsal bir gelenek olduğu belirtilmektedir.

"... Mestleriyle³⁸ pabuçlarını merdivenin aşağısında bırakmak, mevki ve cinsiyet farkı olmaksızın herkes için umumî bir âdet hükmündedir...³⁹"

(36) Reşat Ekrem Koçu., *Tarihimizde Garip Vakalar, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, s.6.*

(37) İsmâil H. Dânişmend., *Eski Türk Seciyye ve Ahlakı, İstanbul Kitabevi, İstanbul, Tarih Kitapları Dizisi:4 (tarih belirtilmemiş), s.154.*

(38) Mest, üstüne pabuç giyilen yumuşak ayakkabıdır (Mustafa N. Özön., *Türk Dili Sözlüğü, Arkin Kitabevi, İstanbul, 1967, s.682.*

(39) İsmâil H.Dânişmend., *opcit., s.156.*

4.2.3. III. SELİM'DEN TANZİMAT (1839)'A KADAR OLAN, ÖNCEDEN HAZIRLANMIŞ VE TASARLANMIŞ, GÜNÜN İVEDİ GEREKSİNİMLERİNİN GİDERİLMESİ AMACIYLA ASKERİ ALANA YÖNELMİŞ GÜDÜMLÜ DEĞİŞİMLER DÖNEMİ

III. Selim (1789-1808) zamanında İstanbul'da çeşitli elçilik üyeleri, bunlarla birlikte bulunan bilgin, yazar, Türk hükümetince çağrılan uzman, danışman, tüccar, girişimci ve gezginlerden bir grup oluşmuştur. Daha sonraları bu gruba Fransız ihtilâli sonucunda ülkelerinden ayrılmak zorunda kalanlarla Osmanlı hükümetinin Batı devletleriyle olan ilişkisinin artması sonucunda ülkeye gelip yerleşen yabancılar katılmıştır. Bu arada Türk uyruğunda bulunan müslüman olmayan azınlığın da bu grupla ilişkileri artmıştır. Bu zamana kadar önemsenmeyen azınlık toplulukları ülkenin ekonomik yaşantısında ve batılaşma yolunda önem kazanmaya başlamıştır⁴⁰.

Karşılaşılan yenilgilerin etkisiyle günün ivedi gereksinimlerinin giderilmesi amacıyla hareket edilmiştir. Bu nedenle askeri alandaki yenilemeler birinci derecede önem kazanmıştır. İsveç ve Fransa'dan mühendisler getirtilmiş; daha önce kurulmuş olan bahriye ve hendesehane mektepleri canlandırılarak Fransız subaylarının yönetimleri altına konulmuştur. Matematik ve harp sanatına ilişkin birçok fransızca kitap tercüme edilerek bastırılmıştır. Ayrıca, Fransız hocalarının denetimi altında 800 kişilik bir topçu birliğiyle bir süvari kıt'ası ve bir piyade taburu oluşturularak "Nizamı Cedit askeri" adı verilmiştir.

III. Selim zamanının bir çok önemli yapılar, saraya dışardan getirtilen ressam-mimar Melling'in sorumluluğuna terkedilmiş⁴¹, yeni kurulan Kışlanın yakınında, batı anlayışında, düzgün bir grid sisteminde kesişen yollarıyla Selimiye mahallesi batılaşmanın ilk fiziksel görünümünü oluşturmuştur⁴².

(40) Mümtaz Turhan., *Kültür Değişimleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları*, İstanbul, 1972, s.220.

(41) Bulent Özer., *Rejyonalizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, 1964, s.31.

(42) Doğan Kuban., *"İstanbul'un Tarihi Yapısı"*, Mimarlık 70/5, s.39.

Bu dönemde, yeniçeri ocağında on-altıncı yüzyıl ortalarından başlayan bozulma, en ileri aşamaya ulaşmıştır. Yığınla kişinin ocağa kaydedilmesinden sonra şehrin güvenliğinden ve düzeninden sorumlu yeniçerilerin, türlü alçaklık, kötülük, ırz ve namus saldırılarıyla İstanbul'un altını üstüne getirdiklerini, halkın Allah'tan başka sığınacak yeri kalmadığını belirten Reşat Ekrem Koçu, bugünün polis karakolları olan kollukların durumunu da şöyle açıklamaktadır.

"Eskiden, bir kolluk önünden ulemâdan, vüzerâdan (vezirlerden) biri, veya semtin sevilmiş, sayılmış bir siması geçince, kolluk çorbacısı (komutan) veya neferleri, eğer kapının önünde iseler, ayağa kalkıp hürmetle selâm verirlerdi (Çysa yeniçeri ocağının bozulmasından sonra), kolluk önünde isemler atıp oturan veya hasırlar serip lâübaliyâne (saygısızca) uzanıp yatan yeniçeriler, ... gelip geçene ayağa kalkıp selâm vermek şöyle dursun, bilâkis alay ederlerdi...⁴³"

Bunun üzerine II. Mahmut (1808-1839), toplumsal geleneklere uymayan ve toplumun güvenliğini sarsan yeniçeri ocağını ortadan kaldırmıştır. II. Mahmut zamanında değişmelerin en önemlisi toplumsal, özellikle devlet ve saray örgütünde, yaşayış biçiminde, kılık ve giyiminde meydana getirilen yenilikler olmuştur. Devlet örgütü yeni baştan düzenlenmiş; vezirlikler kaldırılarak yetki ve sorumlulukları faaliyet alanlarıyla sınırlandırılmış nazırlıklar oluşturulmuştur. Darphane-i Amire ile Hazine-i Mansure, Umur-u Maliye Nezaretine çevrilmiştir. Ahkâm-ı Adliye, Hariciye ve Ticaret Nazırlıklarıyla Dar-ı Şûray-ı Askerî Umur-u Nafia Encümenleri kurulmuş; böylece, Batıdaki örneğine benzeyen yeni biçimde bir kabine kurulmasına doğru ilk adım atılmıştır. Ordu, belirli memur ve halk tabakaları için ayrı ayrı serpuş ve elbiseler kararlaştırılmıştır. Sarık kaldırılmış yerine fes konmuş; kadın, bu dönemden başlayarak sokağa çıkmış; Padişah, resmî ziyafetlerde şarap içilmesine izin vermiştir⁴⁴. Merkezi bürokrasinin gücünü arttırmak için, askeri akademi açılmış; posta sistemi ile polis güçleri örgütlenmiştir.⁴⁵

(43) Reşat Ekrem Koçu., *op.cit.*, s.25.

(44) Mümtaz Turhan, *op.cit.*, s.231-232.

(45) Emre Kongar., *op.cit.*, s.45.

Ayrıca, ilk öğrenim zorunluluğu konmuş; gazete çıkarılmaya başlanmış; mühendishaneye öğrenci yetiştirmek ve orta öğretimi sağlamak amacıyla rüştiyeler kurulmuştur. Mekteb-i Ulûmu Edebiyye ve Mekteb-i Marif-i Âliyye ve Guraba Mektepleri gibi sivil okullar açılmıştır.

Bu dönemde toplumsal güvenliğin azalmasıyla Türk evinin iç kuruluşunda bazı değişikliklerin olduğu, mahremiyet ve bölge savunusuna ilişkin önlemlerin çoğaldığı görülmüştür. Oturmaya daha elverişli ve mahrem yer sağlamak için sofa bitimleri camekânla ayrılmış⁴⁶; sofanın sokak tarafı tavana kadar büyük pencereleli duvarla kapatılmış; sofa, sedirlik cumbaları ile zenginleştirilmiştir. İç sofalı ev tipi, Anadolu'da da dış sofalı tipin yerini almaya başlamış⁴⁷, bu dönemden sonra yeniden kare ve dikörtgen sofalara dönüşecek olanbeyzi sofalar görülmüştür⁴⁸.

1819'dan 1835 yılına kadar varan dönemde dış ticaretindeki durgunluk İngiltere'nin genç sanayiini ağır zararlara uğratmıştır. Bu nedenle de İngiltere, ekonomik diktasını kabul ettirmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır⁴⁹. 1829 yılında Rusya'ya ticari üstünlükler sağlayan anlaşma imzalanmıştır. Bu arada Mısır'da üstünlük sağlayan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ordularının 1833'de Kütahya'ya kadar ilerlemesi üzerine koruyucu kesilen Ruslar ile Osmanlı İmparatorluğu, Rusların, Batılı güçlerle savaşa tutuştuğunda boğazların bu güçlere kapatılacağı hükmünü taşıyan bir dostluk anlaşması imzalamışlardır. Böylece 1829 ile 1838 yılları arası, Osmanlı İmparatorluğu üstünde bitmez tükenmez bir baskı, büyük güçler arasında bir sürtüşme dönemini oluşturmuştur.

(46) Sedad H. Eldem., *Türk Evi Plan Tipleri*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1968, s.62.

(47) *Ibid.*, s.91.

(48) *Ibid.*, s.128.

(49) Stefanos Yerasimos., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974, C.1, s.547.

Bu dönemin sonucunda 1838'de İngiltere'yle Balta Limanı antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sömürgeciliğin resmi metinlerle başlamasının simgesi olan bu antlaşma her türlü tekeli ve her türlü ihracat yasağını yürürlükten kaldırdığı gibi yabancılar karşısında yalnız yerli ürünleri değil Türk tüccarlarını da kötü bir duruma sokmuştur. Ayrıca bu antlaşmaya göre 22 lik-ek bir vergi ödemek koşuluyla, ulaşımı Batılılar ya da onların adamları tarafından yapılan mallar, bütün İmparatorluk topraklarında dolanabilecektir.⁵⁰ 1838 ticaret antlaşması, yabancıların ve onların koruduğu azınlıkların rekabetine direnecek güçte olmayan, ulemanın çevresinde biçimlenen ve ticaretle uğraşan çekirdek durumundaki Türk Burjuvazisinin idam fermanı olmuştur. Bu nedenle, Türk burjuvazisi, Batı düşmanı ve Batıdan gelen her yeniliğe karşı tepki gösteren bir sınıf durumuna gelmiştir.

Balta Limanı ticaret antlaşmasının imzalanmasında, bu dönemde açılan okullarda yetişen ve öğrenimlerini sürdürebilmeleri için Avrupa'ya gönderilen, Batı liberalizminin idealleriyle yoğrulmuş aydın yöneticilerin rolü büyük olmuştur. Bu aydın öncü kadro, 1830 yılından başlayarak bürokratlar arasında, yenileme hareketlerinin itici gücünü oluşturmuştur.

1838 yılında kurulan bu serbest mübadele düzeni, 1854 yılında ilk kez borçlanma gereksinmesini doğurmuş; birbirini izleyen borçlanmalar 1875 yılındaki iflasla sonuçlanmış; bunu da 1881 yılında Osmanlı İmparatorluğunun haciz ve ipotek altına alınması izlemiştir.

4.2.4. TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE KADAR OLAN, YENİLİK HAREKETLERİNİN ASKERİ ALANDAN DEVLETİN YAPISINA VE TOPLUMSAL ALANA YÖNELDİĞİ, YAYGINLAŞTIĞI, GÜDÜMLÜ DEĞİŞİMLER DÖNEMİ

(50) *Ibid.*, s.553.

4.2.4.1. TANZİMAT'TAN II. ABDÜLHAMİT'İN TAHTA ÇIKIŞINA (1876) KADAR, ÖZELLİKLE DEVLET VE SARAY ÖRGÜTÜNDE, YAŞAYIŞ BİÇİMİNDE, YENİLİKLERİN YAPILDIĞI TANZİMAT DÖNEMİ

Osmanlı İmparatorluğu 1839 yılı başlarında, bir yıl önce imzalanan ticaret antlaşmasına karşılık olarak, Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı İngiltere'yle birlik sağlamak amacıyla gerek İngiliz diplomasisinin yakınlığını kazanmak, gerekse ticaret antlaşmasını uygulayabilmek için 1839 Tanzimat fermanını (Gülhane Hattı Hümayunu'nu) ilan etmiştir.⁵¹

Tanzimat Fermanı'yla anayasa fikrinin tohumları atılmış⁵²; müslüman ve müslüman olmayan uyruklar yasa önünde eşit kabul edilmiştir. Osmanlı yasalarına, örf ve âdetlerine göre müslüman uyrukun, müslüman olmayanlara üstünlüğü kabul edilmiş olduğundan eşitlik ilkesi uygulanamamış ve Batı devletlerinin sürekli yakınma ve karışmalarını doğurmuştur. Fermanın yabancı elçiliklere resmi olarak bildirilmesi de bu karışmalara hak kazandırmıştır.

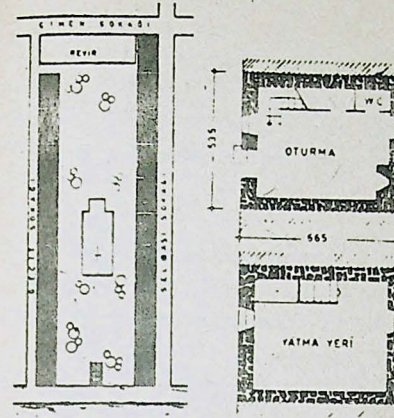
Tanzimat döneminde İmparatorluğun kurtuluşunun çaresi, esas örgütünün, toplumsal yapısının Batı devletleri yapısına benzetilmek üzere yenileştirilmesinde görülmüştür. Bu nedenle, batılama hareketi, daha önceki ordunun arıtılması veya batının harp tekniğine ve yöntemine göre ordu kurulmasına yönelik amacını değiştirmiştir.⁵³

Bu dönemde görülen yenilik ve gelişmelerin en geniş, en önemlisi eğitim alanında meydana gelmiştir. Bugünkü tüm öğretim kuruluşlarının temeli bu dönemde atılmıştır. Kız rüştiyeleri, kız sanayi mektepleri, ilk idadiler, ilk liseler, Darülmuallimin, orman ve maadin mektebi, mekteb-i mülkiye, telgraf mektebi, mekteb-i sanayi, Lisan mektebi, darülmuallimat ve diğerleri ilk kez açılmış ve arıtılmıştır.

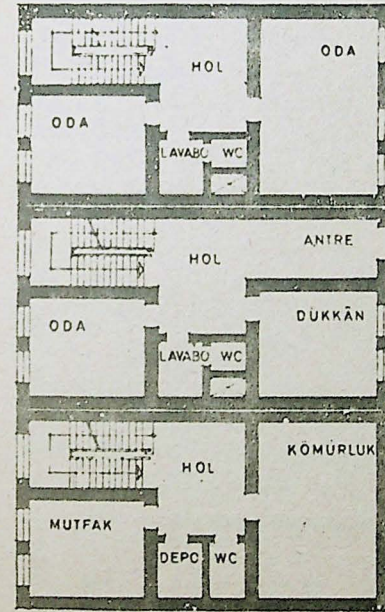
(51) Ibid., s.635

(52) Tahsin Ünal., Türk Siyasi Tarihi, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974, s.240.

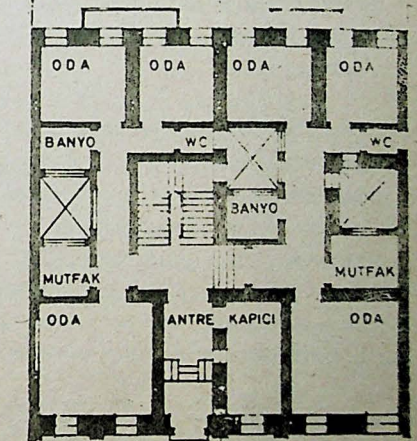
(53) Mümtaz Turhan, Kültür Değişimleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s.296.

Haliç'te tersane'de çalışan İtalyan işçileri için inşa edilen sosyal konutlar. (İrfan H.Bayhan., Mesken tipleri..., s.163).

Akaretlerde konut tipleri (İrfan, H.Bayhan., Mesken tipleri., s.31-33)

Bu dönemden başlayarak, orta Anadolu'dan Ermeni balyan ailesi, birbirini izleyen kişileriyle 1908 meşrutiyetine kadar İstanbul'daki önemli inşaatlardan çoğunu denetimleri altına almıştır. Sultan Mahmut ve Sultan Abdülmecit zamanlarında da bu ermeni aileden başka, İstanbul'da daha bir takım yabancı uyruklu mimarların özellikle de Fransız ve İtalyanların çalıştıkları görülmüştür⁵⁴. İlk kez bu dönemde, 1850-1860 yılları arasında İstanbul'da oturan katolik İtalyan topluluğu tarafından Haliç'te tersanede çalışan İtalyan asıllı işçiler için sosyal mesken kurulmuştur⁵⁵.

(54) Bülent Özer., op.cit., s.31.

(55) İrfan H.Bayhan, Mesken tipleri ve yerleşme formları, İstanbul Teknik Okulu Yayınları:84, İstanbul, 1960, s.161.

Ayrıca, 1853'de inşa edilen Dolmabahçe Sarayıyla ilgisi bulunanlar için İstanbul'da Akaretler adı ile bilinen küçük bir yerleşme kurulmuştur. Bu yerleşme, Sultan Aziz tarafından Nafilyan adında bir İtalyan Mimara derinliğine apartman inşaatı biçiminde yaptırılmıştır⁵⁶.

Osmanlı İmparatorluğundaki yenilik hareketlerinin evrimi, ekonomik sömürgeleşmesinin evrimini yakından izlemiştir. 1839 Tanzimat Fermanı nasıl 1838 Ticaret Antlaşmasının arkasından gelmişse, 1856 yılında kabul edilen Islâhat Fermanı da 1854 yılındaki ilk borçlanmanın arkasından gelmiştir.

1856 Islâhat Fermanı, Tanzimat Fermanının genişletilmesi ve pekiştirilmesi niteliğinde olmuştur. Bu fermanla bütün din ve mezheplerin bağımsızlığı, müslümanlar gibi hristiyan ve yahudilerin de sivil ve askeri her okula gidebilmeleri ve her oruna çıkabilmeleri kabul edilmiştir. Ayrıca, müslüman olmayanların resmi yazışmalarda veya toplum arasında dinlerinden dolayı aşağılanmaması gibi hristiyan ve yahudilerin yararına bir takım yasalarla beraber vergilerin daha doğrulukla dağılımına, Yönetim, Maliye ve Eğitim işlerinin düzeltilmesine ilişkin bir çok emirler de yer almıştır.

1856 Islâhat Fermanının ve 1838 ticaret antlaşmasının sağladığı güvenceler, Osmanlı İmparatorluğuna yatırılmak istenen sermayeler konusunda her türlü duraksamayı yok etmiştir. Durağan bir birini kovalayan borçlanmalar yalnız İstanbul pazarına beslemiş ve sarayla bürokrasiyi zenginleştirmiştir. Bunların sonucunda, bürokrasiyle bu sınıfın iktidardaki kanadına karşı bir muhalefet doğmuştur. Bu muhalefet, mutlakiyetçiliğe karşı meşrutiyetçi düzenin övgüsünü, savunmasını yaparak rejim değişikliğine yönelen

bir anayasayla yönetilmesini sağlamak amacıyla 1865 yılında gizli bir cemiyet kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak, Sadrazam Ali Paşa'nın sert yöntemler uygulaması, sorumluları sürgün etmesi nedeniyle bu cemiyetin üyeleri 1867'de Paris'te "Genç Osmanlılar Partisi"ni kurmuşlardır. 1867 sonbaharında da Sultan Abdülaziz'in, Paris ziyareti sırasında bu cemiyetin lideri Mustafa Fazıl Paşa'ya dönme izni verilmesi cemiyetin çözülmesine neden olmuştur⁵⁷.

1871 Eylülünde Sadrazam Ali Paşa'nın ölümüyle Batı yanlısı aydın bürokrasi dönemi sona ermiştir. Ali Paşa'nın ölümü ve 1860 dan 1880 yılına varan zaman kuşağı içinde bağımsız İslâm Ülkelerinin emperyalizmin saldırısına uğraması dinsel bağnazlığın anti-emperyalist duygulara dönüşmesine yardımcı olmuştur.

1873'de Viyana'da açılan uluslararası bir sergiye Osmanlı İmparatorluğunun da katılması istendiğinden sergilenmek üzere İtalyan mimar Montani'ye önemli camilerin plan ve detay resimleri yaptırılmış; "usul-ü mimar-ı Osman" adlı Türkçe, Fransızca ve Almanca açıklamalı büyük bir eser bastırılarak sergiye gönderilmiştir. Türk mimarları arasında günün duygu ortamının da etkisiyle büyük ilgi uyandıran bu eser, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürececek olan Klasik Mimariye doğru bir hareketi başlatmıştır⁵⁸. 1910 yılına kadar süren Batı Secmeceliğine karşın Klasik Osmanlı Sanatı'nın dekoratif ve plastik öğeleriyle sürdürülen bu mimarlık hareketi, "Bölgesel-Ulusal Mimarlık"ı oluşturmuştur⁵⁹: 1900 yılında yurda dönen mimar Kemalettin ve Vedat Beyler, mimariyi Türkletirmenin, millileştirmenin çözümlerini aramışlarsa da sorunu biçimsel ve yüzeysel bir yönden kavramışlardır⁶⁰.

(56) Ibid., s.29.

(57) Stefanos Yerasimos., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem yayınları, İstanbul, 1975, C.II, s.834.*

(58) C.Esad Arseven., *Türk Sanatı Tarihi, Maarif Basımevi, İstanbul, C.II, s.430.*

Reşat Ekrem Koçu'nun Sultan Abdüllaziz zamanına ilişkin aktardığı bir olay, bu dönemde kişilerin toplumsal statülere ne kadar saygılı olduklarını göstermesi yönünden ilginçtir⁶¹:

"Tanzimat devrine kadar, devlet erkânı ve ricalı ve İstanbul âyanı ve kibarı, yazın, kendi mülkü olan veya kira ile tuttukları yalılara, canlarının istediği zaman taşınamazlar ve mevsim sonu, keza canlarının istediği zaman şehirlerdeki konaklarına dönmeyizlerdi. Hükümet, herkesin, o yazı, Boracığını evvelden öğrenir, o yılın havalara göre, nihayet bir gün yalılara göç müsaadesi çıkardı. Şehre dönüşte de aynı usul tatbik edilirdi. Bu izinler çıkmadan hiç kimse yerinden kıpırdamazdı....

Tanzimattan sonra yalılara çıkmak için bu izin külfeti kalktı, fakat Meşrutiyete kadar bazı kayıtlar, şartlar devam etti. Meselâ Abdülâziz zamanında yazın Kadıköyünde oturan Şeyhülislam Turşucu Zade Ahmet Muhtar Efendi, kendi kayığını beklemeyip halk arasında vapura binip Kadıköyüne geçtiği ve bu suretle "yüksek makamının şerefini koruyamadığı" için azledilmişti."

Türklerde, aile yaşantısında büyüklere duyulan saygının, toplumsal yaşantıda devlet güçlerine saygı duyulması biçiminde belirlediğini söyleyen R.Lewis, Türklerin aile yaşantısında statüye verilen önemi şöyle belirtmektedir⁶²:

"Bütün çocukların çok sevilmesine, hattâ zengin ailelerde her istedikleri yerine getirilip şımartılmalarına rağmen, başta aile büyükleri olmak üzere, bütün büyüklerine karşı saygılı davranmaları onlara küçük yaştan öğretilirdi. Baba, anne, ağabey ve ablaya karşı saygı gösterilirdi; hattâ büyümüş bir erkek evlât babasının yanında onun izni olmadan oturamaz, yemek yemez, sigara içmezdi... Otoritelere saygı aile hayatı dışında da istikrar sağlıyordu."

Yine, İsmâil H.Dânişmend'in A.Ubicini'nin 1855 Paris baskılı "Le Turguie actuelle" adlı yapıtının 284-286. sayfelerinden aktardığı bölüm, budöneme ilişkin aile içindeki statüyü ve ilişkileri açıklamaktadır.⁶³

(59) Enis Kortan., Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1950-1960, O.D.T.Ü.Mimarlık Fakültesi, Yayın no:18, Ankara, 1971, s.31.

(60) Bülent Özer., Rejyonalizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1964, s.35.

(61) Reşat Ekrem Koçu., Tarihimizde Garip Vakalar, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971, s.16-18.

"Çocukların yaşları ilerledikçe (evlâtlara gösterilen) bu şefkat artık taşkınlık şeklinden çıkıp baba nüfuzunun idâmesini (etkinliğinin sürdürülmesini) te'min edecek bir cidiyet ve yekara inkılâb eder (ağırbaşlılığa dönüşür); gençler artık babalarının huzuruna hep önlerine bakarak mütevâzı (alçakgönüllü) ve muti (boyun eğen) bir tavırla çıkabilirler. Babaları emretmedikçe oturmazlar... Erkek ve kız kardeşler arasında da yaş esasına istinâd eden bir merâtip (aşama) silsilesi vardı: Küçükler kendilerinden daha yaşlı olanlara karşı bir takım hürmet ve itâat vazifeleriyle mükelleftir. Ailede babadan sonra ikinci mertebeyi işgal eden ağabey, babası ölünce âile reisi olur..."

4.2.4.2. 1876'DAN 1908 DEVRİMİNE KADAR, MADDİ KÜLTÜR ÖGELERİNİN KABUL VE İTHALİNİN TOPLUM İÇİN BİR SORUN OLMaktan ÇIKTIĞI, KÜLTÜR DEĞİŞİMLERİNE İLİŞKİN MÜCADELENİN MADDİ ALANDAN TİNSEL ALANA KAYDIĞI II. ABDÜLHAMİT VEYA İSTİBÂT DÖNEMİ

1876 Eylül ayında II. Abdülhamit'in tahta çıkışı, saray adamlarının iş başına dönüşünü simgelemiş; meşrutiyetin ilan edildiği dışı karşı kullanılan bir göstermelik özelliği taşımış ve Kanun-ı Esasi otuz yıl boyunca askıya alınmıştır. 1875 yılındaki iflasın sonucu olarak 1881'de borçların ödenmesini karara bağlayan Muharrem Kararnamesinin imzalanmasıyla Osmanlı Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Böylece, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda 1878 yılında askeri, 1881 yılında da ekonomik olarak teslim bağını çektiği, Bab-ı Ali'yi sonunda Avrupa başkentlerinde işlenip alınan kararların kayıt kalemi durumuna getirmiştir. Ülkenin yazgısına, bundan böyle, I. Dünya savaşı öncesi siyaset alanında sergilenen büyük oyun hükmetmiş; çeşitli ittifakların tepkisine, İngiliz ve Alman emperyalizminin saldırısına uğramıştır.⁶⁴

II. Abdülhamit döneminde kültür değişmelerine ilişkin mücadele maddi alandan tinsel alana kaymıştır. Batı'ya benzeme eğilimlerinin genişlemesi ve sultanı korkutur duruma gelmesi, daha önce-leri batılâşma hareketlerinin başında görülen sultanlara karşılık,

(62) Raphaela Lewis., op.cit., s.97.

(63) İsmâil H.Dânişmend., Eski Türk Seciyye ve Ahlakı, İstanbul Kitabevi, İstanbul, Tarih Kitapları Dizisi:4 (tarih belirtilmemiş) s.94.

(64) Stefanos Yerasimos., op.cit., C.II s.902.

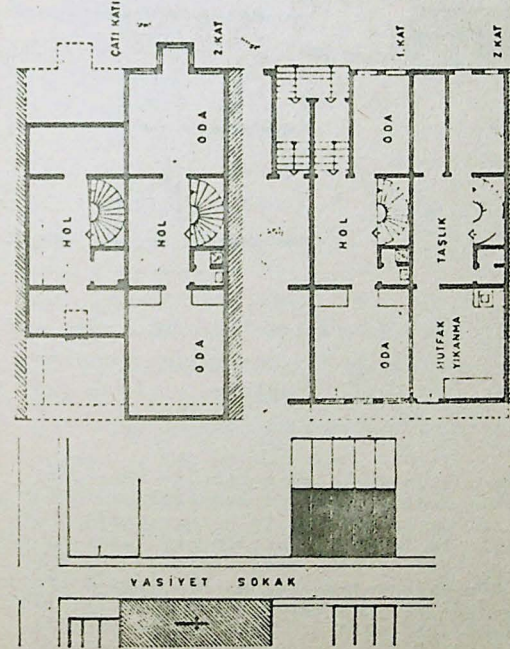
batılaşmaya karşı gelen bir hükümdarı çıkarmıştır⁶⁵.

Bu dönemin dış siyasetinde esas ilke, Batı devletlerinin Osmanlı ülkesindeki ekonomik yararlarını en çok sağlayacak siyaseti ilişkiyi korumaya çalışmak olmuştur. Bu nedenle, yabancıların ekonomik girişimlerine ilişkin istedikleri ayrıcalıklar kolaylıkla verilmiştir. Böylece, Osmanlı İmparatorluğundaki müslüman olmayan azınlık, Türk-Müslüman eşrafiyla Batılı büyük ithalat-ihracat işletmeleri arasında yer alan ekonomik ve toplumsal alanı kaplamaya başlamıştır. Bu gelişme, kapitalist ekonominin Osmanlı imparatorluğuna nüfuz etme yolunu izleyerek batıdan doğuya doğru oluşmuştur. Rum ve Ermeni sermayesi, demiryolunun geçeceği şehirlerde ev ve arazi satın alınmakta kullanılmış; üretilen başlıca ürünlerin ticareti kısa zamanda bu sermayenin denetimi altına girmiştir. İzmir ve Galata büyük burjuvazisi amaçlarına ulaşabilmek için kendi yurttaşları arasında aracıya gereksinme duymuştur. Bu nedenle de azınlıklar, İstanbul ve İzmir'de lise düzeyinde, Anadolu'nun hemen hemen her yerinde ilk ve orta okul düzeyinde kültür yuvaları kurmuşlardır. Bu ilk ve orta öğretimden sonra öğrenciler, belli bir elemenden geçerek kendilerine sağlanan burslarla, daha sonra Rum ve Ermeni girişim ve işletmelerinin kadrolarını oluşturmak üzere yüksek okullara yollanmıştır. Elemeyi başaramayanlar ise taşradaki araçlar durumuna gelmiştir. Bu örgütlenme müslüman olmayan uyruğun her tabakasını etkilemiş; hristiyan köyleri yok-sunluktan yavaş yavaş kurtulmuştur. Azınlıkların ekonomik yaşama bu el koyuşları, ticari faaliyetlerle sınırlanmamış; üretimi de denetim altına almaya kadar yaygınlaşmıştır. Böylece, hristiyan azınlık gitgide ülkenin en üretken faaliyetlerini de kendi tekeline almış; Türk-Müslüman eşrafı en az verimli tarım faaliyetlerine ve küçük zanaatkarlığa itilmiştir.⁶⁶ Ulusal endüstri, bu dönemde ortadan kalkmak derecesine gelmiş; mamül maddenin hemen hepsi Batı fabrikalarından gelmeye başlamıştır. Kendini savunma zorunluğunu duyan eşraf, amacına ancak, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü izleyen ulusal savaş sırasında ulaşmıştır.

(65) Mümtaz Turhan., op.cit., s.270.

(66) Stefanos Yerasimos., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları İstanbul, 1975, C.II, s.925-930.

Ancak, eğitim alanında yaygın bir faaliyet görülen bu dönemde, rüştiyeler bütün imparatorluğa yayılmış; darülmualim sayısı 31'e çıkmış; 1875'de açılan mülkiye idadisinin sayısı da 1884'de çoğaltılmıştır. Çeşitli meslek ve endüstri mektepleri açılmıştır. Türklerin yabancı okullara veya Avrupa'ya gidişlerini önlemek amacıyla 1900'de yeniden kurulan Darülfünunu Şahane'yle birlikte 18 tane yüksek öğretim ve meslek mektebi açılmıştır⁶⁷. Bütün bunlara karşın, 1890 yılına doğru İzmir'de 300 bin müslüman olmayan uyruğun 18086 ilk öğretim, 7355 orta öğretim öğrencisine karşılık 1100000 müslüman uyruğun ancak 11125 ilk öğretim, 3521 orta öğretim öğrencisi olmuştur. Erzurum'da 500 bin müslümanın 1343 öğrencisine karşılık, 135 bin Ermeninin 3415 öğrencisi, Konya'da da 40 bin müslümanın 900 öğrencisine karşılık 4 bin Rum ve Ermeninin 700 öğrencisi bulunmuştur⁶⁸.

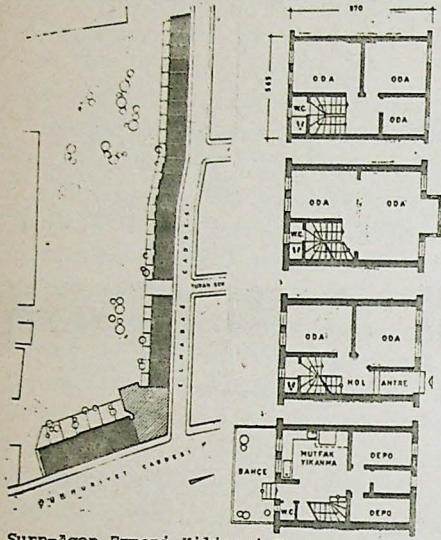
Surp-Garabet ermeni kilisesine ait konut-tipi (İrfan H.Bayhan., Mesken Tipleri..., s.164).

Bu dönemde, 1880'de Surp-Garabet Ermeni kilisesi için Üsküdar'da, 1890'da Surp-Agop kilisesi için Harbiye'de sıra evler biçiminde sosyal konutlar yapılmış; 1900 sıralarında Gedikpaşa semtinin planlanması ve dikdörtgen adalar içinde, bazı toplumsal girişimlerle sıra evler inşası gerçekleştirilmiştir⁶⁹.

(67) Mümtaz Turhan., Kültür Değişimleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s.264-265.

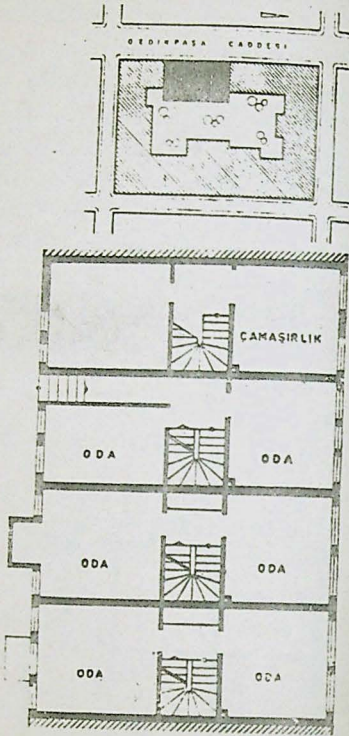
(68) Stefanos Yerasimos., op.cit., C.II, s.928-929.

(69) İrfan H.Bayhan., op.cit., s.161.

Surp-Agop Ermeni Kilisesi Vakıflarında konut tipi (İrfan H. Bayhan., Mesken tipleri., s.167).

Gedikpaşa'da sosyal konutlar (İrfan H. Bayhan., Mesken tipleri..., s.168).

İsmail H.Dânişmend'in Edmondo de Amicis'in 1883 Paris baskılı, "Constantinople" adıyla Fransızcaya tercüme edilen yapıtının 425-426. sahifelerinden aktardığı, Osmanlı İmparatorluğunda yapılan yenilik hareketlerinin değerlendirilmesi ilginçtir⁷⁰:

"... Şu noktada hemen bütün dünya müttefiktir: Yeni Türk, eski Türk'ün değerinde değildir. Bizim kumaşlarımızı, her türlü refâh esbâbımızı (araçlarımızı), ayıplarımızla kötülüklerimizi, mânâsızlıklarımızı benimsemiştir; fakat hislerimizle fikirlerimizi henüz kabul etmiş olmadığı için, bu yarım-yamalak istihâle (başkalaşma) esnâsında eski Osmanlı-Türk seciyyesinin bütün iyi taraflarını kaybetmiştir. Eski Türk'ün Garp medeniyeti mahsulâtı (ürünü) olarak şimdilik

gördüğü şeyler tenbel, kabiliyetsiz, imansız, para düşkünü, Frenk mukallidi (taklitçisi), her türlü millî an'anelerin düşmanı ve uşak ruhlu sürü sürü me'murlardan ve atalarının pabuçları olamayacak küstah, hayâsız, ahlâksız bir nevi "Şık gençlik" gürûhundan (sürüsünden) ibarettir... Hükûmet inkılâpçı, millet muhafazakârdır; yeni fikir tohumları sert ve düz bir toprağa düşüp kuraklıktan mahvoluyor; devleti idare eden el kılıcı sıkıp sallıyor, fakat namı kabzanın içine giriyor. İşte bundan dolayı elli senedir tecrübe edilen ıslâhât hareketi henüz milletin cildine şöyle bir temastan ileri gidememiştir. İsimler değiştirilmiş, fakat müsemmlar (ad verilenler) olduğu gibi kalmıştır..."

1903'de Avusturya-Rusya ortak reform tasarısı Fransa ve İngiltere dışişlerine sunulmuş; sonunda Viyana ve Saint-Petersburg, Bab-ı Ali üzerinde yeni baskılar yapılması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu kararlarını, bildirdikleri diğer devletler de onaylamıştır. Mali Reform tasarısı Bab-ı Ali'ye Avusturya ve Rusya tarafından sunulmuş; ancak, bu arada, 1904'de Rusya ile Japonya arasındaki savaşta Rusya bozguna uğramıştır. Bu durumdan yararlanan İngiltere ve İtalya "kendilerinin de bütün parasal sorunlarla en az Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya kadar ilgili devletler olduklarını; bu sorunların mutlak eşitlik ilkesine uyularak işleme konulacağını umduklarını" belirtmişlerdir. Rusya'yla Avusturya bunu kabul etmişler ve parasal denetim konusu uluslararası bir sorun durumuna gelmiştir. 1905'de de Bab-ı Ali, mali komisyonun kurulmasına boyun eğmiştir. Bu tarihten sonra Makedonya sorunu çıkmaz girmeye başlamış; özellikle İmparatorluğun bu bölgesindeki eyaletlerinde şekillenmeye başlayan özel koşullar yüzünden 1908'de Jön Türkler Hareketi patlamıştır. Bilindiği gibi, Jön Türk hareketi, 1867'de Genç Osmanlılar Partisinin kurulmasıyla önce Paris'te başlamış; Osmanlı İmparatorluğu içindeki koşullar, komitelerin yeniden kurulmasına elverişli duruma gelinceye kadar, kendini propaganda faaliyetleriyle sınırlamıştır. Bu arada harbiyeyi bitirdikten sonra Şam'a atanan Mustafa Kemal adlı genç bir subay, burada önceki genç meslekdaşlarıyla "Vatan" adlı gizli bir cemiyet kurmuştur. Ancak, kurucular buradaki ortamın cemiyetin yayılmasına elverişli olmadığını, Selânik'e taşınıp, bu işin temelini burada atmak gerektiğine karar vermişlerdir. Selânike gelen Mustafa Kemal kendine taraftar bulmakta gecikmemiş ve ilk çekirdek hemen kurulmuştur.

(70) İsmail H.Dânişmend., op.cit., s.220-221.

Bu grup daha sonra "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" adlı örgütün bünyesine katılmıştır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de diğer grupları kendi çatısı altında birleştirdikten sonra "İttihat ve Terakki" adını almıştır.⁷¹

1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti, Manastır'daki bütün yabancı devlet elçiliklerine 1876 anayasasının yeniden yürürlüğe girmesini isteyen bildiriler göndermiş; Müslüman toplum da Kanun-i Esasi'yi istemek üzere sokağa dökülmüştür. Bunun üzerine Abdülhamit, İngiliz yanlısı birini Sadrazamlığa getirmiş ve cemiyetin harekete geçmesine zaman bırakmamak amacıyla, otuz yılı aşkın bir zamandır rafa kaldırılmış olan Kanun-i Esasi'yi yeniden ilan etmiştir. Tam zamanında yapılmış olan bu dönüş, İttihat ve Terakki Cemiyetini güç durumda bırakmıştır. Bürokrasinin çevirdiği bu ustaca oyun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortadan kalkmasına yetmemiş; ancak, Cemiyet de iktidarı ele geçirmeye cesaret edememiştir. Böylece, II. Abdülhamit taht'tan indirilmiş; yerine kardeşi Muhammed Reşad geçirilmiştir.⁷²

4.2.4.3. 1908'DEN 1923'E KADAR, KÜLTÜRÜN TİNSEL ALANLARINDAKİ MÜCADELELERİN, TOPLUMSAL EĞİLİMLERİN, ÜLKEDEKİ GERÇEK GEREKSİNİMLERDEN DOĞAN YERLİ BİR FİKİR HAREKETİNİ OLUŞTURDUĞU MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Devrimin ardında Batı benzeri "liberal" bir anayasa modelinden başka bir yaklaşım olmamıştır. Balkan savaşındaki Osmanlı yenilgisi, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ve bu olayları izleyen genel seçimler, İttihat ve Terakki'yi bütün gücüyle iktidara getirmiştir. 1918'de I. Dünya Savaşı sonundaki Osmanlı yenilgisine ve liderlerin ülkeden kaçmasına kadar İttihat ve Terakki iktidarda kalmıştır.

13 Ocak 1909'da güven oyu sağlayan İngiliz yanlısı Kâmil Paşa'ya ordunun baskısıyla meclis güvensizlik oyu verince 14 Şubat günü hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır. Böylece İngiltere, hem

(71) Stefanos Yerasimos., *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975, C.II s.1036-1053.*
(72) *Ibid.*, s.1057-1058.

koruduğu kişiyi hem de Cemiyetten kurtulmak için yasal olanağı kaybetmiştir. Bunun üzerine, Batılı emperyalistlerle mahallî liberal burjuvazi tarafından beslenen, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı islâmcı-dinci tepkinin simgesi olan 31 Mart 1909 ayaklanması patlak vermiştir.⁷³ Ordu, İttihat ve Terakki Cemiyetini yok olmaktan kurtarmış; daha sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ordu, yavaş yavaş eski bürokrasinin yerini almış; emperyalizm karşısında, kendisinden öncekiler gibi aynı bağımlılık durumuna düşmüştür. Ancak, İttihatçıların kesin yeğlemeleri Alman emperyalizmi olmuş; tasarıları gerçekleşemeyen İngiltere, Osmanlı İmparatorluğunu müttefikleriyle paylaşmak zorunda kalmıştır.

İttihat ve Terakki hükümetleri, aynı zamanda, din siyasetine de açıklık kazandırmak gücünü gösterememişlerdir; bir taraftan laik denebilecek bazı girişimleri gerçekleştirirken diğer taraftan bazı toplumsal sınıfların dinsel bağımlılığını okşayan faaliyetlerde bulunmuşlardır. Arasıra kadınların süslenmesine, şehir giyinimine ilişkin emirler çıkartılmış; Şeyhülislâm'ın, nazırlar arasında sadrazamı izleyen pek yüksek bir statüsü oluşmuştur. Medreselerin bazı yeniliklerle desteklenmesi düşünülmüş ve yasama yetkisi Meb'usan Meclisinde olmakla beraber, fetvalara değer verilmiştir.⁷⁴

Bu dönemde, ilk tedrisat kanuniyle kızlar, orta, lise ve yüksek öğrenime katılmışlardır. Kız öğrenciler, Tanzimat dönemine gelinceye kadar yalnız pek az oranda erkeklerle birlikte sıbyan mekteplerine gidebilmişlerdi. Tanzimat döneminde kız rüştiyeleriyle (1858) darülmuallimat (1870) ve kız sanayi mekteplerinin açıldığı daha önce belirtilmişti. İkinci meşrutiyet döneminde kızların önce orta okullara ve liselere, sonraları da yalnız onlar için açılmış olan İnas Darülfünununa devam etmeleri sağlanmıştır. Bu girişim, gördüğü ilgi üzerine idadî ve darülmuallimattan çıkan kızların da devam edebileceği, kadınlar için bir darülfünunun açılması biçiminde gelişmiştir. II. Abdülhamit döneminin sonlarına kadar tek veya iki, üç çifte kayıklara erkeklerle beraber binemeyen kadınların pe-

(73) *Ibid.*, s.1064-1065.

(74) *Tarih III., Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s.304.*

çeleri kalkmış; çarşafaları, elbiseye yakın bir biçim almıştır. Ayrıca, arap harflerinin değiştirilmesine ve arıtılmasına çalışılmıştır.⁷⁵

Bu dönemde, ülkede gerçek gereksinimlerden doğan yerli bir fikir hareketi meydana gelmiş; kültürün tinsel alanlarındaki mücadeleler, toplumsal eğilimler, Türkçülük, Garpçılık, İslâmcılık gibi birer fikir sistemi, akımı durumunda belirlemiştir. Bunların üçü de çağdaşlaşmayı istemelerine karşın bu konuda en köktenci ve liberal olanlar Garpçılar, en tutucu olanlar ise İslâmcılar olmuştur. İslâmcılar, batılaşma konusunda Türkçülerle birleşmişlerdir; her iki grup da Batıdan yalnız bilim ve tekniği almakla yetinmiştir. Buna karşın, Garpçıların programında bilime özel bir yer verilmemiştir.⁷⁶ Çağdaşlaşmak için Batıdan alınması gerekenin bilim ve teknik olduğu, ülkede bilimsel düşünce ve özgür düşünüş kurulmadan uygar ve bağımsız bir ülke olmanın, bunların iyice özümle-nip benimsenmeden diğerlerinin alınıp alınmamasının önemsiz olduğu bu dönemde anlaşılmıştır. Bununla beraber, bun anlayış, edimde ne bu dönemin ne de geleceğin kültür değişimleri üzerine etki etmemiştir. Tam tersine, II. Abdülhamit döneminde yenileşmeye karşı duran, dinsel bağınazlığa bir tepki olarak Batı hayranları yani bir tür garpçılık bağınazları türemiştir.

Bu dönemde, mahremliğe bağlı toplumsal kurallarda, özellikle kadının toplum içindeki davranış düzenlerinde, hoşgörünün artması yönünde bir değişme görülmektedir. Ayrıca, memur maaşlarını bile düzenli olarak ödenemediği⁷⁷, toplumun ekonomik durumunun sarsıldığı bu dönemde, fizyolojik gereksinimlerini karşılayamayan toplumda, kültürel adaptasyon gücünü yavaş yavaş yitirmekte ve dışardan gelen öğeleri özümsemekten direkt taklit sürecine girmektedir.

(75) Mümtaz Turhan., *op.cit.*, s.276.

(76) Mümtaz Turhan., *Kültür Değişimleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s.282-290.*

(77) II. Abdülhamit zamanından Cumhuriyet dönemine kadar memur maaşları, düzenli ödenememiş; hatta, II. Abdülhamit zamanında bir ara maaşa karşılık olarak gemi enkazı verilmiştir (R.E.Koçu, *Tarihimizde Garip Vakalar, s.13*).

Batı hayranlığının, toplumsal yaşantıyı etkilediğini ve bu etkilerin yaşantı biçimine paralel olarak, özellikle İstanbul'un yeni yerleşmelerindeki konut biçimlendirmesine apartman olarak yansımaya başladığını söyleyen Mete Ünal, şöyle sürdürüyor:

"...(Batı etkisinin apartman olarak yansımaları), Tanzimat'tan bu yana saray, kışla, dini yapılar ve resmi binaları etkileyen yabancı mimari biçimlendirmelerin, konut planlamasına geçişinden başka yorumlanamaz. Bu bakımdan, Meşrutiyet dönemi, İstanbulluların, özellikle yeni yerleşmelerde apartman biçimi konutlarda yaşamaya başlamalarının başlangıcı sayılması yanlış olmaz.⁷⁸"

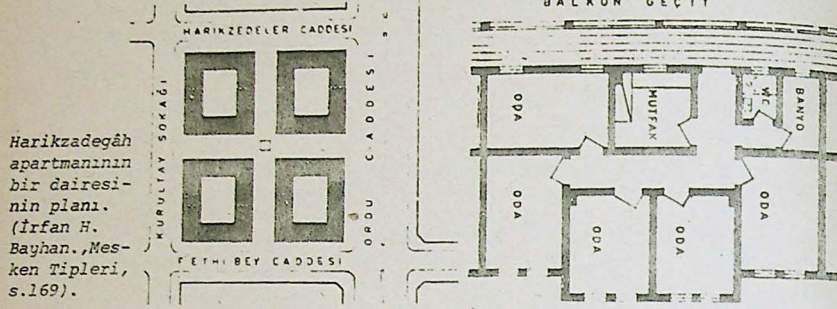
"... Kaç-göçün ortadan kalkması, konut planlamasında en azından haremlik-selâmlık bölümlerinin bire indirgenerek çözümlenebilmesi gibi bir sonuca götürmüş ve dolayısıyla, mahremiyet bölgelerinden nisbeten arınmış, apartman tipi konutun, İstanbul'un Müslüman kesiminde yaygınlaşması olanaklarını yaratmıştır.⁷⁹"

Asırlarca tamamen mistik, duygusal davranışlarda bulunmuş ve bunlar için mücadele etmiş bir toplumun, bir anda gerçek düşüncelerin beslediği ussal görüş, düşünüş ve duyuş biçimine geçmesi, alışkanlık, gelenek, kişilik ve tanıma yapılarının değişmesine bağlı olduğundan olanaksızdır. Bu nedenle, dine ve toplumsal geleneklere olan bağlılığın zaman zaman güçlendirildiği⁸⁰, dinsel bağınazlığı okşayan davranışlarda bulunduğu bu dönemde, toplum, ussal görüş, düşünüş ve duyuş biçimine geçişin hazırlığı ve bunalımı içindedir. Bu bunalımın etkisiyle gerçek gereksinmesini ve gereksinmesini giderecek çözüm yollarını kararlaştıramayan, ekonomik durumu sarsılan, 1912 ve 1918 yıllarında çıkan yangınlarla yüzbinlerce kişisi evsiz kalan toplumda, apartman biçimi konutlar ortaya çıkmıştır. Ancak, İstanbul'un müslüman kesiminde 1919-1920 yılları arasında yapılan ve ilk apartman uygulaması olan, Mimar Kemalettin Beyin tasarımıyla, Laleli'de Türk Hava Kurumu apartmanlarında -eski adıyla Harikzedegân apartmanlarında- her konut

(78) Mete Ünal., *İstanbul'da Apartmanın Tarihsel Gelişimi ve Konut Sorunu İçindeki Rolü Üzerine Bir Araştırma, İDGA Doçentlik Tezi, İstanbul, 1973, s.28.*

(79) *Ibid.*, s.34.

(80) 1911'de eski rejimin nazırlarından Selim Bey'in kız kardeşi, kapalı çarşıda peşesini kaldırarak bir kadeh şarap içtiği için divanı harp tarafından yargılanarak üç yıl hapse mahkûm edilmiştir. (Claude Farrère., *Türklerin Manevi Gücü, 1001 Temel Eser:10, s.124*.)

Harikzadeğâh apartmanının bir dairesinin planı. (İrfan H. Bayhan, Mesken Tipleri, s.169).

biriminin açık koridora bağlanmasıyla ve oda sayısının çokluğuyla toplumsal gelenekler az çok korunmuştur.

1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyetinin kesin olarak iktidara gelmesiyle Milli burjuvazi yaratma girişimleri de başlamıştır. Hükümet, bu siyaseti yürütebilmek için dış ülkelerden çok büyük miktarda borç para almak zorunda kalmıştır. Toprak sahipleri, askerden kaçanların kurdukları çeteleri hizmetlerine almışlardır. Bu koşullar, emperyalizme karşı mücadele çekirdeğinin oluşmasını olanaksız kılmıştır. Böylece, eşrafın yeniden pekişen gücü, kendisine karşı bir davranışın doğmasını engellemeye yeter duruma gelmiştir⁸¹.

Osmanlı İmparatorluğunun bütün ondokuzuncu yüzyıl boyunca evrimi burjuvazisi durumuna gelecek olan eşraf denilene toprağa ve diğer üretim araçlarına sahip egemen bir Türk-Müslüman sınıfın biçimlenmesiyle son bulmuştur.

Çoğunluğu küçük ve orta burjuvaziden gelen, batılı ilkeleri kendinde özümsemiş olan ordu, reformcu, milliyetçi ve sonunda olayların akışının zoruyla emperyalizme karşı duruma gelmiştir. Bozgun izlenimini silme arzusu ve kendi gruplarının çıkarlarını savunmak amacıyla mücadeleye girişen Türk subayları, emperyalizme karşı verdikleri mücadelede Anadolu eşrafını kendileriyle birlik olarak bulmuşlardır. Eşrafın ve ordunun bu değişimine paralel olarak Genç Osmanlıların "Osmanlılığı" ise, panislâmcılık ve pantürkçülük gibi aşamalardan geçtikten sonra, olayların zorlamasıyla ve mantıklı so-

(81) Stefanos Yerasimos., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, C.III, s.1182.

nucu olarak Türk Milliyetçiliği ile sonuçlanmıştır⁸².

Milliyetçi bir hareketin, saltanatın varlığını da tehlikeye sokacağını sezinleyen Sultan Vahdettin, 21 Aralık 1918 günü Meclis-i Mebusan'ı dağıtmıştır. 1919'da Kars'ın işgalinden sonra eşraf kendisinden beklenen tepkiyi göstermiş; İzmir, Trabzon ve Edirne'deki Rum azınlığıyla Erzurum ve Adana bölgesindeki Ermenilerin niyet ve kıpırdanmalarına bir tepki niteliğinde İstanbul'da örgütlenen ya da başkentle ilişki içinde bulunan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri, hızla kendi sınırlarını aşarak, mahalli nitelikteki örgütleri oluşturmuşlardır. Bunların kurucuları, o yörenin eşrafından ve ileri gelenlerinden olduğu ölçüde, eşrafın çıkarlarını koruyan örgütlerdir.⁸³

Erzurum ve Sivas'ta yapılan iki kongrede milliyetçiler, kendi varlıklarını ve giriştikleri eylemi eşrafa onaylattırmışlardır. Erzurum Kongresinde varılan kararlarda, öncelikle özel girişime ayak bağı olacak merkeziyetçi bir devlet artık istenmemiş ve ülkenin kapılarını yabancı sermayeye açmak için elden ne gelirse yapılmasının gerektiği üzerinde durulmuştur⁸⁴.

1920'de İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Meclis-i Mebusanının dağılması, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne yeniden meşruluk kazandırmış ve böylece, Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir Millet Meclisinin toplanacağını ilan edebilmiştir. Bu meclisin, 23 Nisan 1920 günü açılışı, yeni Türkiye Devletinin doğuşunu fiilen tamamlamış ve eşrafla ordunun bir birlik durumuna gelişini pekiştirmiştir.

Bağımsızlık mücadelesinden sonra, 24 Temmuz 1923'de Lozan barış antlaşması imzalanmış; 29 Ekim 1914 tarihinden önce usulüne uygun olarak yapılmış imtiyaz sözleşmeleri ve onlara ilişkin olarak sonradan yapılmış anlaşmalar geçerli tutulmuş; ancak, öte yandan kapitülasyonlardan ve yabancılara tanınan özel haklardan artık söz edilmemiştir.

(82) Ibid., s.1190-1236.

(83) Ibid., s.1197.

(84) Ibid., s.1206-1209.

4.2.4.4. 1923'DEN GÜNÜMÜZE KADAR, KÖKLÜ VE YAYGIN YENİLİKLER, DEVRİMLER DÖNEMİ.

Türk ulusu, siyasal savaşını zaferle bitirmiş, şimdi de "muassır milletler seviyesine" erişebilmek için ekonomik bir mücadeleye atılmıştır. Bundan böyle milli burjuvazinin amacı, emperyalizm tarafından uzaktan güdülen her tür sınıf veya topluluğu temizlemek olmuştur. Ancak, milli burjuvazi bu çabasında başarılı olamamış; özellikle 1933'den başlayarak emperyalizmle anlaşmaya varmış ve 1947'de de milli burjuvazi düşü tarihi karışmıştır. Aslında, Lozan antlaşmasıyla, 1871'den beri süregelen kültürel anti-emperyalist mücadele sona ermiş; kültürel emperyalizm yeniden başlamıştır. Milli burjuvazi, ilk görev olarak; ülkede "uygar bir ulus" yani yabancı yatırımlar için "güvenilebilir" bir ulus yaratmaya koyulmuştur. Daha önce, Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili olarak, 7 Şubat 1923'de verdiği demeçte de güdülen amacın, devlet aracılığıyla kapitalist bir toplum yaratmak olduğunu açıklamıştır. Cumhuriyetin ilk büyük servetlerinin ortaya çıkışının görüldüğü bu dönemde, bürokratların rolü büyük olmuş; siyasal etkinliğin açık arttırmaya konması, bürokratları zenginleştirdiği oranda devlet hazinesini de yoksullaştırmıştır. Bu arada, geleceğinden tedirgin olan ulema da, milli burjuvaziye güçlendirme siyasetiyle ezilmiş köylüleri, kendi davası uğruna harekete geçirmeyi, gericiliği rejimin başdüşmanı durumuna getirmeyi bilmiştir.⁸⁵

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında, gelişen tepkinin doğal sonucu olarak, liberalist görüşle Terakkiperver Fırka oluşturulmaya başlanmıştır. Bu parti, büyük arazi sahiplerinden ve zengin tüccarlardan oluşan grubun üyelerini, burjuvaziye ve emperyalizme bağlı ittihatçıları toplamıştır. Ancak, 1925 yılında Kürt isyanı ve Mustafa Kemal'e suikast girişimi fırsat bilinip, rejimin bütün muhalifleri siyaset sahnesinden silinmiş; Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarı eline geçirmiştir. İktidarı sağlama aldıktan sonra, bürokrasinin ilk eylemi sosyal kurumlar düzeyinde kendini açığa vurmuş; girişilen reform hareketleri, tek partinin ilkelerine "devrimcilik" ilkesini eklemiştir. Bu devrimlerin türü, ülkenin batı-

(85) Ibid., s.1270-1271.

laşması içinde yer almıştır. Batı uygarlığı, tüm nitelikleri ve görünümüyle birlikte kapitalist üretim biçimiyle özdeşleştirilince, Türk milli burjuvazisi için de Batılı yaşayış biçimini taklit etmek kaçınılmaz bir koşul olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁶

Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, 1699 yılından beri batılaşma sorununu ortaya atmışlar; Batı'nın ekonomik düzeyine erişebilmek için batı uygarlığından nelerin alınması ve toplumsal geleneklerle ülkedeki düzene zararlı olmaması için de nelerin alınmaması gerektiği üzerinde düşünmüşlerdir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise, yeni rejim işe, sonuna kadar batılaşmayı ilke olarak kabul etmekle başlamış; Batılı kapitalist ile eşit koşullar üzerinden işlem görebilmek için, onun âdetlerini, kültürünü ve uygarlığını benimsemiştir. Osmanlıların siyasal ve kültürel birikimine karşı devrimci bir yaklaşım uygulanmıştır.

1923'de medreseler kaldırılarak öğretim, teokratik çemberden çıkartılmış, laikleştirilmiş ve millileştirilmiştir. 3 Mart 1924'de hilâfet kaldırılmış; 24 Mayıs 1924'de de yeni ve daha kapsamlı bir Teşkilâtı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir.

Bilindiği gibi, Büyük Millet Meclisi kurulur kurulmaz, bir hükümetin faaliyeti için en gerekli temelleri kapsayan, Mustafa Kemal'in bir önergesi kabul edilmiş; Meclis ve onun İcra Vekilleri Heyeti, bu temelleri uygulayarak faaliyete başlamıştı. Daha sonra, 20 Ocak 1921'de Teşkilâtı Esasiye Kanunu kabul edilmişti. Bu kanunun asal kurallarında Osmanlı Kanunu Esasisinin tamamen kaldırılmış olduğu ve Osmanlı saltanatının ve hilâfetinin bundan böyle var olma nedeninin kalmadığı açık olarak belirtilmemiş; ancak "ahkâmı şer'iyenin tenfizi (şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi)'nden ve ahkâmı fıkhiye (fıkıh⁸⁷ hükümleri)'den" de söz edilmesine gerek görülmüştü.⁸⁸ Ayrıca, bu kanunun asal kurallarının sonuna eklenmiş bir maddede:

(86) Tarih IV., Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.83-86

(87) Fıkıh, sünnetten çıkarılmış kuralların tümüdür (Mustafa N. Özön., Türk Dili Sözlüğü, Arkin Kitabevi, İstanbul, 1967, s.365).

(88) Ibid., s.86.

"Kanunu Esasinin işbu mavaddi esasiye ile taarruz etmeyen ahkâmı kemakân mer'iyülicradır (Osmanlı Kanunu Esasi'sinin işbu asal kurallarla değinilmeyen hükümleri eskiden olduğu gibi yürürlükteçir).⁸⁹"

denilerek Saltanat ve Hilâfet orunlarının kesinlikle anılmasında direnen tutucular doyurulmuştu. Bundan başka, 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanununa devletin dinine ilişkin maddé koydurulmuş olmakla beraber, bağınaz ve tutucu sınıfın direnişi üzerine yedinci asal kurala "Ahkâmî şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vaz'ı tadili, (şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi, topluma ilişkin kuralların değıştırilmesi) ... Büyük Millet Meclisine aittir...⁹⁰" biçiminde bir kaç sözcük girmişti. 1924 Teşkilâtı Esasiyesinde ise, yine, bağınaz ve tutucu sınıfın doyurulması ve Cumhuriyet'in kolaylıkla sağlamlaştırılması düşüncesiyle "Devletin dini İslâm dinidir."⁹¹ hükmünü taşıyan madde kabul edilmiştir. Ancak, dört yıl sonra, 10 Nisan 1928'de din ile devleti birbirine karıştıran madde kaldırılmış ve cumhurreisi ile meb'usların yemin biçimleri, daha önce yemin edilirken kullanılan "Vallahi" sözcüğünün yerine "namusum üzerine söz veririm." sözcüklerinin getirilmesiyle değıştırılmıştır.

17 şubat 1926'da Büyük Millet Meclisinde Medeni Kanun kabul edilmiş; Türkiye'de ailenin yapısal değışmesi, yasal güöülmelerle desteklenmiştir.

Nezahat Arkun, İmparatorluk döneminde, özellikle şehir yaşıantısında patriarkal toplumsal düzenin ,çiftçi yaşıantısında ise feodal toplumsal düzenin aile içinde yürürlükte olduğunu belirtmiştir.⁹² Patriarkal aile düzeninde karı-koca, aile-evlât arasındaki ilişkiye, baba ile esir, emir verenle boyuneğen arasındaki tek yönlü ilişki egemen olmuş; feodal aile düzeninde ise ekonomik birliğe ve hak-göreve dayanan bir anlayış yürürlük kazanmıştır. Her iki aile düzeninde de babanın buyrultusu egemen olmuş⁹³ ve bu anlayışı dinsel görüş de desteklemiştir.

(89) Ibid., s.86

(90) Ibid., s.85

(91) Ibid., s.207

(92) Nezahat Arkun., Türkiye'de Evlenme ve Boşanmalar, i.Ü. Edebi-

Medeni Kanunla aile, dinsel ve geleneğe bağılı bir kurum olmaktan çıkmış; yasal temellere bağılı bir kurum durumuna girmiştir. Böylece, patriarkal ve yarı feodal aile geleneği, resmi olarak sona ermiştir.

Üyelerinin ilişkileri, Medeni Kanunla yasal temellere oturtulan, ancak, günümüzde bile işlevleri, patriarkal ve yarı feodal düzene göre yürütölen ailenin, Türkiye'de dört temel biçimi görölmektedir. C. Orhan Tütengil'in, Serim Timur'un Ankara, 1972 bas-kılı "Türkiye'de Aile Yapısı" adlı araştırmasından aktardığı, bu dört temel aile biçimi şunlardır⁹⁴:

1. Çekirdek aile: Karı-koca ve evlenmemiş çocuklardan o-luğan ev halkı.
2. Ataerkil geniş aile: Aile başkanı ve karısıyla evli oğul-ları, gelinleri veya bir evli oğul ve diğer bekâr çocukları, ya da tek bir evli oğul, gelin ve torunların birlikte otur-maları.
3. Geçici geniş aile: Aile başkanının kendi ana-babası (ve-ya bunlardan biri), bekâr kardeşleri, karısının bu tür ya-kınları ya da her ikisinin diğer akrabalarının bulunması.
4. Parçalanmış aile: Ölüm, boşanma, ayrı yaşama gibi neden-lerle karı veya kocadan birinin ya da her ikisinin bulunma-dığı aile. Ayrıca, aralarında evlilik bağı bulunmayan, üç arkadaşın veya iki dul kızkardeşin vb. gibi birlikte otur-duğu bir tür "eksik aile" olarak tanımlayabileceğimiz ev halkları da öbekte toplanmıştır."

S. Timur'un "Türkiye'de Aile Yapısı" adlı araştırmasının ve-rilerine göre, Çekirdek aile biçiminin Türkiye ortalaması %59.7 ol-masına karşılık evliliğin başlangıcında, ailelerin %24.2'si Çekir-dek aile biçimindedir ve yine evliliğin başlangıcında Ataerkil ge-niş ailenin Türkiye ortalaması %62.2 olarak dikkati çekecek ölçüde yüksektir. Ayrıca, Çekirdek aile olarak kurulmalarına karşın, son-radan Geçici geniş aileye dönüşenler %15 dolaylarındadır⁹⁵. Bütün bunlar, aile kuruluşunda baba evine bağılılık kuralının Türkiye'de geçerli olduğunu göstermektedir.

yat Faköltesi Yayınları:1142, İstanbul, 1965, s.82.

(93) Emre Kongar., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınevi, İs-tanbul, 1976, s.415.

(94) Cavit O. Tütengil., Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, 100 soruda dizisi 45. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.151.

(95) Ibid., s.152-155.

Emre Kongar da, Türkiye'de toplumun değişme sürecinin, özel bir aile biçimi yarattığını, bunun ise, anne-baba, küçük çocuklar ve annenin anne-babasının biri ya da ikisi tarafından oluşturulan, kadının anne-babasının toplumsal güvenliğini sağlayan ve ev işlerinde kadına destek olan yeni bir aile biçimi olduğunu belirtmektedir⁹⁶. Ayrıca, özellikle kentlerde, iki kuşak arasındaki kültürel, toplumsal ve siyasal inanç ayrılıklarının ve toplumsal güvenlik kapsamına girmiş yaşlı kuşağın, gençlerin parasal desteğine gereksinme duymamalarının genç çiftler ile yaşlı anne-babanın birlikte oturmamalarına neden olduğunu belirten Emre Kongar, toplumsal güvenlik konusunda şunları söylemektedir⁹⁷:

"... Son günlerde, kendi işlerinde çalışanlar için kurulan "Bağ-Kur" örgütü ile toplumsal güvenlik kapsamının bir ölçüde genişletilmiş olmasına karşın, Türkiye'deki çalışanların büyük çoğunluğu, toplumsal güvenlikten yoksun kalmaktadır.

... Bağ-Kur yoluyla bir milyona yaklaşan esnaf ve serbest meslek sahibi toplumsal güvenliğe kavuşmuştur. Fakat yine de rakamların ortaya koyduğu gerçek, çalışan nüfusun ancak dörtte birinin toplumsal güvenlik sahibi olması gibi acınacak bir durum belirlemektedir."

Bütün bunlar, ailenin, örgütlü toplumsal güvenlik etkinlikleri, çocuk bakım evleri gibi hizmetlerin gelişmediği toplumumuzda, bireye bir ölçüde de olsa güvenlik ve destek sağladığını göstermektedir.

Medeni Kanunla, ölümden sonra servetin paylaşılmasında kadına erkekle eşit hak tanınmış; erkeğin çok eşli evliliği yasaklanmış ve evlilik anlaşması yasaların güvencesi altına sokulmuştur.

İslamiyet, evlenmeye getirdiği dinsel kurallarla Araplardaki poligami -çok karıllılığı- sınırlamış; kadın sayısını dörde indirmisti. Kadın veya çocuk bir işgücü kaynağı sayıldığından poli-

(96) Emre Kongar., op.cit., s.415.

(97) Emre Kongar., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.359.

gami, köylerde pek doğal sayılmıştı. Oysa, Batı ile olan ilişki sonucunda Batılı bireyselci düşüncesinin ve konjügal (modern) aile düzeninin yavaş yavaş Türkiye'ye girmesiyle yirminci yüzyılda özellikle büyük kentlerde ve İstanbul'da poligami, gücünü kaybetmiştir⁹⁸. Ancak, S.Timur'un, Ankara 1972 sayılı "Türkiye'de Aile yapısı" adlı araştırmasının verilerine göre, medeni nihâhı olanların Türkiye ortalaması 335.4 olmasına karşılık, yalnız imam nikâhı olanlar 15 ve her ikisini de olanlar 49.2 dir⁹⁹. Ayrıca, Tütengil, çok karılı evliliklerin Türkiye'de 1.9¹⁰⁰ oranında görüldüğünü belirttikten sonra, bunu şöyle açıklamaktadır¹⁰¹:

"Çok karılı evliliği sadece göreneğe bağlamak eksik bir açıklama olur. Olayın ekonomik ve sosyal kökenleri daha ağır basmakta, bazı yörelerde bir saygınlık (itibar) ögesi sayılmaktadır.

Türkiye'de bugün de geçerliğini koruyan çok karılı evlilik ve kuma düzeni, yasa değişikliğinin (1926) ve yasal yasakların sosyo-ekonomik yapıyla bağdaşan bir evlenme biçimini ortadan kaldırmağa yetmediğini göstermektedir."

Toplumsal geleneklerde yapılan yasal değişikliğin, buna hazır olmayan toplumda, uyma güçlükleri ve psişik bocalamalar oluşturduğunu söyleyen Nezahat Arkun, bu olguya örnek olarak Medeni Kanundan sonraki durumu göstermiştir¹⁰²:

"Bir sistemden bir yeni kültür sistemine geçerken, yeni sistem fertlerin asıl isteklerine, psişik meyillerine daha uygun da olsa, bir takım intibak zorlukları, psişik bocalamalar olmaktadır. Devrim sonrası Türkiye'sinde evlenme ve yaşayışta kadın-erkek eşitliği ve kadının çok lehine sosyal haklar kaydedilmesine rağmen, bilhassa evlilerde görülen, intihar (İstanbul'da) ve boşanma artışı bunu göstermedir..."

Ayrıca, Medeni Kanunun 88. maddesinin 1938'de 3453 sayılı kanunla değiştirilerek evlenme yaşının indirilmesi de, ekonomik ve

(98) Nezahat Arkun., op.cit., s.83-84.

(99) Cavit O.Tütengil., Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, 100 soruda dizisi 45, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.160.

(100) Emre Kongar, bu oranın, 3'ü geçmediğini belirtiyor (E. Kongar, op.cit., s.402).

(101) Cavit O.Tütengil., op.cit., s.162-163.

(102) Nezahat Arkun., Türkiye'de Evlenme ve Boşanmalar, İ.U. Edebiyat Fakültesi Yayınları:1142, İstanbul, 1965, s.38. Özellikle evli çiftlerde görülen intihar olaylarının artışı 1945 yılına

toplumsal yapısına uymayan yasal değişikliğe tepki olarak toplumun, üst yapıyı etkilemesine iyi bir örnektir.

1926 tarihli Türk Medeni Kanunu, 1. Maddesindeki "... Hak-
kında kanunî bir hüküm bulunmayan meselede hâkim örf ve âdeta göre, ... hükmeder..."¹⁰³ kuralıyla toplumsal gelenekleri korumuştur. Medeni Kanun, toplumsal davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışlarından Ana-baba buyruğuna uyma davranışı da,

"Madde-260. Ana, baba ve çocuk, yekdiğere karşı aile menfaatinin istilzam ettiği muavenet (gerektirdiği yardım) ve riayete (uymaya) mecburdur.

Madde-264,¹⁰⁴ "Çocuk, ana ve babasına riayete (uymaya) mecburdur..."

kurallarıyla desteklemiştir. Serim Timur'un yukarıda adı geçen araştırmalarına göre ailesinin kararıyla evlenen kadınların Türkiye ortalamasının %78.4¹⁰⁵ olarak bulunması, ana-baba buyruğuna uyma davranışının çok yaygın olduğunu göstermiştir. Yine, Medeni Kanun,

"Madde-264... Ana ve baba, kudretine göre çocuğu yetiştirmekle ve çocuk alil (sakat) ve akıl zayıf ise haline münasip bir terbiye vermekle mükelleftirler (yükümlüdürler)..."

Madde-266... Çocuğun dinî terbiyesini tayin ana ve babaya aittir...

Madde-273... Çocuk, şirretliği hasabıyla ana babanın emirlerine karşı gelmekte temerrüt ederse (direnirse); müessir başka bir ıslah çâresi bulunmadığı takdirde, ... (çocuğun, ana ve babadan alınarak bir aile yanına veya bir kuruma yerleştirilmesi), ana babanın talebi üzerine hâkim tarafından itti haz edilir (onanır)...¹⁰⁶

kurallarıyla, yeni kuşakları, yürürlükteki toplumsal düzene uymaları için uygun biçimde yetiştirmeleri, onlara toplumun benimsediği

kadar sürmüştür.

(103) Türk Medeni Kanunu., Yasa Yayınları, İstanbul, 1975, s.29.

(104) Ibid., s.96-97.

(105) Cavit O.Tütengil., Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, 100 soruda dizisi 45, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, s.158.

(106) Türk Medeni Kanunu, op.cit., s.97-99.

gelenekleri öğretmeleri için aileyi sorumlu tutmuş ve denetlemiştir. Ayrıca, Medeni Kanun, aile grubunun işlerliği için getirdiği

"Madde-152. Koca, birliğin reisidir. Evin intihabı (seçimi) karı ve çocukların münasipveçhile, iaşesi, ona aittir.

Madde-153. Karı, kocanın aile ismini taşır. Kadın, müşterek saadeti temin hususunda gücü yettiği kadar kocasının muavin ve müşaviridir. Eve kadın bakar.

Madde-158. Koca sarahaten (açıkça) veya zımnen (üstü kapalıca) izin vermedikçe karı, kanunen haiz olduğu temsil selâhiyetini, tecavüz edemez (aşamaz).

Madde-159. Karı koca mallarını idare için hangi usulü kabul etmiş olursa olsun karı, kocanın sarahaten veya zımnen müsaadesi ile bir iş veya san'at ile iştigal edebilir (uğratabilir).¹⁰⁷

Madde-263. Evlilik mevcut iken, ana ve baba, velâyeti (yetkeyi) beraberinde icra ederler. Anlaşamazlarsa, babanın reyi muteberdir (geçerlidir).¹⁰⁸

kurallarla, aile içi statüyü ve rolleri belirlemiş; toplumsal statüye önem verme, büyüğe saygı davranışını güçlendirmiştir. Bütün bunlardan başka, Medeni Kanun, 110. Maddesindeki "... Evlenme kâğıdı ibraz edilmeden, evlenmenin dinî merasimi yapılamaz. Bununla beraber evlenmenin tamamıyeti dinî merasimin icrasına mütevakıf (bağlı) değildir."¹⁰⁹ kuralıyla bir dinsel geleneği kesin olarak ortadan kaldıramamış; akrabalar arası bağlılığı da 315. maddesindeki "Herkes, yardım etmediği surette zarurete düşecek olan usul (üst soy) ve fûruuna (alt soyuna) ve erkek ve kız kardeşlerine muavenet (yardım ile mükelleftir (yükümlüdür).¹¹⁰" kuralıyla, arttırmıştır.

Medreselerin ve hilâfetin kaldırılması, Teşkilâtı Esasiye Kanununun ve Medeni Kanunun kabul edilmesinden başka, bürokrasinin devrimcilik ilkesi doğrultusunda, 24 Ağustos 1925'de şapka devrimi yapılmış; 2 Eylül 1925'de tekkelerin ve zaviyelerin kapatılmasına, ilmiye¹¹¹ sınıfının ve devlet memurlarının giyinimine ilişkin ka-

(107) Bu kuralın yasal olarak etkinliği yoktur. Ancak, anayasamızın özgürlük anlayışını çiğneyen bu kuralın henüz iptal edilmemesi ilginçtir.

(108) Ibid., s.67-97.

(109) Ibid., s.57.

(110) Ibid., s.109.

rarnameler çıkmıştır. Ayrıca, 1926'da uluslararası takvim ve uluslararası saat kabul edilmiş; 1928'de de harf devrimi yapılmıştır.

Okur-yazarlık oranının arttırılması için gerçekleştirilen bu yazı devrimine karşın günümüzde okur-yazarlık oranının düşük olduğunu belirten Emre Kongar,

"Nüfusun yarısından çoğu okur-yazar değildir. Aslında düşük okur-yazarlık, Cumhuriyetin kuruluşundan beri en önemli toplumsal sorunlardan biri olagelmıştır... Cumhuriyet kurulduğu anda, okur-yazarlık oranı son derece düşüktü. Oniki yıl sonra ise, 1935 yılında, ancak yüzde 18.7'ye yükseltilebilmişti... Pek doğal olarak son derece düşük bir düzeyden işe başlanmış olması, nüfusun okur-yazarlık bakımından içinde bulunduğu zavalı durumu hiç bir biçimde haklı gösteremez.

Kadınların okur-yazarlık durumu, erkeklerden daha düşüktür¹¹². Buna karşın, aradaki fark gün geçtikçe kapanmaktadır. Öte yandan bir başka sorun, okur-yazarlık oranı yükselse bile, nüfus artışının yüksekliğinden dolayı, okuma-yazma bilmeyenlerin mutlak rakamının artmakta oluşudur¹¹³... Bugünkü atılımlar ve programlar çerçevesinde, okur-yazar olmayanların sayılarının artmakta oluşu, Milli Eğitim siyaseti bakımından önemli bir başarısızlık göstergesi olarak ele alınabilir¹¹⁴"

demektedir. Ancak, sorunun ekonomik ve bağnazlık yönleri de olduğu unutulmamalıdır. Yasal olarak, ilk okul çağındaki çocukların yüzde 100'ü ilk okula gitmesi gerekirken, ekonomik ve bağnaz etkenlerle bu oran, yüzde 83.5¹¹⁵'dir. Ayrıca, okuma-yazma bilmeyen erkeklerin sayısı 1965 nüfus sayımında 4688565 iken 1970 genel nüfus sayımında 4620496'ya düşmüş; oysa, okuma-yazma bilmeyen kadınların sayısı, 1965 genel nüfus sayımında 8450391 iken 1970 genel nüfus sayımında 8725821'e yükselmiştir. Bu da, olgunun bağnazlık yönü olduğunu, kaç-göç geleneğinin sürdüğünü göstermektedir.

(111) filmiye, şeriat ve fıkıh işleriyle uğraşan sarıklı, cübbeli hocalar sınıfına verilen bir addır (Ferit Devellioğlu., Osmanlıca-Türkçe okul ve yazışma sözlüğü, Ankara, 1964, s.145).

(112) 1965 genel nüfus sayımına göre erkek nüfusunun %64.04'ü okur-yazar iken kadın nüfusunun %32.82'si okur-yazardır. 1970 genel nüfus sayımına göre de erkek nüfusunun %68.99'u okur-yazar iken kadın nüfusunun %40'ı okur-yazardır. (Türkiye İstatistik Yıllığı 1973, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1974 s. 40-41).

Birinci dünya savaşının sonunda, Türkiye'nin sahip olduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal koşulların etkisiyle, 1910 yılından beri, Klasik Osmanlı Sanatının dekoratif ve plastik öğeleriyle yürütülen Bölgesel-ulusal mimarlık anlayışı, ancak, mantıklı, hesaplı bir rekonstrüksiyonla ve toplumun güncel gereksinmelerine yönelerek 1933'e kadar sürdürülmüştür. Bununla beraber, Cumhuriyeti izleyen yıllarda, imar hareketlerinin yoğunlaşması ve mimar yetiştirme zorunluğu ile 1927'den başlayarak dışarıdan yurduza getirtilen, ve çoğu, mimarlığı daha çok duygusal yönden ele alan profesör-mimarlar¹¹⁶, beraberlerinde yeni akımları da getirmişlerdir. Bu yabancı mimarların çabalarıyla mimarlık hareketlerimizde Modern mimarlığın etkileri görülmeye başlamıştır¹¹⁷.

1929'da Dünya Ekonomik Buhranı gelmiş, hammadde fiyatları düşmüş; Türk parası değer kaybetmiş ve bu durum karşısında Milli burjuvazi devlet ananın etekleri arasına saklanmıştır¹¹⁸. Böylece, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye'de 1939'a kadar sürecek olan Devletçiliğin temelini atmıştır. Ekonomik buhrana çözüm bulmak için, 1929'da döviz üzerinde bir denetim mekanizması işlerliğe konmuş ve bir yıl sonra da bir merkez bankasının kurulması kararlaştırılmıştır. Dış ticaret dengesi sorununa çözüm bulmak için ise, 1931 yılında ithalat sınırlandırılmış; iki yıl sonra da bu önlem kaldırılarak yerine, satın alınan malın karşılığı yine malla ödemeye dayanan anlaşma biçimi olan Clearing türünden anlaşmalar konulmuştur. Bu dönemden sonra "ancak bizden mal alana mal satarız" ilkesi geçerlik kazanmış; bu anlaşmayla Almanya, Türkiye'nin en önemli müşterisi olarak belirmiş; 1937 yılında da Almanya ile ticaret ilişkileri en üst düzeye varmıştır. Ancak, 1945 yılında Almanya'nın düşüşünden sonra, Türkiye, dünya pazarlarının gerçekleriyle karşı karşıya gelmiş ve emperyalizmin 1945 yılından sonra giriştiği saldırıya boyun eğmiştir¹¹⁹.

(113) 1965 genel nüfus sayımına göre okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 13138956 iken 1970 genel nüfus sayımına göre okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 13346317'dir (Türkiye İstatistik Yıllığı 1973, Devlet İstatistik Enstitüsü Ankara, 1974, s.40-41).

(114) Emre Kongar., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s.359-360.

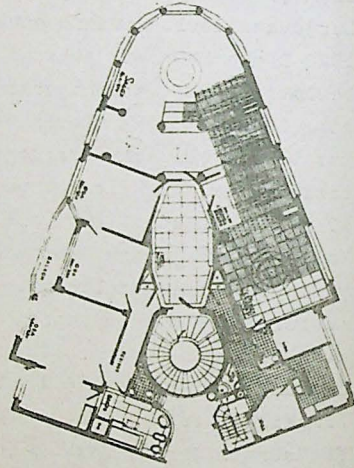
(115) Ibid., s.360.

(116) Bülent Özer., Rejyonalizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1964, s.36.

1932 yılında Türkiye Cumhuriyeti devletinin bütçesi denkleşince Devletçilik ilkesi de ortaya atılmıştır. 1932 yılı Eylül ayında, bürokratlar arasında gelenekçi-liberal yaklaşıma en yakın kişi olan Celâl Bayar, Maliye vekilliğine getirilmiştir. Celâl Bayar'ın Maliye Vekilliğine getirilişi, bürokrasinin devletçilik anlayışıyla burjuvazinin devletçilik anlayışı arasındaki mücadeleyi başlatmıştır¹²⁰. İktidardaki bürokrasi de servetlerin dağıtımcısı olarak mutlak kudret sahibi durumuna geldikçe yavaş yavaş burjuvazinin safları arasına kaymıştır. Burjuvazinin giderek güçlenmesiyle, Bölgesel-Ulusal mimarlık ile Uluslararası mimarlık arasındaki denge, 1933'den başlayarak Uluslararası mimarlık yönünde ağır basmıştır¹²¹. Bu Uluslararası mimarlık hareketleri, 1938 de bürokratların yeni baştan iktidarı ellerine geçirmelerine kadar sürmüş ve 1940'a kadar süre boyunca Uluslararası mimarlık ile Bölgesel-Ulusal mimarlık arasında bir bağ ve denge kurulmaya çalışılmıştır.

Örneğin, Y.Mimar Sedad H. Eldem tarafından tasarılan ve 1932'de inşa edilen Taksim'deki Ceylan apartmanının iç mekân düzeni, toplumsal geleneklerimizi güçlendirmesi yönünden ilginçtir.

Hizmetçi bölümü, ailenin iç yaşantısını, toplumsal ilişkisini sürdürdüğü bölümden soyutlanabilmektedir. Bu amaçla, hizmetçi bölümü içinde, aynı zamanda servis için kullanılacak bir merdiven düşünülmüştür. İç yaşantı ile toplumsal ilişki alanları da birbirinden ayrılmış-

Ceylan apartmanının normal kat planı (Unal, Mete., İstanbul'da Apartmanın Tarihsel Gelişimi ve..., s.153)

(117) Enis Kortan., Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1950-1960, O.D.T.U. Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1971, s.31-32.

(118) Stefanos Yerasimos., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, C.II, s.1287.

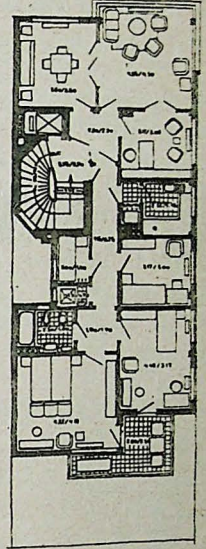
(119) Ibid., s.1295-1298.

(120) Ibid., s.1298.

(121) Enis Kortan., op.cit., s.32.

tır. Toplumsal ilişkinin sürdürüleceği mekânların birleşerek bir ana toplumsal ilişki mekânını oluşturması sağlanmıştır. İç yaşantısının sürdürüldüğü mekânların da içten bağlantısı sağlanmış, yabancılardan gizlenen iç yaşantı orta holden soyutlanmıştır.

Y.Mimar Asım Mutlu tarafından tasarılan ve 1939'da inşa edilen Maçka caddesi üzerindeki Göksun apartmanının iç mekân düzeninde de toplumsal geleneklerimiz gözetilmiştir. Ailenin iç yaşantısını sürdürdüğü alanlar, toplumsal ilişkisini sürdürdüğü alanlardan ayrılmıştır. Toplumsal ilişkinin sürdürüldüğü mekânların gerektiğinde birleşerek bir ana toplumsal ilişki mekânını oluşturması sağlanmıştır. Mutfak servisi toplumsal ilişki alanından gizlenmiştir. Ancak, konukların da zaman zaman kullanabilecekleri WC'nin konutun iç yaşantı bölümünde yer alması, aile üyelerinde mahremlik ve bölge savunusu içgüdülerini zaman zaman karşılayamamaları nedeniyle gerilim yaratacaktır.

Göksun Apartmanı normal kat planı (Unal, Mete., İstanbul'da Apartmanın Tarihsel Gelişimi ve..., s.177).

Burjuvazinin yeniden güçlenmeye başlamasıyla 1937 yılının bitimine doğru Celâl Bayar, İsmet İnönü'nün yerine Başbakanlığa getirilmiştir. Almanya, Birinci Dünya savaşındaki düşmanlarına karşı yeniden savaş hazırlıkları programını gerçekleştirme çerçevesi içinde 1933 yılından başlayarak Clearing anlaşmaları yoluyla Türkiye ile bağ kurmuş; sonunda Türkiye, İtilâf devletlerine bağlı bir duruma gelmiştir. Bütçe gelirinin darlığı ve Osmanlı borçlarının ağırlığı, dış borçlarla ilgili ödemeler sütununu kabartmış ve Cumhuriyet hükümeti, bu koşullar içinde yeniden dış borçlanmaya gitmek kararı almıştır. Bunun üzerine İngiltere'yle yapılan görüşmeler, 27

Mayıs 1938'de 16 milyon İngiliz liralık bir borçlanmayla sonuçlanmış; altı ay sonra da Almanlarla 12.6 milyon İngiliz liralık bir borçlanma anlaşması imzalanmıştır¹²². Böylece, Türkiye üzerindeki egemenlik kurma savaşı yeniden başlamıştır.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölmesi sonucu Celâl Bayar hükümeti düşmüş ve İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. İktidarı yeniden ele geçiren bürokrasi, savaş yılları içinde ülkenin yönetilmesi kadar bir Milli burjuvazi düşünün ortadan kaldırılmasını da yüklenmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra, sermaye sınıfının çekirdeği, savaş ekonomisi koşulları altında daha büyük hızla gelişmiştir. Toplumsal ve ekonomik yapı, özel girişime dayalı bir biçimde geliştiğinden bürokrasinin, iktidarı ele geçirmesinden sonra, genel gidişte önemli değişimler yapmak olanağı kalmamıştır¹²³. Savaş sırasında, Amerika Birleşik Devletleri, kredi musluklarını açınca, Milli burjuvazi düşü tarihe gömülmüş; yerini, az gelişmiş ülkelerin tipik "komprador" burjuvazisine bırakmıştır.

1938'de Celâl Bayar hükümetinin düşmesi ve bürokrasinin yeni baştan iktidarı eline geçirmesiyle mimarlık hareketlerinde de değişimler görülmektedir. 1927'den başlayarak yabancı mimarlara tepki olarak Milli yeteneği ortaya koymak isteği biçiminde gelişen Bölgesel-Ulusal mimarlığa ilişkin kıpırdanmalar, siyasal ortamın da etkisiyle yaygınlaşmış ve özellikle, dönemin en güçlü mimarlık öğretimi kurumu olan Güzel Sanatlar Akademisi'nin bir Milli mimarî merkezi durumuna getirilmesi çabalarıyla, Bölgesel-Ulusal mimarlık, 1940'dan başlayarak mimarlık hareketlerimizde etkinlik kazanmaya başlamıştır¹²⁴. Ancak, Bölgesel-Ulusal mimarlığın etkinliği, Marshall planı'nın uygulanması için hükümetin liberalleştirilmesi sonucunda 1950'de burjuvazinin iktidarı ve parlamenter demokrasinin kurulmasıyla Rasyonel-Uluslararası mimarlığa geçmiştir.

(122) Stefanos Yerasimos., *op.cit.*, s.1318.

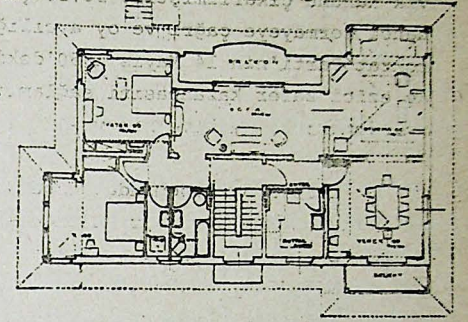
(123) Emre Kongar., *op.cit.*, s.424.

(124) Bülent Özer., *Rejyonalizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul, 1964, s. 67 ve

Enis Kortan., *Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1950-1960*, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi yayın no:18, Ankara, 1971, s.32.

Y. Mimar Mehmet Ali Handanî tarafından tasarlanan ve 1949-

1950'de inşa edilen Suadiye'deki apartmanın iç mekân düzeni ilginçtir. Sofa, ailenin hem toplumsal ilişkileri için hem de iç yaşantısı için kullanılabilir. Toplumsal ilişkilerin sürdürüldüğü mekânlar gerektiğinde bütünleşebilmektedir. Ailenin iç yaşantısının, toplumsal ilişki alanından tam soyutlanması, sofanın iç yaşantıya ayrıldığı durumlarda olasıdır. WC'nin de iç yaşantısının, sürdürüldüğü bölge içinde yer alması, WC'yi kullanmak isteyen konukların iç yaşantısının mahremiyetini zedelemelerine neden olacağından sakıncalıdır.

Suadiye'de bir Apartmanın üst kat planı (Ünal, Mete., *İstanbul'da Apartmanın Tarihsel Gelişimi ve...*, s.184).

1940'dan 1950 yılına kadar olan dönem içinde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Boğazlar üzerinde bir gözetim hakkı istemesi, Türkiye ile S.S.C.B. arasındaki gerginliği başlatmıştır. S.S.C.B. ile görüşmelerin başlaması üzerine 1944'de İngiltere ve A.B.D. yardımı durdurmuş; buna karşılık olarak da Türkiye, Almanya'ya krom ihracatını ve diplomatik ilişkilerini kesmiştir¹²⁵.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasal durum, emperyalizmi, en uygun zamanı kollamak yerine derhal harekete itmiştir. A.B.D. bir yandan Türkiye'ye yardımı başlatırken bir yandan da kapıları emperyalizmin cömertliğine sonuna kadar açık olan yeni bir rejimin kurulması yollarını aramıştır¹²⁶. Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilân etmesi, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945 günü, rejimi liberalleştireceği yolunda söz vermesini zorunlu kılmıştır. Bunun sonucunda 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti kurulmuştur. Tek parti yönetiminden bıkışmış olan toplum da, içtenlikle Demokrat Parti'yi desteklemiştir¹²⁷.

Hükümetin, liberalleştirme faaliyetlerini arttırmasıyla 1947 yılında Marshall Planı uygulanmaya başlamış ve Yabancı Sermaye Teş-

(125) Stefanos Yerasimos., *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, C.III, s.1332-1335.

(126) *Ibid.*, s.1340.

(127) Emre Kongar., *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976 s.155.

vik Kanunu çıkarılmıştır. Devletçiliğin ortadan kaldırılması, yabancı sermayeye çağrı ve oy avcılığı için bağnazlığa ödümler, Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950'deki milletvekili genel seçimlerinde ezici zafer kazanmasını sağlamış; böylece, liberal ve parlamenter demokrasi Türkiye'nin yaşamına girmiştir.

1950-1960 döneminde, emperyalizm, Türkiye'ye ikinci bir saldırıya hazırlanmıştır. Ekonomik ödümlerin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 1952'de Nato'ya bağlanmıştır. 1952'den başlayarak da mimarlık hareketlerimizde, Bölgesel-Ulusal mimarlık akımı yerini Rasyonel-Uluslararası anlayışa bırakmıştır. 1950-1960 yılları arasında az sayıda da olsa Bölgesel-Ulusal eğilimde denemeler yapılmış ve uygulanmıştır. Ancak, özellikle İstanbul'da Boğaz-ı içinde yapılan bazı yapılarda geleneksel atmosfere uyulmak çabası görülmüş; eski ahşap yalılarının nitelikleri ve anlatımları, geleneksel öğelerle yeniden ortaya konmak istenmiştir. Bu süre, manerizm-geçiş hazırlayan bir süreç olarak da önem kazanmıştır¹²⁸.

Bu dönemde, konut buhranını önlemek için 1948'de çıkarılan 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu'nun konut sorununu çözümlemede yetersiz olduğu anlaşılmış; 1953 yılında 6188 sayılı "Bina Yapımını Teşvik ve İzinsiz Yapılan Binalar Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanunda, öncekinin tersine, belirli koşullara sahip konut yaptıracak bireylerin teker teker, belediyeye devredilen hazine arsalarından yararlanması yerine, kooperatiflerin yararlanması esas alınmıştır ki bu, sosyal konutların gelişimi için önemli bir aşamadır¹²⁹.

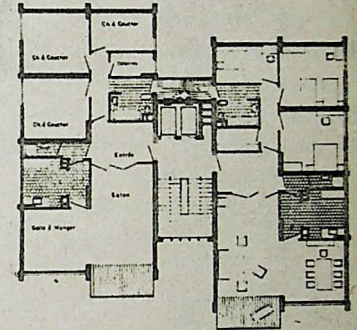
1950'ye kadar yapılan sosyal konutlarda toplumsal gelenekler gözletilmiştir. Örneğin, 1934'de Ankara'da inşa edilen Bahçeli Evler mahallesi, 1935'de Kadıköy'de inşa edilen Celâl Sahir vakıfları, 1948 tarihli Bina Yapımını Teşvik Kanunu gereğince devlet desteğiyle 1948-1950 yılları arasında inşa edilen 1., 2. ve 3. le-

(128) Enis Kortan., *op.cit.*, s.45-97.

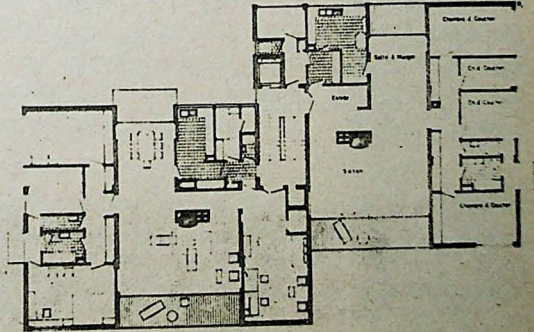
(129) Mete Ünal., *İstanbul'da Apartmanın Tarihsel Gelişimi ve Konut Sorunu İçindeki Rolü Üzerine Bir Araştırma*, İDGSF Doçentlik tezi, İstanbul, 1973, s.57.

vent yerleşmeleri ve 1948'de Mecidiyeköy yakınlarında inşa edilen Merbank mahallesi¹³⁰ ayırık veya bitişik düzende, bir veya iki katlı, bahçeli ve bağımsız evlerden oluşturulmuş, geleneksel yaşamımızla uyumlu, toplumsal geleneklerimizden Bölge Savunusuna ve Mahremliğe ilişkin toplumsal davranışlar için elverişli sosyal konut yerleşmeleridir. Oysa, 1950'den sonra inşa edilen 4. Levent yerleşmesi ve 1956'da inşa edilmeye başlanan Ataköy yerleşmesinin tip konutlarının çoğu, Rasyonel-Uluslararası yaklaşımla Batı'da yapılagelen yerleşmelerden esinlenerek toplumsal yaşamımız, toplumsal geleneklerimiz gözletilmeden tasarılanmıştır.

Örneğin, Ataköy yerleşmesinin A tipi konutlarının iç mekân tasarımı toplumsal geleneklerimiz gözletilmiştir. Ailenin toplumsal ilişki alanı ile iç yaşantı alanları birbirinden soyutlanmıştır. Mutfak servisi bağlantısı ve konut girişi, toplumsal ilişki alanından gizlenmiştir. WC, toplumsal ilişki alanından ve iç yaşantı alanından görünmeden kullanılabilir. Yemek köşesi, gerektiğinde toplumsal ilişki alanından soyutlanabilme ve iç yaşantı alanı olarak kullanılabilme olanağına sahiptir. Oysa, D tipi konutlarda toplumsal ilişki alanında oturan konuklara görünmeden iç yaşantı alanına geçmek olanaksızdır. F tipi konutlarda da bu sakınca, katlanabilmekle kapılarla giderilmeye çalışılmışsa da yemek köşesinin

Ataköy yerleşmesi A tipi konut (Ünal, Mete., İstanbul'da Apartmanın..., s.201).

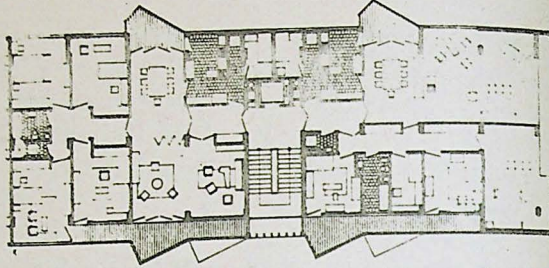

Ataköy yerleşmesi D tipi konut (Ünal, Mete., İstanbul'da Apartmanın Tarihsel Gelişimi, s.201).

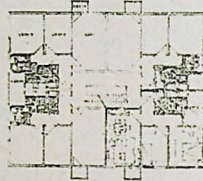
(130) *Ibid.*, s.62.

İrfan H. Bayhan., *Mesken tipleri ve yerleşme formları*, İstanbul Teknik Okulu Yayınları:84, İstanbul, 1960, s.161-175.

toplumsal ilişkiler için kullanıldığı durumlarda konuklara görünmeden iç yaşantı alanına geçmek olanaksızdır. S tipi konutlarda da toplumsal geleneklerin kısmen gözetildiği görülmektedir. Toplumsal ilişki alanı ile iç yaşantı alanı ayırımı olumludur. Ancak, yemek köşesi toplumsal ilişki alanından soyutlanamaktadır. Diğer dairenin de konut konut girişi çok dar tutulmuştur. P tipi konutlar için de aynı şeyler sözkonusudur. Ayrıca, gerektiğinde konukların iç yaşantı alanına girmeden kullanabilecekleri WC de düşünülmemiştir.

Ataköy yerleşmesi F tipi konut (Unal, Mete., İstanbul'da Apartmanın..., s. 201).

Ataköy yerleşmesi P ve S tipi konutlar (Arkitekt 1975/2, s.53-56).

Marshall Planı'nın uygulanmaya başlamasından onbir yıl sonra, 1958'de Türkiye Cumhuriyeti borçlarını ödeyemez duruma gelmiş; 1876'daki duruma düşmüştür. Türkiye'nin yazgısı bundan böyle emperyalizmin eline geçmiştir¹³¹.

1950'den beri parasal olanakları kötüye giden ve küçük burjuvazisinin bir kanadı rolünü benimseyen ordu, rejimi tehlikeye düşmüş sayarak aydınların da desteğiyle 1960 hükümet darbesini gerçekleştirmiştir¹³². Darbeden sonra Türk ekonomisinin dışa bağımlılığı "karma ekonomi" anlayışı çerçevesinde sürdürülmüştür¹³³.

1960-1970 yılları arasında sanayileşme hızlanmış; her yıl yüzbinlerce köylü büyük şehirlere göç etmiştir. Öte yandan ta-

(131) Stefanos Yerasimos., op.cit., s.1404.

(132) Stefanos Yerasimos., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, C.III, s.1415-1416.

(133) Emre Kongar, op.cit., s.425.

rım üretiminin geçirdiği dönüşüm ile de köylü yığınları, kendi köylerinde büyük toprak sahiplerinin emrinde işçi olarak çalışmaya başlamışlardır. Böylece, bu dönem boyunca, emperyalizmden destek gören yerli burjuvazinin gücüne karşı çıkabilecek tabandan gelme bir muhalefet gücü oluşmuştur. 1960-1961 rejimi, yeni "devlet kurumları" yaratarak, "sosyal refah devleti" çerçevesinde sınırlı ölçüde, işçi sınıfını desteklediği ve örgütlenmesine yardımcı olduğu gibi, Türk toplum yaşamına da, Batı demokrasisi çerçevesi içinde gerçekleştirilecek özgürlüklerin en çoğunu sağlayan bir anayasayı katmıştır. Ancak, 1961 Anayasası, toplumsal geleneklerimizden mahremliğe ve bölge savunusuna ilişkin toplumsal davranışları,

"Madde-15. Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Adli kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır...¹³⁴

Madde-16. Konuta dokunulamaz. Kanunun açıkça gösterdiği halde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; ... kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, konuta girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyalara el konulamaz.

Madde-35. Aile Türk toplumunun temelidir. Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri, ailenin, ananın ve çocuğun korunması için gerekli tedbirleri alır ve teşkilâtı kurar.¹³⁵"

kurallarıyla güçlendirmiştir. Ayrıca, yeni anayasa, 19. maddesindeki,

"Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini âyin ve törenler serbesttir...

Kimse, Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz...¹³⁶"

kuralıyla, dinsel inançları korumuş; dolayısıyla, dinsel inançlarla da beslenen toplumsal geleneklerimizden toplumsal statüye önem

(134) Bu madde, 1971 tarihinde değiştirildiği biçimde yazılmıştır (Anayasa, Yasa Yayınları: 7, Yasalar Dizisi: 6, İstanbul, 1973, s.18).

(135) Anayasa, Yasa Yayınları: 7, Yasalar Dizisi: 6, İstanbul, 1973, s. 18-26.

verme, görücü usulüyle evlenme, kadın ve erkeğin bir arada oturma-
ması, mahremlik işlevinin toplumsal mekânların dışında yapılması
gibi toplumsal davranışları güçlendirmiştir.

İşçi sınıfının desteklendiği, yeni anayasayla işçilere grev
hakkı tanındığı¹³⁷ bu dönemde, 1952'de kurulan Türk-İş uluslararası
işçi örgütleriyle ilişki kurabilmiş; işçi haklarını geliştirmek
için partilerüstü bir siyaset benimsemiştir. 1966'da DİSK adı-
altında yeni bir işçi sendikaları konfederasyonu kurulmasıyla Türk
işçi eylemi içinde partilerüstü anlayışa karşı tepkiler güçlenmiş;
Türk sendikacılık eylemleri, parti desteklenmesine dönüşmüştür.
Günümüzde, hakları için savaşımadan, anayasa tarafından işçi hakla-
rına sahip olan işçi sınıfı, siyasal güce de ortak olma uğraşı i-
çine girmiştir¹³⁸.

1965'de Kat Mülkiyeti Kanunu kabul edilmiştir. Kat Mülkiye-
ti Kanunu,

"Madde-18. Kat malikleri, gerek bağımsız bölümlerini, gerek
eklentileri ve ortak yerleri kullanırken doğruluk kaidele-
rine uymak, özellikle birbirini rahatsız etmemek, birbiri-
nin haklarını çiğnememek ve yönetim planı hükümlerine uy-
makla, karşılıklı olarak, yükümlüdürler...139"

kuralıyla kat maliklerinin Mahremiyet ve Bölge savunusu davranışla-
rını desteklemiştir. Aynı kanun, 25. Maddede Kat maliklerinden bi-
rinin, "Kendi bağımsız bölümünü randevu evi veya kumarhane veya
benzeri yer olarak kullanmak suretiyle ahlâk ve âdaba aykırı hare-
kette bulunması" durumunda diğer kat maliklerinin haklarını, onlar
için çekilmez duruma gelecek derecede çiğnediğini kabul etmiştir.

Yine aynı madde, bu durumda diğer kat maliklerinin, "o kat
malikinin müstakil bölümü üzerindeki mülkiyet hakkının kendilerine
devredilmesini hakimden" isteyebileceklerini belirtmiştir. Böylece,
yasa, kat maliklerine kendi mahremlik, bölge savunusu önlemlerini

(136) Ibid., s.19.

(137) Anayasa, Madde-47 (Ibid., s.30)

(138) Emre Kongar., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınevi, İs-
tambul, 1976 s.438-440.

(139) N.Sanal, Dr.A.Aybay., Kat Mülkiyeti Kanunu, İsmail Akgün Mat-
baası, İstanbul, 1969, s.42.

zayıflatılacak bir diğer kat maliki üzerinde denetim hakkı da ver-
miştir.

1966 tarihli İstanbul Belediyesi İmar Yönetmeliğinde de,

"Mad.3.20- ... Ayrık nizamata tabi veya yan bahçeli binaların
bitişik olmayan cephelerinde yapılacak çıkmalarda, yan ve ar-
ka komşu hudutlarına, açık çıkmalarda (2) metreden, kapalı-
larda (3) metreden fazla yaklaşmamak şartıyla cephe uzun-
luğunca devam edebilir.

Bitişik yapı nizamına tabi binaların ön ve arka cephelerin-
de yapılacak çıkmalarda, yan komşu hududuna, açık çıkmalarda
(1.50) metreye, kapalılarda (2) metreye kadar yaklaştırıla-
bilir...140"

kurallarıyla mahremlik ve bölge savunusu davranışları zayıflatıl-
mıştır. Bununla beraber, yine aynı mevzuatın,

"Mad.3.39- Bahçe duvarlarının yüksekliği, binaların yol ta-
rafındaki cephe hatlarının önünde (1) metreyi, gerisinde i-
se (1.50) metreyi geçmez. Ayrıca üzerine yükseklikleri (1)
metreyi aşmayan parmaklıklar yapılabilir...141"

kurallarıyla bölge savunusuna ve mahremliğe ilişkin davranışlar za-
yıflatılmıştır.

Kat Mülkiyeti Kanunu, işçi sınıfının artan ekonomik ve siya-
sal gücü, sosyal konutların yapımına büyük bir hız kazandırmıştır.
Ancak, toplumumuzun üyelerinin büyük çoğunluğu, daha fizyolojik ge-
reksinmesini karşılayamamanın, toplumsal güvenlikten yoksun olmanın
rahatsızlığı ve sosyal/kültürel değişiminde teknolojik gelişmeye
yetişememenin bunalımı içindedir. Bu ortamdan yararlanan, konut
piyasasındaki çıkar grupları, propaganda ile kişilerin psikolojik
alanını etkileyerek, baskı yapmadan toplumun gerçek gereksinmele-
rinden uzak yapay gereksinmeler yaratmaktadır. Geleneksel yaşantı
örneklerimizle uzlaşabilecek ve toplumsal geleneklerimize uygun ye-
ni konut tasarımlarının araştırılması ve uygulanması gerekirken top-
lumumuzun temel gereksinmelerini, geçmiş ve bir süreç içerisinde ge-
lişmekte olan yaşantısını, toplumsal geleneklerini gözletmeyen konut
tasarımları çıkar grupları tarafından, gerçek gereksinmelerini karar-

(140) Suna Önderer., İmar Kanunu, Ankara-İstanbul-İzmir İmar Yönet-
melikleri, İmar Nizamnamesi, İstanbul Üniversite Kitabevi, İstanbul,
1977, s.136.

(141) Ibid., s.146.

laştıracabilecek eğitim ve bilinçten yoksun toplumumuza uygulanmaktadır.

1958 yılında, Türkiye Cumhuriyeti, borçlarını ödeyemez duruma geldikten sonra, ekonomik yardım sağlamak ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için 1959 yılı Temmuz ayında AET (Ortak Pazar) ye üyelik isteğinde bulunmuş; 1963 yılı Haziran ayında da Türkiye ile AET arasında Ankara anlaşması imzalanmıştır. Ankara anlaşması, 1838 ticaret anlaşması geleneğini sürdürmüştür.

1960-1970 döneminde, sınıf ayrılıkları Türksiyasal hayatında daha etkili olmaya başlamıştır. 1971 Mart'ında askerî eylem gerçekleştirilmiş; daha sonra kurulan Erim hükümeti döneminde 1961 Anayasası değiştirilerek temel hak ve özgürlüklerde kısıntılara gidilmiş¹⁴², toplumsal gelenekler güçlendirilmeye çalışılmıştır.

1950-1960 yılları arasında mimarlık hareketlerimizde görülen Rasyonel-Uluslararası mimarlık anlayışı, 1960'dan sonra temel hak ve özgürlüklerin, dışı olan ekonomik bağımlılığın artmasıyla yerini, manierizm'e bırakmıştır. Ancak, bu manierist uygulamalar, genellikle yabancı manierist mimarların etkisinde kalarak ve dışarda yapılanları ilk kez Türkiye'ye getiren mimar olmak anlayışında tasarlanmış yapıtlardır¹⁴³. Günümüzde, Rasyonel-Uluslararası mimarlığın, toplumumuzun gerçek olanaklarını zorlayan bir durum yarattığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, bazı mimarlarımız, Rasyonel mimarlığın temel ilkelerini koruyarak, bölgesel verilere de saygı göstererek, bu değerler arasında bir denge bulmaya çalışmaktalarsa da sorunun özüne inememekte, çözümü, sözde Bölgeselcilikle, tasarımlamada toplumsal gelenekleri, toplumsal yaşantı örneklerini gözetmeden yüzeysel olarak geleneksel öğelerde ara-

maktadırlar. Mimarlarımızın büyük bir bölümü de ne yazık ki, katı Rasyonalizm kurallarına karşı çıkmakla birlikte, yeniliğin peşinden koşmak, dışarıda yapılanı, gerçek gereksinimlerimiz ve olanaklarımız gözetilmeden, koşullarımız ne olursa olsun burada da uygulamak düşüncesiyle çalışmaktadırlar.

(142) Emre Kongar, *op.cit.*, s.197-198.

(143) Enis Kortan., *Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi*, 1960-1970 O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayını: 23, Ankara, 1974, (Doçentlik Tezi), s.147-150.

4.3. DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN ÖZETİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Kişiyi toplumsal davranışa iten, psikolojik alanında ortaya çıkan gerilimlerde esas temel bilinçsiz gereksinimler de rol oynadığından toplumsal geleneklerin bir bölümü, Mahremliğe ve Bölge Savunusuna bağlı doğal olaylar, içgüdüsel davranışlardır. Bunlar, diğer kültürlerde de görülürler. Ancak, toplumsal geleneklerin bir bölümü de kültürel bilinçli gereksinimlerin rol oynadığı, toplumdan destek, sevgi ve saygı görme pekiştirmesiyle öğrenilmiş, toplumun benimsediği davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışlarıdır. Bunlar ise, kültürden kültüre değişirler.

Kişi, gereksinimlerini, inançları, toplumsal idealleri, töresel kuralları ve kültürel çevresi gibi öğelerden oluşan tanıma yapısına göre algılar. Kişi, fiziksel çevresinden gelen gerilimleri gidermek için de, tanıma yapısına, geçmiş yaşantısında edindiği bilgi ve tecrübelerine, yeteneklerine bağlı olarak kararlaştırdığı çözüm yoluna göre mekânını düzenler. Oysa, farklı kültürel çevrede algılanan gereksinimler ve gerilimi gidermek için kararlaştırılan çözüm yolları farklı olduğundan, gerilim giderici çözüm yolları olan toplumsal geleneklerin mekân düzenine yansımaları da kültürden kültüre değişiktir.

Bu nedenle, toplumumuzun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerinde ortaya çıkan değişimlerin nedenlerine inmeden, toplumsal gelenekleri koruyacak, güçlendirecek mekân düzeni için öneriler getirmek olası değildir. Aslında, toplumsal ve kültürel olgular çok karmaşık olduklarından değişmelerin açıklayıcı nedenleri nerede aranırorsa orada bulunabilmektedir. Ancak, çağdaş sosyal bilimciler, değişimin gerekli ve yeterli koşullarını hem iç hem de dış ilişkilerin bileşkesinde aramaktadırlar. Bu nedenle, bu bölümde, düzenli ve sürekli olarak birbirini izleyen iç ve dış olaylar arasında güvenli ilişkiler kurularak değişimin nedenleri, doğrultusu ve ne kadar olduğu belirtilmeye çalışılmıştır.

İç ve dış olaylar arasında güvenli ilişkiler kurulduğunda görülmektedir ki, Batı, başarılı bir biçimde gerçekleştirdiği sermaye birikimi ve yenilikler yoluyla kapitalistleşme süreci içinde hızla yol almış; ekonomik bakımdan ilerlemesi ise, askeri üstünlükle sonuçlanmıştır. Böylece, Osmanlı imparatorluğu, Batı'nın denetimi altına girmeye başlamış; Batı karşısında güçsüzlük ve çaresizlik duyguları altında batılaşma çabalarının tohumları atılmıştır. Batı'daki endüstrileşme sonucu, şehirlere yığılan nüfus fazlasının doğurduğu insan akınları, Anadolu'da da nüfus hareketlerine ve bunun sonucunda da yönetici sınıfın üç kategorisinin birbirine karışmasına neden olmuştur. Batı denetimi, batılaşma çabalarını bu karışımla başlattığı gibi Batı emperyalizminin bir uzantısı biçiminde kapitalist sınıf çekirdeğinin oluşmasına da neden olmuştur. Böylece, giderek, kırlarda feodalizm, şehirlerde de kapitalizm oluşmuş; Batı'da toplumsal ve ekonomik gelişimin doğal ve sağlıklı ürünleri olarak beliren burjuva kurumları, Osmanlı toplumunda kendine çok yabancı, elverişsiz bir toplumsal yapı üzerine iğreti bir biçimde yerleştirilmiştir. Batılaşma çabalarının önem kazandığı yönetici sınıf, giderek, toplumsal ve ekonomik yapıyla yabancılaşmıştır. Batılaşma, Osmanlı toplumunda, sınırlı bir sınıfın gelişmesini sağlayarak bölücü ve ayırıcı olmuş; kendine yarar sağlamayan bu kurumları, bir türlü benimseyemeyen halk, düzenin giderek bozulması ve yoksulluğun giderek artması nedenlerini, İslâm dininden, toplumsal geleneklerden ayrılmak olarak nitelediği batılaşmada aramıştır. Bu nedenle de değişime tepki olarak toplumsal geleneklere daha sıkı sarılmıştır.

Dış güçler, Osmanlı toplumu içinde, sömürü düzenlerini sağlamlaştırmak, yaygınlaştırmak için türlü oyunlarla toplumsal gelenekleri ve dinsel inançları zayıflatmak istemişlerdir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı bu amaçlarla çıkartılmış; dinsel inançların zayıflatılmasına çalışılmıştır. Bu değişmeye karşılık olarak da, batılaşma çabalarının toplumsal geleneklerle kendi çıkar düzenlerine zararlı olmaması gerektiği inancında ve bilincinde olan üst yapı, giyinimde aldığı bazı yasal önlemlerle toplumsal sınıf farklarını ve statüyü, dolayısıyla

toplumsal gelenekleri güçlendirmeye çalışmıştır. Üst yapının, kendi çıkar düzenini korumak için aldığı bu önlemlerin yanı sıra, II. Mahmut devrinde yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasına kadar süren yeniçeri ayaklanmaları ve kötülükleri, toplumsal güvenliğin azalmasına neden olduğundan Mahremiyet ve Bölge Savunusuna ilişkin toplumsal gelenekler de güçlenmiştir.

1871'den 1908'e kadar süren dönem, batı yanlısı aydın bürokrasi dönemine tepki olarak sürdürülmüştür. Saray adamlarının yeniden işbaşına döndüğü, kültürel anti-emperyalist mücadelenin sürdürüldüğü bir dönem olmuştur. Dış oyunlarla 1908'de bu üst yapı değiştirilmişse de, dine ve toplumsal geleneklere olan bağlılık, yeni hükümetin, iktidarını sağlamlaştırmak için dinsel bağnazlığa verdiği ödünlerle zaman zaman güçlendirilmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşının koşullarının etkisiyle Mahremliğe bağlı toplumsal kurallarda, özellikle, kadının toplum içindeki davranış düzenlerinde hoşgörü artmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sinde de büyük halk yığınları, asker-bürokrat sınıfının, küçük ayrıcalıklı bir ticaret ve toprak burjuvazisi yararına işleyen düzenine, sonuna kadar batılama ilkesine, Osmanlı siyasal ve kültürel birikimine karşı devrimci bir yaklaşım uygulamasına, yine aynı tutucu tepkiyle karşı çıkmıştır. Halk sömürünün ve mutsuzluğun nedenini toplumsal yaşantının, kültürün değişiminde, toplumsal geleneklerden uzaklaşmada bulmuştur. Yeni rejimin tutumu, alt yapının farklılaşmamış kültür yapısıyla birleşince, halkın gözünde, islam dini ilkelerine ve toplumsal geleneklere bağlanmak tek çözüm yolu olarak görülmüştür.

İkinci Dünya savaşı sonrası ortaya çıkan siyasal durum, emperyalizmi, en uygun zamanı kollamak yerine derhal harekete itmiştir. A.B.D., bir yandan Türkiye'ye yardımı başlatırken bir yandan da kapıları, emperyalizmin cömertliğine sonuna kadar açık olan yeni bir rejim kurulması yollarını aramıştır. Bunun sonucunda, 1946'ya kadar çok sıkı bir denetim altında tutulan toplumsal ve siyasal katılma hakları, 1946 İkinci Cemiyetler

Kanunu ile birden gerçek bir özgürlüğe kavuşturulmuş; 1946'da Demokrat Parti kurulmuştur. Demokrat Partinin 1950 milletvekili genel seçimlerinde ezici zafer kazanmasıyla da 1950'de liberal ve parlamenter demokrasi, Türkiye'nin yaşamına girmiştir. Bu döneme kadar tinsel olarak silahlanan alt yapı, denetim ve yönetimiyle tutucu faaliyetleri destekleyen yeni rejim ile birlikte, dinsel örgütlerle, iletişim araçlarıyla ve din eğitim kurumlarıyla maddi olarak da güçlenmiştir.

1950'den beri parasal olanakları kötüye giden ordu, rejimi tehlikeye düşmüş sayarak, aydınların da desteğiyle 27 Mayıs 1960 hükümet darbesini gerçekleştirmiştir. 1960-61 rejimi, yani devlet kurumları yaratarak "sosyal refah devleti" çerçevesinde sınırlı ölçüde işçi sınıfını desteklemiş ve örgütlenmesine yardımcı olmuştur. Türk toplum yaşamına da Batı demokrasisi çerçevesi içinde gerçekleştirilecek özgürlüklerin en çoğunu sağlayan bir anayasayı katmıştır. Bu dönemde, işçi haklarına savaştan anayasa tarafından sahip olan işçi sınıfı, siyasi güce de ortak olma uğraşı içine girmiş; Türk sendikacılık eylemleri, partilerüstü anlayışı bırakarak parti desteklemesine dönüşmüştür.

1965'de burjuvazinin, yeniden iktidara geçmesiyle toplum yapısında yeni değerler, farklı ekonomik çıkarlar ve kişinin ilgi ve bağlılığını çeken yeni kurumlar ve kapitalist kalkınmanın gerçek sonuçları belirlemeye başlamıştır. Türk islâmcıları, kendilerini ezmeye başlayan yeni gelişime karşı, dünya görüşlerini yacak kurumları, modernleşen kesimlerde hızla arttırma yoluna gitmişlerdir. Bu olgu, aslında, gelişme karşısında ezilen bir bölüm küçük burjuvanın kendilerini daha fazla sömüren düzeye karşı isyanıdır.

Adalet Parti iktidarının son yıllarında daha belirgin duruma gelen büyük kapitalin ağırlığı ve rekabeti karşısında, büyük burjuva ile küçük burjuva ortak çıkarları savunmanın olanaksızlığını görmüşlerdir. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarındanberi

süregeleyen egemen sınıflar koalisyonu çözülüp parçalanmıştır. Sosyo-ekonomik düzenin bundan böyle kendi çıkarlarına çalışmamasından yakınan küçük burjuvazinin önemli bir bölümü, mücadelesine demokratik ve lâik düzen içinde varmak için bir örgütlenmeye gitmiştir. Bir bölüm küçük burjuvazi de yenileşmeye ve gelişmeye karşı geleneksel, tutucu, dinsel bağnazlık tepkilerini gösterme çabasına girmiş; tutucu, dinci eylemlere dört elle sarılmıştır.

1965 yılından başlayarak, Batıdakine benzer sınıfsal yapı, siyasal yaşamı egemenliği altına almıştır. Bundan böyle, toplumdaki temel çıkar çatışması, işçi sınıfına yönelik gruplar ile burjuvaziye yönelik gruplar arasındaki ilişkilere kaymıştır. 1965'den beri işbaşındaki burjuvazi iktidarına karşı, 1971 Mart'ında gerçekleştirilen askeri eylemle düzenin korunması için 1961 Anayasası değiştirilerek temel hak ve özgürlüklerde kısıntılara gidilmiş; toplumsal gelenekler güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Günümüzde, özellikle modernleşmiş kesimlerde, iki kuşak arasındaki kültürel, toplumsal ve siyasal inanç ayrılıklarının sonucunda geniş aileler parçalanmıştır. Ancak, çekirdek aile biçiminin Türkiye ortalaması %59.7 olmasına karşılık evliliğin başlangıcında ailelerin %24.2'si çekirdek aile, %62.3'ü ataerkil geniş ailedir. Ayrıca, çekirdek aile olarak kurulan ailelerin %15'i sonradan geçici geniş aileye dönüşmektedir. Bütün bunlardan başka, ailesinin kararıyla evlenen kadınların Türkiye ortalamasının %78.4 olması da günümüz Türkiye'sindeki aile kuruluşunda ana-baba buyruğuna uyma, toplumsal statüye önem verme, büyüğe saygı gösterme ve görücü usulüyle evlenme davranışının geçerli olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, toplumsal güvenlik sağlayan örgütlerin azlığı, ailede dayanışmayı ve bütünleşmeyi zorunlu kılmakta, uyulduğu zaman toplumdan destek, sevgi ve saygı görüldüğünden de toplumsal gelenekleri güçlendirmektedir.

1926 Medeni Kanunuyla evlilik anlaşması, yasaların güvenesi altına sokulmasına ve çok eşli evliliğin yasaklanmasına karşın, ekonomik ve toplumsal koşullar nedeniyle, günümüzde, yalnız imam nikâhı olanların Türkiye ortalaması %15, hem medeni hem imam nikâhı olanların Türkiye ortalaması ise %1.9'dur. Ülkemizin toplumsal ve ekonomik koşulları toplumsal geleneklerimizin değişimini yavaşlatmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal geleneklerimizin, medeni kanunda, anayasada, kat mülkiyeti kanununda bazı yasal kurallarla güçlendirilmeye çalışılmasına karşın bir imar mevzuatının bazı kuralları toplumsal geleneklerimizi zayıflatmaktadır.

Bundan sonraki bölümde, etkinliğini sürdüren ve korunmasında yarar görülen toplumsal geleneklerimizin sürdürüleceği ve güçlendirileceği konut içi fiziksel çevre koşulları, toplumumuzun güncel gereksinme ve olanakları gözeticilerle öznel yorumlarıyla önerilmektedir.

5. BÖLÜM - GENEL DEĞERLENDİRME

Toplumumuzun durağan olmaya yakın durgun görüntüsü, 1946 yılından sonra başlayan ekonomik hareketlilikle değişmeye başlamıştır. Bu ekonomik hareketliliğin doğurduğu yeni toplumsal güçler, siyasal ve toplumsal yaşantıda söz sahibi olmak için örgütlenme ve baskı ögesi olma uğraşı içine girmiştir.

Toplumsal hareketlilik, özellikle 1965'den sonra hızlanmış; Batı'dakine benzer sınıflar, siyasal yaşamı egemenlikleri altına almıştı-. Ancak, bu toplumsal hareketlilik, Türkiye'nin gelişmiş bölgeleri sayılan Batı Karadeniz, Marmara, Ege bölgelerimizdeki illerimizin yanı sıra Adana, Ankara ve daha az gelişmiş Konya, Kayseri, Gaziantep gibi illerimizde görülmektedir. 1946'dan bu yana modernleşen, sanayileşen ve pazar için üretim yapan bu illerimizin toplumsal yapıları farklılaşmış; üretim ilişkileri, fiziksel çevreleri, kurumları ve gereksinimleri değişmiştir. Bu illerimiz bundan böyle, yeni toplumsal rol ve davranışları, gelenekleri benimsemeye hazır duruma gelmiştir.

Oysa, tarımsal bir ekonomiye sahip ve yer yer kapalı pazar ekonomileri içinde hapsedilmiş bulunan doğu ve güneydoğu illerimiz durağan yaşantısını sürdürmektedir. Sanayi toplumuna dönüşmemenin doğurduğu az ihtisaslaşma, iş bölümü yokluğu, kapalı pazar ekonomilerinin yarattığı ekonomik hareketsizlik durağan bir toplumsal yapı sağlamıştır. Ekonomik çıkar çatışmalarının cılızlığından sınıflı toplum gerçekleşmemiş ve toplum, başarıya değil soy-sop'a, yeteneğe değil ünvana önem veren bir statükocu toplum olmuştur. Bu nedenle, durağan yaşantısını sürdüren bu bölgelerimiz, kaderci, atalarından gördüğünü yapan, otoriter ve hiyerarşik bir düzen öneren, geleneksel değerlere yönelik bir kültür ve değer sistemini sürdürmüştür.

Toplumsal hareketliliğin hızlandığı bir toplumda kişiler,

bir çok sınırlamalara karşın kendi yetenek ve başarılarıyla bir kazanma şansına sahiptirler. Kendilerine güvenmeyi, güvenli yargılara varmayı, boş inançlardan kurtulmayı öğrenirler. Ancak, toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimlerin gelişmesi özgürlüğün artmasına neden olduğu gibi kişiyi daha soyutlanmış duruma sokar. Kişinin, büyük ekonomik makinada bir çark dişi olması, kendi mutluluğu dışında amaçlara hizmet etmesi, ona, bir kişisel önemsizlik ve güçsüzlük duygusu verir.

Modern insanın soyutlanma, önemsizlik ve güçsüzlük duygularını toplumsal ilişkilerin kapsadığı özellik de arttırmaktadır. Modernleşen kesimlerde, iletişim araçlarının da katkısıyla kişilerin ilgileri, yöresel bölgeden ulusal düzeye çıkar. İlgi alanının genişlemesi sonucu olarak da kişinin gereksinimleri değişir; öteden beri alışılacelmış değerler ve normlar, toplumsal gelenekler gücünü kaybeder. Çıkar gruplarınca yaratılan yapay gereksinimler, yaşayan geleneklerle uyumayan yeni davranışları, yeni toplumsal davranış kalıplarını ortaya çıkarır. Ekonomik çıkar çatışması hızlandıkça toplumun durgun görüntüsüyle birlikte kişinin, yapay çevresi de değişir. Büyük kentlerin yaşama koşulları, kuşaklar arasındaki kültür farkı, geniş aile biçimini çirdek aileye dönüştürür. İnsanlar yüzyüze ilişkinin getirdiği yakın çevre ve komşuluk ilişkilerini, duygusal bağlarını gideerek kaybederler. Kişiler, kendilerine ve başkalarına toplumsal-duygusal özellikler yerine görevle olan ilişkilerin özellikleri açısından bakmaya, bütün kişisel ve toplumsal ilişkilerinde piyasa yasaları geçerlik kazanmaya başlar. Kişilerin birbirlerine olan ilgisi, insanca özelliklerini kaybeder. Toplumsal geleneklere olan bağlılık zayıfladıkça da suç, intihar, akıl hastalıkları ve psişik olaylar artar.

Bütün bunlara karşın, kişiye, önemsizlik, güçsüzlük, soyutlanma duygularını ve psişik bocalamalarını yenmesinde yardım edecek etmenler de vardır. Öncelikle, özel mülkiyet kişiye, bu duygularını yenmesinde yardım eder. Bu nedenle bir kişinin konutu kişiliğinin de bir parçasıdır. Özel mülkiyete sahip olmak gibi bir gruba üye olmak, toplumdan sevgi, saygı ve destek görmek

de bu duyguları yenmekte kişiye yardım eden etmenlerdir. Ancak, yasalarımız, imar planlarımız belli yapıdaki, üst gelir düzeyindeki insanların yaşayacağı kentleri, mahalleleri yaratmaya yöneliktir. Toplumumuzun geniş kitlesi mülkiyetten yoksundur. Toplumsal güvenlik mekanizması da henüz tam işletilememektedir. Bütün bu nedenlerle, günümüz Türkiye'sinde kişiye önemsizlik, güçsüzlük, soyutlanma duygularını ve psişik bocalamalarını yenmesinde bir gruba üye olmak ya da toplumdan sevgi, saygı ve destek görmek, özel mülkiyetten daha çok yardımcı olmaktadır.

Ayrıca, modern toplumda siyasal, ekonomik ve toplumsal örgütler devleştiğinden kişinin uğraşmak zorunda kaldığı sorunlar da büyür. Kişi, bu büyüyen sorunlarını çözümleyebilmek için dayanışma ve örgütlenme gereksinmesi duyar. Böyle bir ortamın doğal sonucu olarak da, benzer görüşlere ve benzer çıkarılara sahip kişiler bir araya gelirler ve örgütlenme, gruplaşma olayı hız kazanır.

Bu nedenle, kişinin karıştığı grubun sürekli varlığı ve gelişmesi, kişinin sürekli varlığı ve dirliğiyle birdir; üyeler, gruplarının süre gitmesini isterler ve bunun için çalışırlar. Toplumun karşısında birbirlik olan aile de bir toplumsal örgüttür ve aile üyeleri de kendi varlıkları, dirlikleri için aile birliğinin ve bütünlüğünün süre gitmesini isterler.

Grubun ve toplumun üyeleri olguları aynı yetkiliden aldıkları sürece, sınırlı kanaat ve yargılarla sürekli olarak uyarıldıkça ortak inançlar, standart yargılar ve değerler, diğer bir deyişle gelenekler ortaya çıkar. Grup veya toplum amacına ulaşmak için depo ettiği gerekli bilgi ve beceriyi üyelerine aktarmak ister ve amaca ulaşmak için üyelerinin uyumlu davranışına gereksinme duyar. Bu nedenlerle, bir grubun veya toplumun toplumsal davranışları kalıplanma eğilimindedir. Kişi bu toplumsal davranış kalıplarını diğer bir deyişle bir gruba özgü veya bir toplumun üyelerinin çoğunda görülen gelenekleri grubun veya toplumun sevgi, saygı ve desteğini yitireceği korkusuyla benimser. Ayrıca, kişi geleneklere, başkalarına grup veya toplumca kabul edildiğini göstermek, güvenlik,

sevgi, başarılı olma ve değerlendirilme gereksinmelerini doyuma ulaştırmak için bağlanır. Bu nedenle, toplumsal gelenekler, kişinin güvenlik, sevgi, başarılı olma ve değerlendirilme gereksinmelerini karşılar; modernleşmenin kendisine aşıladığı önemsizlik, güçsüzlük, soyutlanma duygularını ve psişik olayları yenmesine yardım eder. Toplumsal gelenekler, kişiler arası ilişkilere insanca özellikler getirir; faaliyetlere anlam, bütünlük ve işlerlik, amaca ulaşırılık kazandırır.

Toplumsal ve ekonomik koşullar bakımından farklılaşmamış ve bir örnek yaşamını sürdüren kesimlerde toplumsal gelenekler, modernleşen kesimlerde gördüğü işlevlere ek olarak durgun ve farklılaşmamış düzenin egemen sınıflarının çıkarlarını da korumaktadır. Ekonominin hemen hemen bütünüyle tarıma dayandığı bu bölgelerde toplumların çok büyük bir bölümü çok küçük bir azınlığın elindedir. Ekonomik ve toplumsal yaşantıda egemenlik, üretim ilişkilerini, denetleyen bu azınlığın elinde toplanmış ve ekonomik egemenlik bu azınlığa siyasal egemenliğini de kazandırmıştır. Egemen sınıflar çıkarları için bu düzenin korunması gereklidir. Bu çabaya, bu bölgelerin halklarının iş bölümü yokluğu nedeniyle kapalı pazar ekonomileri içerisine sıkıştırılmış ve bir örnek yaşantısının oluşturduğu gelenekçi ve kaderci bir kültür yapısı yardımcı olmaktadır. Ayrıca, böyle bir kültüre sahip bölgelerin halkı, yapay çevrelerinin, gereksinmelerinin değişmemesi nedeniyle de daha başka türlü davranmak ve düşünmek yeteneğinden yoksundur; toplumsal davranışlarını toplumsal geleneklere göre yürütür. Toplumsal ve ekonomik koşullar bakımından farklılaşmamış bölgelerimizdeki kişiler, toplum içinde destek bulabilecekleri örgütlerin azlığından veya yokluğundan toplumsal geleneklere kurtarıcı olarak sarılırlar.

Oysa, sağlıklı modernleşmede, toplumun güncel olanaklarıyla yararlılığı sürdüren yaşantı örneklerinin, toplumsal geleneklerin uygunluğu sağlanmalıdır. Yaşayan toplumsal gelenekleri, toplumun güncel olanaklarıyla uzlaştırma ve modernleşmiş içerikte güçlendirme uğraşısında mimar, özellikle toplumsal geleneklerin toplumsal

ve psikolojik yönünü, işlevsel yararlılığını, toplumun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal yapısını, olanaklarını bilmelidir.

Kişiyi toplumsal davranışa iten, psikolojik alanında çıkan gerilimlerde esas temel bilinçsiz gereksinmeler, kültürel bilinçli gereksinmelerden daha çok rol oynar. Bu nedenle toplumsal geleneklerin bir bölümü Mahremliğe ve Bölge Savunusuna bağlı doğal olaylar, içgüdüsel davranışlardır. Mahremlik davranışı, psikolojik korunma, özdeğerlendirme ve duygusal rahatlık sağlayarak kişiye denetim duygusunu verir. Mahremliğe ilişkin toplumsal davranışlar, (a) ailenin kendine özgü iç yaşantısının yabancılardan gizlenmesi, (b) mahremlik işlevinin toplumsal mekânların dışında yapılması gibi davranışlardır. Bölge Savunusu davranışı, mahremliğin korunması isteğinden doğar. Bölge Savunusuna bağlı toplumsal davranışlar ise, (a) kişisel mekânı koruma ve özellikle ortak kullanılan mekânın belli bir parçası üzerinde denetim elde etme ve uygulama, (b) yabancılardan, konutun özel bölümünde veya odalarında ağırlanması, (c) konut bölgesinin yabancılardan savunulması davranışlarıdır. Toplumsal geleneklerin, bu içgüdüsel davranışları diğer kültürlerde de görülür. Ancak, toplumsal geleneklerin bir bölümü de kültürel bilinçli gereksinmelerin rol oynadığı toplumdaki destek, sevgi ve saygı görmek pekiştirmesiyle öğrenilmiş, toplumsal davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışlarıdır. Bu sınıfa gören, (a) ana-baba buyruğuna uyma, (b) toplumsal statüye önem verme, bü-yüğe saygı, (c) konukseverliğe ilişkin konuk ağırlama, (d) görücü usulüyle evlenme, (e) çehizlik eşya hazırlama, (f) konut içinde a-yakkabıyla dolaşmamak gibi davranışlar bir diğer kültürde görülme-yebilir.

Fiziksel çevrenin algılanması, duyu organlarının, toplumsal gelenekler, kültürel çevreler gibi öğelerin oluşturduğu tanıma yapılarına bağlı olarak getirdiği yoruma göre olur. Kişi dış fizik çevresinden gelen gerilimleri gidermek için tanıma yapısına, fizyolojik durumuna, yeteneğine, fiziksel ve toplumsal çevre öğelerine, toplumsal geleneklerine, geçmiş yaşantısında edindiği tecrübelerine bağlı olarak kararlaştırdığı çözüm yoluna göre mekânını düzen-

ler. Bu nedenle, kullanıcının, fiziksel çevresini seçmesinde ve düzenlemesinde kendi kültürel çevresinin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik etkenleri rol oynar. Toplumsal gelenekler, dolayısıyla mekân düzenlemesi, kullanıcının tanıma yapısını, fiziksel ve toplumsal çevresini, geçmiş yaşantısını, yetişmesini etkileyen ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal öğelerin verilerine bağlı kalır.

Toplumsal davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışlarını başlatan psikolojik alan gerilimi kültürel bilinçli gereksinmelerden kaynaklanır. Kültürel bilinçli gereksinmeler ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal gelişmeyle birlikte değişeceğinden toplumsal davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışları da değişir veya ortadan kalkar. Oysa, Mahremliğe ve Bölge Savunusuna bağlı toplumsal gelenekleri başlatan psikolojik alan gerilimi esas temel bilinçsiz gereksinmelerden kaynaklanır. İçgüdü kuramlarına göre temel bilinçsiz gereksinmelerin sayısı ve türü değişmediğinden Mahremliğe ve Bölge Savunusuna bağlı toplumsal davranışlar ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal gelişmeyle ortadan kalkmazlar. Ancak, psikolojik alan geriliminin şiddetinde zamanla azalma ve çoğalma olur. Buna bağlı olarak da gerilimi gidermek için bulunan çözüm yolu, toplumun ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal yapısına ve olanaklarına göre değişir.

Bu nedenle, konut tasarımı sırasında özellikle Mahremliğe ve Bölge Savunusuna bağlı toplumsal gelenekleri karşılayacak fiziksel çevrenin oluşturulması gerekmektedir. Bu koşulun sağlanması, toplumsal davranış kalıplarına baş eğme ve uyum sağlama davranışlarına bağlı toplumsal geleneklerin sürdürülmesine de elverişli ortam sağlar.

Bilindiği gibi, yapıların en yaygını olan konut, aile üyelerinin beslenme, dinlenme, yaşama sistemini aynı düzeyde tutma gibi fizyolojik gereksinimleri ile toplumsal baskıdan uzak, ailenin kendine özgü iç yaşantısını sürdürme, konuk ağırlama, kendini topluma kabul ettirme, saygınlık kazanma, toplumun ve ailenin benimsediği davranış değer ve kalıplarına uygun çocuk yetiştirme gibi toplumsal ve psikolojik gereksinmelerini karşılar. Konut, aile birliğini

ve bütünlüğünü güçlendirecek, birbirlerine olan sevgi ve saygılarını destekleyecek bir davranış ortamı sağlar.

Türkiyemizde toplumsal güvenlik mekânizmasının tam işletilmemesi kişinin önemsizlik, güçsüzlük, soyutlanma duygularını ve pislik bocalamalarını yenmesinde yardım edecek örgütlerin azlığı, aile üyeleri ve akrabalar arasındaki dayanışmayı, aile bütünlüğünü korumayı zorunlu kılmıştır. Aile bütünlüğünü güçlendirmek için,

Öneri-I. "KONUT BÖLGESİ SAVUNUSUNU KARŞILAYABİLECEK FİZİKSEL ÖĞELER GEREKLİDİR."

Bölge Savunusu davranışı sonucunda oluşan grup bölgeleri, her bir grubu ayrı tutarak kümenin bütünlüğünü korur. Bir toplumsal örgüt olan ailenin bölgesi olarak konut da, yabancılara karşı koruyucu bir kabuk oluşturarak aile üyelerinin bütünleşmesini sağlar. Eski evlerimizde bahçe ve avlunun yüksek duvarlarla çevrilmesi, zemin kat pencerelerine demir parmaklıklar takılması veya konut bölgesi dışına bakan zemin kat duvarlarının sağır tutulması gibi bölge savunusu önlemleri alınmıştır (Bkz. s. 96-97). Modernleşen kesimlerde sınıf çatışmalarının zorbalığa dönüştüğü, güvenliğin ortadan kalktığı günümüzde, bölge savunusu önlemleri daha gerekli duruma gelmiştir.

Günümüz konut tasarımlarında genellikle konut bölge savunusu gözetilmemektedir. Bu konutların kullanıcıları, bölge savunusu içgüdülerini doyuma ulaştırmak için zemin kat pencerelerine kendi kişiliklerine uygun demir parmaklıklar ve kepenkler takmaktadır. Böylece, konut kullanılmaya başladıktan çok kısa bir süre sonra bölge savunusu içgüdülerini gözetmeyen tasarımcısının düşüncesinden çok farklı bir görünüme bürünmektedir. Bu nedenle, konutların özellikle zemin kat pencere ve kapıları, bölge savunusu içgüdülerini karşılamalı, bir diğer deyişle yabancıların konuta izinsiz girişini önlemelidir.

Yine, yürürlükteki İstanbul Belediyesi İmar Yönetmeliği (Mad. 3.39), bahçe duvarlarının yüksekliğini binaların yol tarafındaki cep-

he hatlarının önünde (1) metreye, gerisinde ise (1.50) metreye indirmekle beraber üzerlerinde yükseklikleri (1) metreyi aşmayan parmaklık yapılabileceğini belirtmektedir. Tasarımcı, kapı ve pencere gibi bu parmaklığı da bölge savunusu içgüdülerini karşılayacak, yabancıların konut bölgesine izinsiz girmelerini önleyecek biçimde tasarımılamalıdır.

Ancak, aile bütünlüğünün korunması aile üyelerinin bölge savunusu içgüdülerinin konut iç mekânlarının tasarımılanmasında, düzenlenmesinde gözetilmesine de bağlıdır. Konut iç mekânlarının ve fiziksel çevrenin aile üyelerinin rollerine, aralarındaki ilişkilere uygun düzenlenmesi, üyelerin, bölge savunusu içgüdülerini karşılamalarına olanak sağlar. Aile içi ilişkilerde ve rollerde bölge savunusu ve egemenlik davranışı temeldir. Özellikle toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde statünün büyük rol oynadığı toplumumuzda egemenliğin aile içi ilişkilere ve rollere temel olması doğaldır.

Öneri-II. "AİLE İÇİ DÜZEN, MEKAN İLİŞKİLERİNE VE FİZİKSEL ÇEVRE DÜZENİNE YANSIMALIDIR. DİĞER BİR DEYİŞLE, AİLE ÜYELERİNİN TOPLUMSAL STATÜLERİ, ROLLERİ VE DAVRANIŞLARININ DÜZENLERİ, MEKAN VE MEKAN PARÇALARININ DÜZENLENMESİNDE FİZİKSEL OLARAK GÖRÜLMELİDİR."

Konutta aile üyelerinin birlikte oturmalarına, samimi ilişkilerini geliştirmelerine, sevgi-saygı-güvenlik gereksinmelerini doyuma ulaştırmalarına, sorunlarını görüşmelerine, yabancılarla toplumsal ilişkide bulunmalarına olanak sağlayacak bir ortak mekâna gereksinimleri vardır. Diğer yandan, üyelerin tek başlarına kalabilecekleri, bölge savunusu ve mahremlik içgüdülerini doyuma ulaştırabilecekleri, toplumsal etkileşimden uzaklaşabilecekleri ayrı mekânları ve mekân köşelerini farklı işlevlere hizmet edecek ve gerektiğinde bir diğer mekânla birleşebilecek ya da soyutlanabilecek biçimde tasarımılayarak küçük konutlarda yer kazanmak olasıdır. Günü-

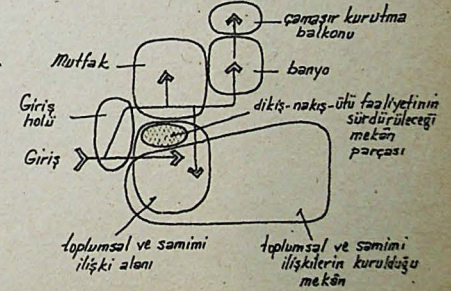
müz insanları, dört duvar arası bir odaya kapanmaktan daha çok, farklı işlevlerin rahat ve akıcı bir biçimde, geniş ve tek bir içinde düzenlenmesini istemektedir. Toplumsal çevreden destek sağlamak için saygınlık yaratmanın gittikçe önem kazanması da bu geniş mekân isteğini desteklemektedir. Bu tek mekân, işlevlere göre düzenlenmiş, gerektiğinde -katlanabilen ya da sürme kapılar gibi denetleme mekanizmalarıyla-bağımsız duruma gelerek mahremlik ve bölge savunusu içgüdülerini karşılayan köşe, niş, cumba gibi küçük mekân parçalarının kompozisyonudur. Bu bütün içinde her işlev kendine en uygun yeri ve biçimi bulacaktır. Ancak, bu mekân ve mekân köşelerinin tasarımılanmasında birbirleriyle olan ilişkileri ve düzenlerinde aile üyelerinin toplumsal statüleri, rolleri ve davranış düzenleri gözetilmelidir.

Bu nedenle, konutta, aile üyelerinin denetim elde edebilecekleri kendilerine özgü birer mekân veya mekân parçası bulunmalıdır. Örneğin,

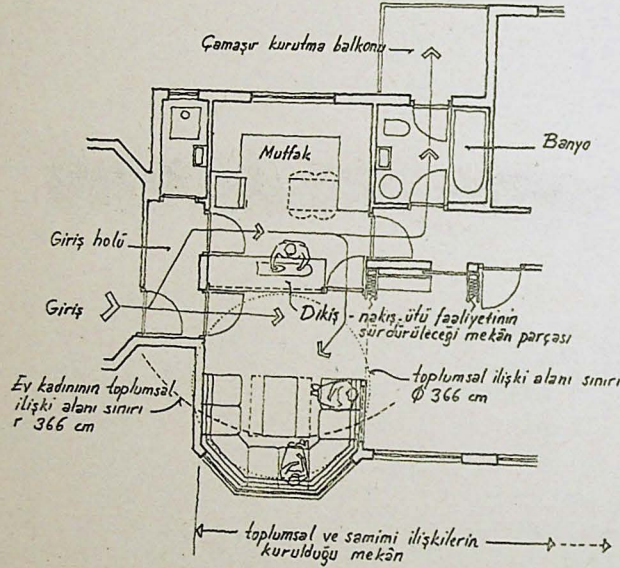
- Toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu mekânda ev kadınının dikiş-nakış-ütü faaliyetlerini sürdürebileceği bir mekân parçası tasarımılanmalıdır. Bu mekân parçasının mutfak, banyo ve çamaşır kurutma balkonu ile yakın

ilişkisi sağlanmalıdır. Böylece ev kadınına ev işlerinde zaman kazandırılacaktır. Ev kadını, dikiş-nakış-ütü faaliyetleri sırasında arkadaşlarıyla toplumsal ilişkisini de sürdürebilmelidir. Bu nedenle, dikiş-nakış-ütü faaliyetindeki ev kadınının toplumsal ilişki alanı içine, toplumsal

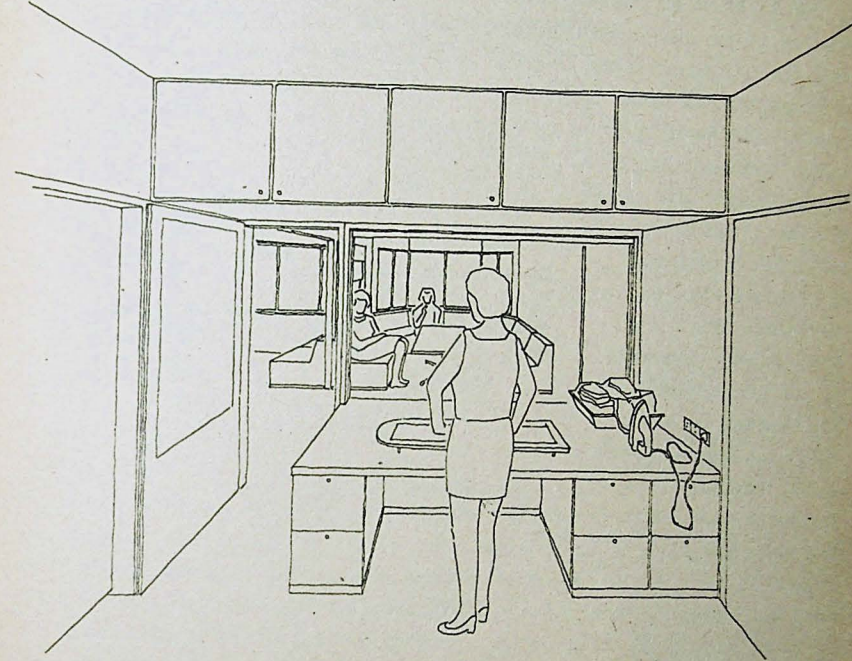
ve samimi ilişkilerin kurulacağı mekânda oluşturulacak en az iki toplumsal ilişki alanından biri girmelidir. Bir diğer deyişle, toplumsal ve samimi ilişki için kullanılacak bir oturma ögesi dizisinde oturan bir kişi dikiş-nakış-ütü faaliyetindeki ev kadını ile toplumsal ilişkide bulunmak istiyorsa arasında en az 122 cm. en

çok 366 cm. uzaklığı koruyabilmeli ve yüzyüze ilişkiyi sağlayabilmelidir. Ev kadının arkadaşlarıyla toplumsal ilişki kuracağı bu oturma ögesi dizisi, aynı zamanda ailenin samimi ilişkilerinin kurulduğu yer olmalıdır. Böylece, ev kadını dikiş-nakış-ütü faaliyeti sırasında ailenin üyeleriyle birarada bulunabilecek ve psikolojik etkileşim kesilmeyecek, aile üyelerinin birarada olma süreci arttırılacaktır.

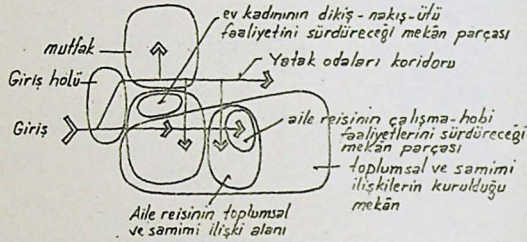

Ancak, ev kadınının bu dikiş-nakış-ütü mekân parçasının, gerektiğinde toplumsal ve samimi ilişki alanından soyutlanabilmesinde yarar vardır.

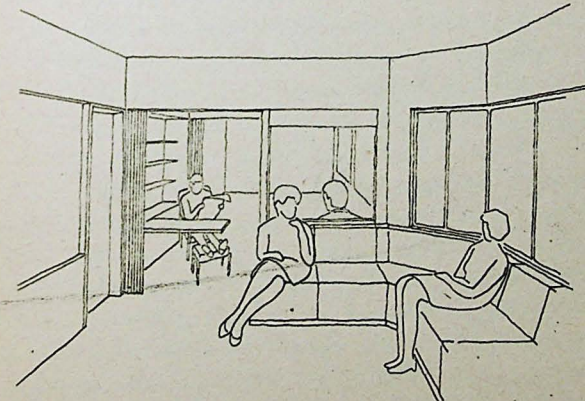
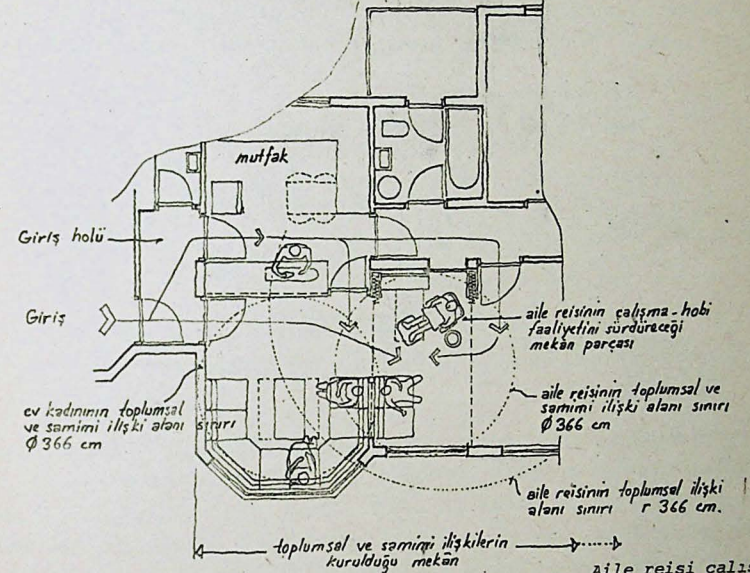

Toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekânda ev kadınının arkadaşlarıyla toplumsal ilişki kuracağı mekân parçası ayrılmıştır. Bu mekân parçasında oturan bazı kişilerin dikiş-nakış-ütü faaliyetindeki ev kadınıyla aralarındaki uzaklık 366 cm. den daha çok, bazılarının ise 366 cm. den daha azdır. Bu düzen, toplumsal ilişkinin kurulduğu mekân parçasındaki kişilerin daha çok kendi aralarında konuşma zorunluluğu duymalarını ve ev kadınının istediği zaman bu konuşmalara katılarak faaliyetini rahatlıkla sürdüremesini desteklemektedir. Ancak, toplumsal ilişki mekân parçasında, dikiş-nakış-ütü faaliyetindeki ev kadınına en yakın oturan kişi ile ev kadını arasında en az 122 cm. uzaklık bırakılmalıdır. Böylece, ev kadını kişisel mekânını koruyamama endişesi duymadan faaliyetini sürdürebilecektir. Bu uzaklık aynı zamanda ev kadınına statü kazandıracaktır. Ayrıca, ev kadını gerektiğinde dikiş-nakış-ütü tezgahı üstündeki dolap düzeni içinde yer alan storu indirerek toplumsal ilişkinin kurulduğu mekân parçasıyla görsel ilişkiyi kesmekte ve faaliyetini yabancıardan gizli sürdürebilmektedir. Bu stor aynı zamanda, mutfağın toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekândar soyutlanmasını da sağlamaktadır.

- Toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu mekânda aile reisinin fikir faaliyetinde bulunma, boş zamanlarını değerlendirme ve sanat zevkini doyurma gereksinimlerini karşılayacak bir çalışma-hobi mekân parçası düşünülmelidir. Bu mekân parçası, gerektiğinde toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekândan soyutlanabilmelidir. Böylece, sakin bir çalışma-hobi mekânı veya aile reisinin arkadaşlarıyla daha özel toplumsal ilişki mekânı olabilmelidir. Çalışma-hobi mekân parçasının diğer mekânlardan soyutlandığı durumlarda bağımsız kullanılabilmesi için yatak odaları koridoruyla ilişkisi kurularak mutfak servisi ve konut giriş holü bağlantısının sağlanmasında yarar vardır. Aile reisi çalışma-hobi faaliyeti sırasında toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekânı ve hatta mutfakı görsel olarak denetim altında tutabilmelidir. Çalışma-hobi mekân parçasının döşeme düzeyinin ana mekânın döşeme düzeyinden yükseltilerek aile reisinin görsel denetiminin kolaylaştırılması ve statüsünün artırılması olasıdır. Aile reisi, çalışma-hobi faaliyeti sırasında ev kadınının toplumsal ilişki alanının dışında kalmalıdır. Diğer bir deyişle, fikir veya hobi faaliyetindeki aile reisi ile ev kadınının toplumsal ilişki alanında oturan ve aile reisiyle yüzyüze rahat görsel ilişki içinde bulunan kişinin arasındaki uzaklık 366 cm. den daha çok olmalıdır. Bu koşulun sağlanmasıyla aile reisi, çalışma-hobi mekân parçasının ana mekândan soyutlanmadığı durumlarda da ana mekândaki toplumsal ve samimi ilişkilere katılma zorunluluğu duymadan faaliyetini sürdürebilecektir. Ayrıca, aile reisi kendi toplumsal ilişki grubunda oturan kişilerle arasında en az 122 cm. en çok 366 cm. uzaklığı koruyabilmelidir. Bu uzaklıkların korunması aile reisine statü kazandıracaktır. Toplumsal ve samimi ilişkilerin yürütü-

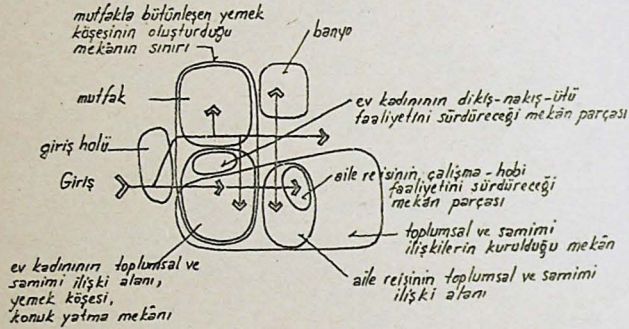

leceği ana mekânda dikiş-nakiş-ütü faaliyetindeki ev kadınının bir toplumsal ilişki alanı içinde kalması ve fikir-hobi faaliyetindeki aile reisinin de, ayrı bir toplumsal ilişki alanı içinde yer alması, ana mekânda aynı anda iki farklı grubun birbirini rahatsız etmeden faaliyetlerini sürdürebilmelerini sağlayacaktır.

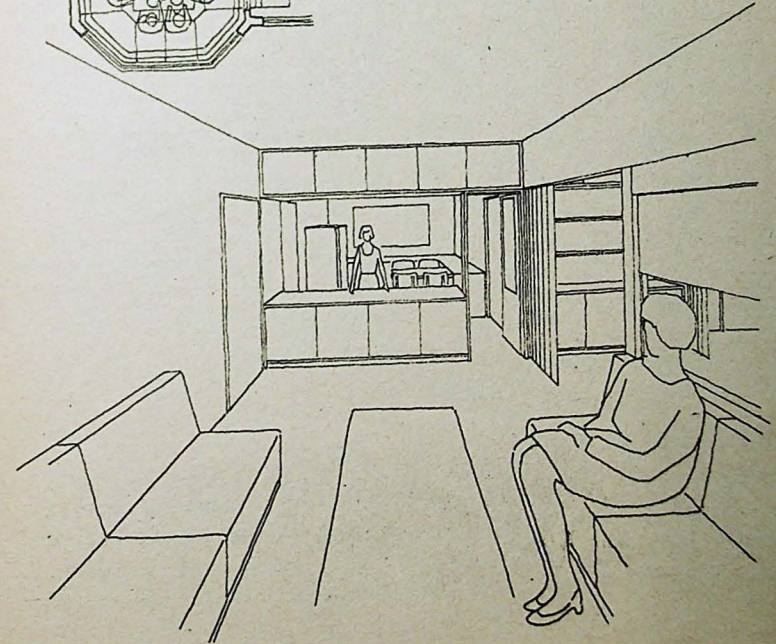
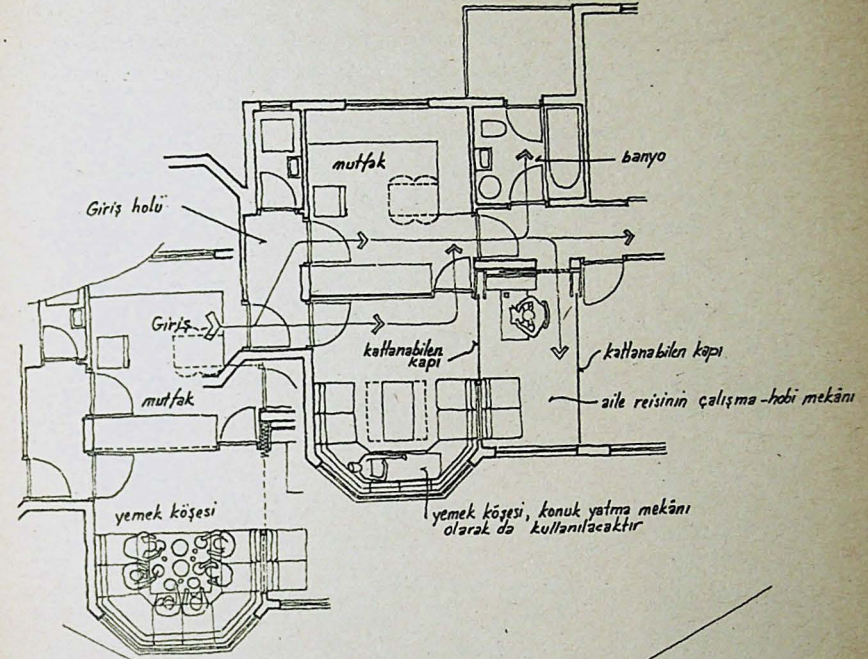

Aile reisi çalışma-hobi faaliyetini sürdürürken toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekânı görsel olarak denetleyebilmektedir. Aile reisinin, ev kadınının toplumsal ilişki alanında oturan ve kendisiyle yüzyüze görsel ilişkisi olan kişilerle arasındaki uzaklık 366 cm. den daha çok tutularak iki farklı grubun birbirleriyle konuşma zorunluluğu duymadan faaliyetlerini sürdürebilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca, gerektiğinde ev kadınının toplumsal ilişki mekân parçasını aile reisinin çalışma-hobi mekân parçasından soyutlayacak katlanabilen kapı ve stor yerleştirilmiştir.

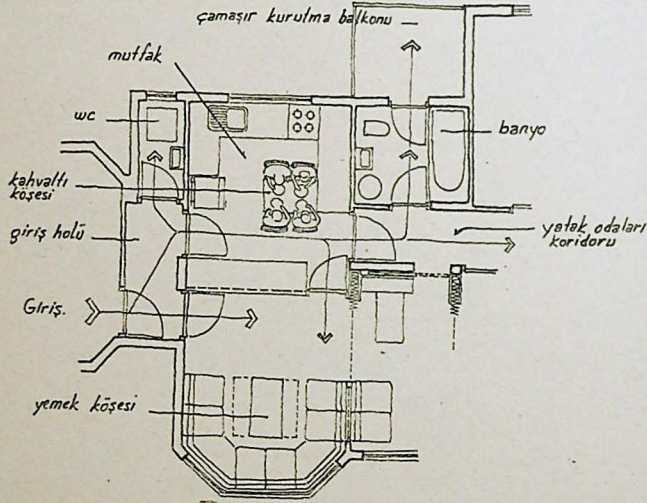
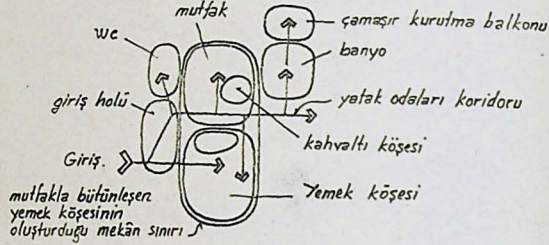
- Mutfak toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulacağı mekânın yemek köşesiyle direkt ilişkili tasarımı yapmak gereklidir. Aile yaşantısında yemek arasındaki konuşmaların büyük önemi vardır. Yemek yemek yalnızca bir takım besinlerin alınarak fizyolojik gereksinimlerin doyurulması değil, aynı zamanda aile üyelerinin psikolojik ortam oluşturmaları, sevgi-saygı-güvenlik gereksinimlerinin doyurulmasıdır. Bu nedenle, yemek köşesi ailenin samimi ilişkile-

rini güçlendirecek bir mekân parçasıdır. Genellikle yemeği pişiren ve bulaşığı yıkayan kadın olduğuna göre mutfakın yemek köşesiyle rahat ilişkisinin ve hatta birleşme olanağının sağlandığı durumlarda ev kadınının bu uğraşısı sırasında psikolojik etkileşim, konuşma ortamı sürdürülebilecek; aile üyelerinin birlikte olma süresi arttırılabilecektir. Ayrıca, mutfak ile yemek köşesinin birleşme olanağı, küçük konutlarda toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu mekâna bir genişlik ve perspektif kazandıracak, kişilere serbestlik, hürlik duygusu verecektir. Yemek köşesi, ailenin samimi ilişkilerinin kurulduğu bir mekân parçası olarak kullanıldığı gibi, gerektiğinde ev kadınının arkadaşlarıyla toplumsal ilişki kurduğu, kâğıt oyunları oynadığı ve çocukların zaman zaman oyun oynadıkları, ders çalıştıkları bir mekân parçası olarak veya ana mekândan soyutlanarak bir konuk yatma mekânı olarak kullanılabilir. Bu durumda mutfak, konut planının merkezî yerinde yer almalıdır. Mutfak, aile reisinin çalışma-hobi mekân parçasına, yemek köşesine ve konut giriş holüne hâkim olacağından ev kadını, çocukları denetim altında tutabilecek ve onlarla ilgilenilebilecektir.

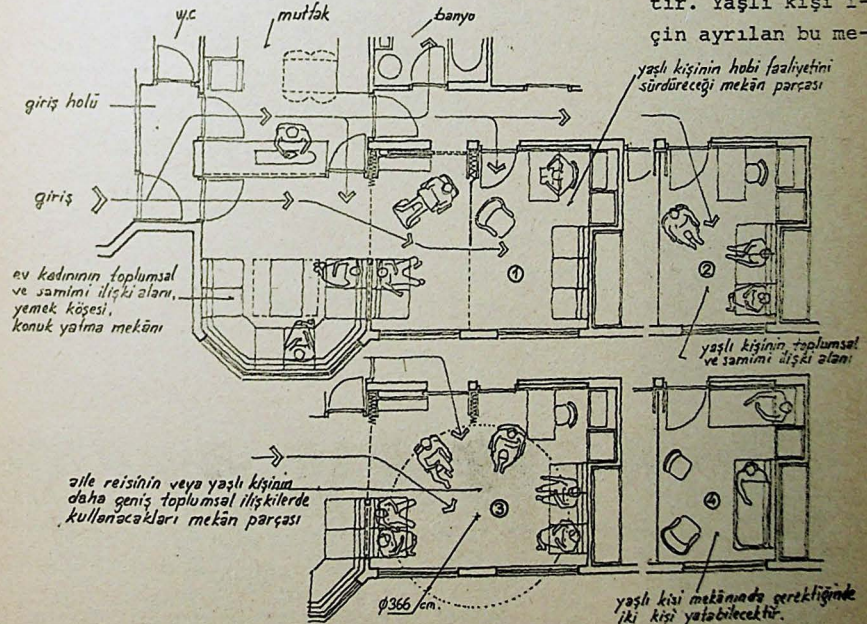
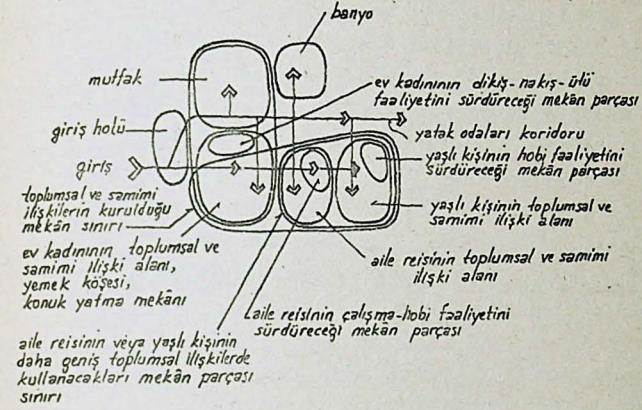

- Mutfak, banyo, WC ve çamaşır kurutma yeri tasarımılamada biraraya getirilmelidir. Aralarında geçiş olanağının sağlanması ev kadınına ev işlerinde zaman kazandıracaktır. Yatak odalarına geçit koridoru, gerektiğinde mutfak alanına kazandırılabilir. Böylece, mutfak alanı büyütülmüş ve bir kahvaltı köşesi kazanılmış olacaktır. Ayrıca, mutfak, toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekân- daki yemek köşesiyle bütünleşebilmesi kolaylaşacaktır.

- Konutta, yaşlı kişinin de arkadaşlarıyla oturabileceği, tek başına kalabileceği, hobilerini gerçekleştirebileceği bir mekân parçası olmalıdır. Yaşlı kişi için ayrılan bu mekân parçası, toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekândan gerektiğin-

de soyutlanabilmelidir. Yaşlı kişiye özgü mekân parçası toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekânın faaliyetlerin yoğunluğunu kaybettiği bir bölgesinde yer almalı; veya yemek köşesi ile

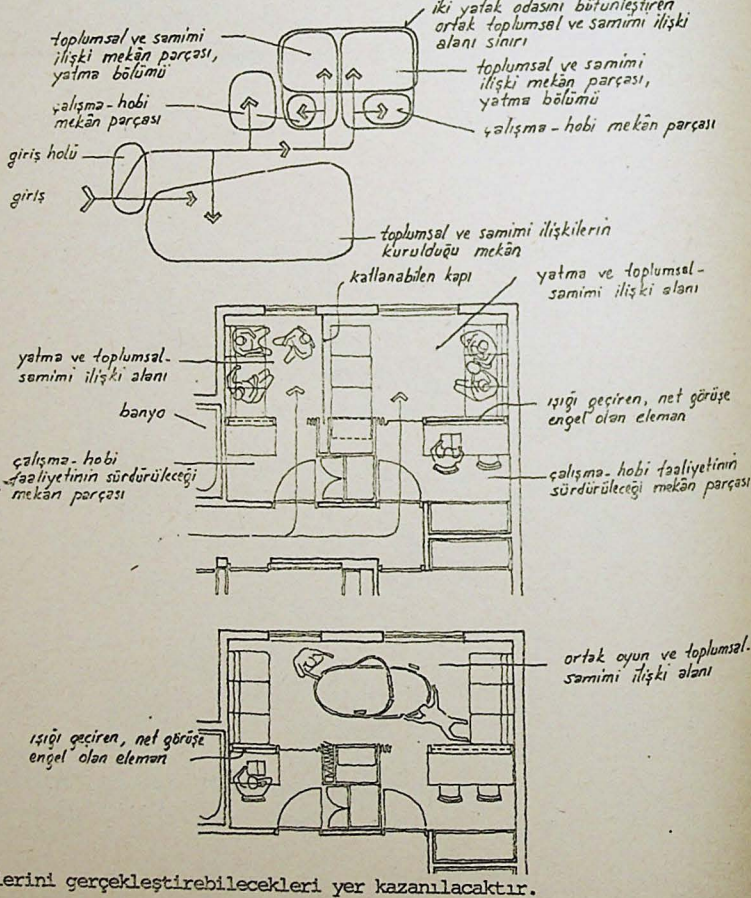

arasına, yüklen- diği faaliyet da- ha az olan çalış- ma-hobi mekân par- çası yerleştiril- melidir. Böylece, yaşlı kişi gürül- tünden uzaklaşmış olacak, ancak, toplumsal aktivi- teden kopmayacak- tır. Yalnızlık- güçsüzlük duyula- rına kapılmayacak- tır. Yaşlı kişi i- çin ayrılan bu me-

yaşlı kişi mekânında gerektiğinde iki kişi yatabilir.

kân parçası ana mekândan soyutlandığı durumlarda konutun mahrem bölgesi içinde yer alabilmesi ve bağımsız çalışabilmesi için yatma odaları koridoruyla direkt ilişkisi kurulmalıdır.

- Çocukların yatak odası ise, toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekâna direkt açılmamalıdır. Çocuk yatak odaları arasında sürme veya katlanabilen kapılar kullanılarak odaların birbirleriyle içten ilişkisi ve bütünleşmesi sağlanmalıdır. Böylece çocukların toplu faaliyette bulunmaları, oyun oynamaları sağlanacaktır. Ayrıca, yataklar, yatma eyleminin yanısıra toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulabilmesine uygun tasarlanmalıdır. Özellikle iki çocuğun yatak odasında çocuklardan biri arkadaşlarıyla toplumsal ilişkileri kurarken diğer çocuk ders çalışabilmelidir. Bu nedenle, yatak odalarındaki çalışma bölümleri, toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulacağı yatma bölümünden katlanabilen veya sürme kapılarla soyutlanabilmelidir. Çocuk yatak odalarında açılıp kapanan yatakların kullanılmasıyla, dolapların yerleştirilmesiyle çocukların toplumsal ilişkilerini, oyun ve hobilerini gerçekleştirebilecekleri yer kazanılacaktır.

Statüler aynı zamanda kişiler arasındaki toplumsal uzaklıkları ve bölgeleri belirlerler. Konut iç mekânlarının, özellikle ortak kullanılan mekânların aile üyelerinin statülerine göre düzenlenmesinde bu toplumsal uzaklıklar gözetilmelidir. Kişiler arasında belli uzaklıkların gözetilmesi kişilere statü kazandırır. Kişiyi belirli bir mekân parçası veya oturma ögesi ayrılmışsa ve statüsü güçlendirilmek isteniyorsa oturma düzeninde bir diğer kişi, bu üyeye üstlük sınırı olan 122 cm. den daha çok yaklaşamazdır. Bu uzaklık 366 cm.'ye kadar arttırılabilir. Bu uzaklık arttıkça statü de güçlenir. Bu nedenle, konutta farklı mekân parçalarının birbirine olan uzaklıkları ve kapladıkları alanlar, o mekân parçalarını kullanan kişilerin statüleriyle orantılı olmalıdır. Böylece, statülerin kişiler arasında koyduğu toplumsal uzaklıklar ve bölgeler, kişileri mekânsal olarak ayrı tuttuğundan bireylerin özgür davranışlarına olanak sağladığı gibi aile içi çatışmaları da önler. Öte yandan, bölge savunusu, bir topluluktaki çeşitli ilişkilerin tanımlanmasını ve düzenlenmesini sağlar. Konut iç mekânlarının aile üyelerinin statülerine, rollerine, ilişkilerine göre düzenlenmesi, aile üyelerinin birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkilerini destekler, işlerliğe kavuşturur; aile üyelerine saygınlık ve hoşgörünlülük kazandırır. Kişinin belli bir mekân parçası üzerinden denetim elde etmesi, eylem özgürlüğü kazanması, bireyi kişiliğe kavuşturur; özgürlük duygusu aşılar. Daha sağlıklı, güvenli, güçlü kişiliğe sahip kuşakların yetişmesi için konut iç mekânlarında aile üyelerinin statülerine, rollerine, ilişkilerine göre mekân parçalarının ayrılması ve düzenlenmesi gereklidir. Statü düzenini sürekli kılmak için de,

Öneri-III. "KONUT İÇ MEKANLARINDA FİZİKSEL STATÜ SİMGELERİ KULLANILMALIDIR."

Aile üyelerinin dolap, masa, koltuk, iskemle, kitap, resim v.b. eşyaları onların statü simgeleridir. Kişinin statüsü güçlendikçe o kişiye özgü eşyaların büyüklükleri, nitelikleri, nicelikleri artar. Eşyalar, kişilerin statülerini, bölgelerini belirler.

diği gibi, onların bölge savunusu davranışlarını da güçlendirir. Bu nedenle, konutun mekân ve mekân parçaları, hizmet edeceği kişinin fiziksel özelliklerine, statüsüne ve sürdürülecek faaliyetlere uygun fiziksel çevre öğeleriyle düzenlenmelidir. Mekân ve mekân parçalarının hizmet edeceği kişilere özgü eşyalarla donatılması, o mekândaki faaliyetlerin normal koşullarda ancak o kişilerce sürdürülmesini sağlayacak, diğer aile üyeleri için çekici olmayacaktır. Böylece, konutun belli mekân ve mekân parçalarının belli kişiler tarafından kullanılması sağlanmış olacaktır. Aile üyelerinin statülerine, rollerine, ilişkilerine uygun bölgelerin, eşyaların seçilmesi, fiziksel çevrenin düzenlenmesi, -sınırlı da olsa- döşeme düzeyinin farklılaştırılması ailede statü ve statüye ilişkin toplumsal gelenekleri güçlendirir.

Evliliğin başlangıcında ataerkil geniş aile biçiminin yaygın olduğu, toplumsal güvenlik mekanizmasının tam işletilmediği, çocuk bakım evleri gibi hizmetlerin gelişmediği toplumumuzda aile, bireye güvenlik ve destek sağlamaktadır. Toplumumuzun değişme süreci, anne-baba, küçük çocuklar ve annenin anne-babasının biri ya da ikisi tarafından oluşturulan, kadının anne-babasının toplumsal güvenliğini sağlayan ve ev işlerinde kadına destek olan yeni bir aile biçimi yaratmıştır. Oysa, toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerle küçülen konutlarımızda yaşlı kuşak için özel bir mekân ayrılamamaktadır. Şehirlerde konut sıkıntısı genelleşmiştir, yapı hızı çok yavaştır; daha çok büyük apartmanlar yapılmakta, bunların kiralara ise ekonomik durumları zayıf aileler için erişilmez rakamlar olmaktadır. Yaşlıların çoğu, ancak düşük kirali, konforsuz, eski, sağlığa zararlı konutlarda kalabilmektedir. Bazı durumlarda da evlenen çocukları evden ayrıldıkları için kaldıkları konutlar, kendilerine bakımlarını yapamayacak kadar büyük gelmektedir. Hemen hepsinde, konutlar, yalnız yaşayan yaşlı insanların durumuna uygun olmaktan uzaktır. Yaşlıların oturduğu konutların bakım-sız oluşu onları psikolojik çöküntüye sürükler, daha fazla yaşlandıkları duygusuna kapılırlar, yaşama zevkini kaybederler. Moral ve fizik birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı iki unsurdur. Kötü bir

dönüşüme uğramış bir organizmayı yeniden dünyaya uyduracak çalışmayı becermek için, insanın yaşama zevkini korumuş olması gerekir. Ancak, şehirlerde konut sorunu yüzünden bir çok yaşlı anne-baba çocukları ile birlikte yaşamaktadır. Yine şehir dışında kırsal bölgelerde de bazan dört kuşağın birden aynı çatı altında oturdukları görülmektedir. Bunun, ekonomik destek sağlama, anne-babanın yardımını genç evlilere ulaştırma gibi yararları vardır. Ayrıca, çocuklarıyla, torunlarıyla birlikte yaşayan yaşlıların, zamanlarını dolduracak bir sürü iş bulabildikleri, yeni dostluklar kurabildikleri bir gerçektir. Böylece, gerek duygusal, gerek aktif yaşantıları sürmektedir. Yaşlı insanların besledikleri en sıcak ve mutlu hisler, torunlara karşı olan duygulardır. Çocukları bedavadan cömertçe sevebilirler, çünkü onlara karşı ne hakları ne de sorumlulukları vardır; çocukları yetiştirmek gibi güç bir iş omuzlarına yüklenmemiştir. Konutta, aile çevresi içinde kişiliklerini sürdürmelerine yarayacak roller ve işler vardır. Yapılan araştırmalar, yaşlıların kendilerine bir uğraşı bulmaları gerektiğini kanıtlamaktadır. Ev bakımı genellikle yaşlı kadınların omuzlarındadır ve ailede, özellikle çocuklar ve torunlarla olan ilişkileri de onlar düzenler. Bir uğraşı bulma gereği, özellikle yaşlı erkek için söz konusudur. Arkadaşlarıyla oturabileceği, tek başına kalabileceği, hobilerini gerçekleştirebileceği bir mekâna veya ana mekândan soyutlanabilen bir mekân parçasına sahip bir konut, yaşlı kişiyi küçük düşürecek utançtan kurtaracaktır, bir toplum hayatı sağlayacaktır.

Aile üye sayısının Türkiye ortalaması 5.5 olduğu toplumumuzda ailenin samimi toplantıları için düzenlenecek mekânın alanı, bu mekândaki kişilerin hava gereksinmesi de göz önüne alınırsa normal koşullarda en az 30 metrekareyi bulmaktadır. Hatta, toplumsal ilişkilerde, bu mekânı kullanacak kişilerin sayısı çoğalacağından bu alanın arttırılması gerekmektedir. Konut alanının büyük bir bölümü samimi ve toplumsal ilişkilerin kurulduğu ana mekâna zorunlu olarak ayrılmaktadır. Konutta buna ek olarak bir de yaşlı kuşak için özel bir mekân düşünülmesi ekonomik koşullarımıza uygun düşmektedir. Ancak,

Öneri-IV. "TOPLUMSAL VE SAMİMİ İLİŞKİLERİN KURULACAĞI MEKANIN BİR PARÇASI, YAŞLI KUŞAĞIN STATÜSÜNE, PSİKOLOJİK VE FİZYOLOJİK DURUMUNA UYGUN MEKAN ÖĞELERİYLE DÜZENLENMELİDİR. AYRICA, BU MEKAN PARÇASI, GEREKTİĞİNDE KENDİ İÇİNDE BAĞIMSIZ DURUMA GELEBİLME OLANAĞINA SAHİP OLMALIDIR."

Toplumsal, ekonomik ve siyasal nedenlerle konutların küçüldüğü, eski evlerimizdeki konuk odasının uygulamadan kalktığı günümüzde oturma odaları, hem konuk ağırlandığı, toplumsal ilişkilerin kurulduğu hem de aile üyelerinin samimi ilişkilerinin, duygularının güçlendirildiği bir mekân olmalıdır. Artık, günümüz mimarının tasarımıyla mekânlar, aşırı işlevlendirilebilme ve buna karşın gereğinde denetlenebilme, soyutlanabilme olanağına sahip mekânlar olmalıdır. Bir mekânın farklı işlevlere uyum olanağının sağlanması, bu mekândaki faaliyetlere işerlik kazandırır; kişinin, davranışını destekleyecek, güçlendirecek fiziksel çevreyi bulamadığından duyduğu gerilimi ortadan kaldırır. Aynı zamanda, toplumsal uzaklıkların iyi ayarlanmış olması aile içi veya toplumsal statüye saygılı olunmasını sağlayarak çatışmaları önler; ilişkilere duygusalılık, kişilere hoşgörünürlülük ve saygınlık kazandırır. Oysa, oturma odaları, toplumdan sevgi, saygı ve destek görme gereksinmesinin ön plana çıktığı günümüzde, çoğunlukla, toplumsal ve psikolojik etkenlerle güzel görünüş elde etmek, aile üyelerinin bağlı bulunduğu grup veya yakın çevreden saygınlık görmek için düzenlenmektedir. Mekânda kullanılan öğelerin de farklı işlevlere uyum olanağı yoktur. Bu nedenle, toplumsal ilişkilere göre düzenlenen bu mekânda kullanılan koltuklar, iskemleler -her ne kadar hareketli öğeler ise de eski evlerimizde kullanılan bir sürekli sedirin, bir minder'in sağlayacağı uzaklık ayarlaması olanaklarından yoksundur. Koltuklarla, oturacak kişinin yeri, başkalarıyla arasında koyacağı uzaklık konut kullanıcısı tarafından daha önceden belirlenmektedir. Hareketli öğelerden düzenlenmiş mekânları kişiler, samimi veya toplumsal ilişkilerde fiziksel sıkıntı duymadan faaliyetlerini sürdürebilmeleri için yeniden düzenlemek, uzaklıkları kendi duyularına göre ayarlamak istemektedirler. Ancak, toplumsal ilişkilerde aileden ol-

mayan kişiler, oturdukları koltukları yerlerinden oynatmaya çekinirler. Oturma düzenlerinin böyle sözde hareketli mekânsal öğeleri arasındaki uzaklıkların iyi ayarlanamaması durumunda kişiler, fiziksel sıkıntı duymadan faaliyetlerini sürdüremeyecekleri gibi farklı grupların da birbirini rahatsız etmeden faaliyetlerini sürdürebilmesi olanaksızdır.

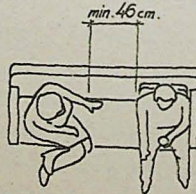
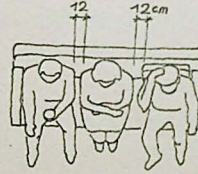
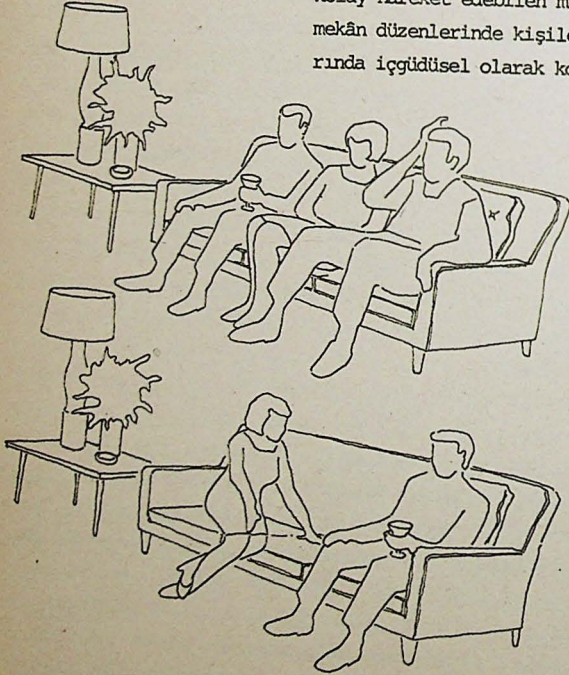
Bu nedenle,

Öneri-V. "KONUT İÇ MEKANLARINDAKİ MEKAN ÖĞELERİNİN DÜZENLENMESİNDE KİŞİLERİN BİRBİRLERİYLE ARALARINDA İÇGÜDÜSEL OLARAK KORUDUKLARI UZAKLIKLAR GÖZETİLMELİDİR VE KİŞİLERİN, KENDİ DUYULARINA GÖRE DE DEĞİŞEN BU UZAKLIKLARI AYARLAYABİLMELERİNE OLANAK SAĞLANMALIDIR."

Küçük konutlarda yer kazanmak için, yemek köşesi, aile rdsinin çalışma-hobi mekânı, yaşlı kişi mekânı samimi ve toplumsal ilişkilere hizmet edecektir. Günümüzün insanı konut dışında genellikle kapalı ve yoğun mekânlarda çalışmaktadır; bir genişlik, bir özgürlük duygusuna gereksinme duymaktadır. Konut içine bir genişlik, bir perspektif kazandırmak, aile üyelerine özgürlük, genişlik duygusu vermek için yemek köşesi, çalışma-hobi mekânı ve yaşlı kişi mekânı gerektiğinde bütünleşerek toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulacağı ana mekânı oluşturacak biçimde tasarlanmalıdır. Ana mekânın yemek köşesi, çalışma-hobi mekân parçası ve yaşlı kişi mekân parçası farklı grupların toplumsal ve samimi ilişkilerine olanak sağlayacak oturma öğeleri ve faaliyet için gerekli ekipmanlarla donatılmalıdır. Bu mekân parçalarını birbirinden soyutlayabilecek sürme veya katlanabilen kapı, kitaplık, kafes, perde, bitkiler gibidenetleme mekanizmaları, grupların birbirlerini net görmelerini ve iştmetmelerini engelleyerek birbirlerinin psikolojik alanına, etkileşime girmeden faaliyetlerini sürdürebilmelerini sağlayacaktır. Bir gruptaki oturma öğeleri, o gruptaki kişilerin birbirlerini görebilmelerine ve aralarındaki 0'dan 366 cm.'ye kadar değişen uzaklığı fizyolojik yapılarına, duyularına, statülerine ve içgüdülerine göre ayarlayabilmelerine olanak sağlamalıdır. Her grup en çok 366 cm. çapındaki bir alan içinde yer almalıdır ve oturma öğeleri, sürekli ve değişik düzenlerdeki oturma öğelerini oluşturabilen, kolayca düzen değiştirebilen, taşınması kolay nitelikte parçalardan oluşmalıdır. Bu olanak,

gruptaki kişilerin birbirlerinin toplumsal statülerine saygılı davranmalarını engellemeyecek, faaliyetlerini fiziksel sıkıntı duymadan sürdürebilmelerini sağlayacak, sevgi-saygı-güvenlik gereksinimlerini doyuma ulaştıracaktır. Kişi, samimi bir arkadaşıyla arasında en az 46 cm. uzaklığı, bir yabancıyla ise arasında en az 122 cm. uzaklığı korumak istemektedir. Bunun en iyi örneğini, konutlarımızdaki üç kişilik kanapelerin kullanımında izlemekteyiz. Üç kişilik bir kanapenin iç genişliği sınırlıdır ve yaklaşık olarak 160 cm. dir. Bu kanapeye üç kişi oturduğunda aralarındaki uzaklık 12 cm.'ye düşmektedir. Toplumsal ilişkiler için 12 cm.'lik uzaklık uygun değildir. Toplumsal ilişki sırasında bu kanapeyi ancak samimi ilişkisi olan aynı ailenin üç kişisi kullanabilecektir. Bu nedenle, konutlarımızdaki bu tür kanapelerde genellikle iki kişi oturmaktadır. Günümüzde üç kişilik kanapeler uygulamadan kalkmakta, sürekli sedirlerle, minderlerle donatılmış

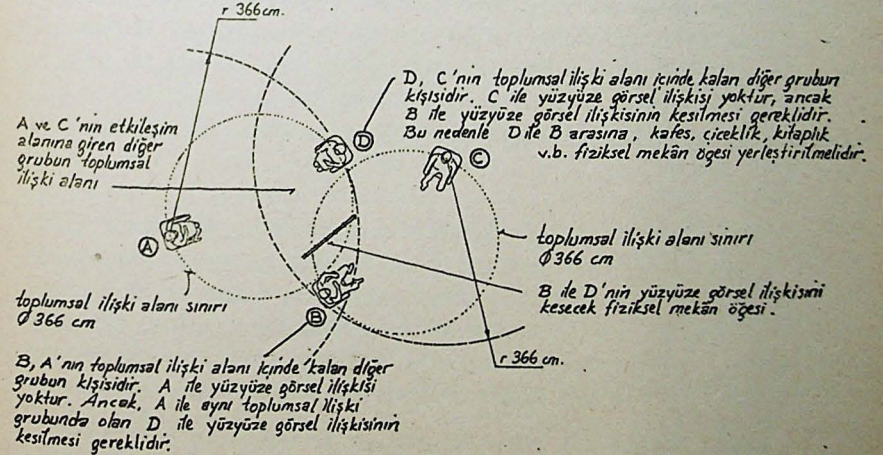
mekânlar yaygınlaşmaktadır. Sürekli sedirlerden ve kolay hareket edebilen minderlerden oluşturulmuş mekân düzenlerinde kişiler, birbirleriyle aralarında içgüdüsel olarak korudukları uzaklıkları fizyolojik durumlarına, statülerine, duyularına göre ayarlayabileceklerdir.

Bununla beraber, oturma ögeleri arasındaki uzaklıklar önceden ayarlanarak kişilerin statülerinin özellikle güçlendirilmesi olanıdır. Kişilerin aralarındaki uzaklıkların eşit olarak korunduğu

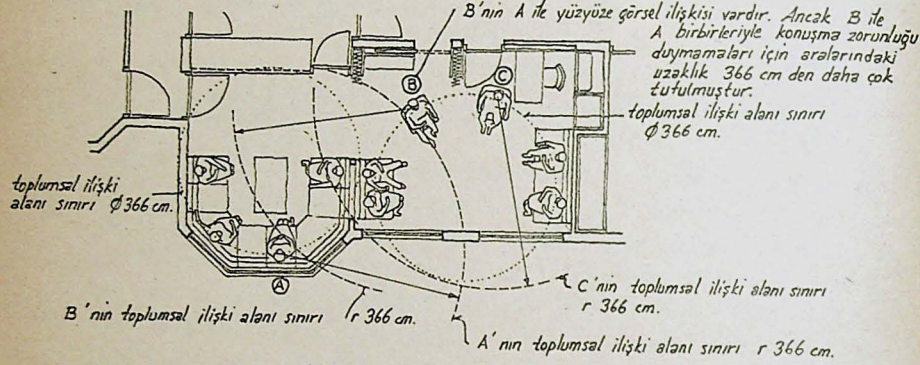

oturma ögesi düzeninde kişilerin fizyolojik yapılarının, duyularının ve statülerinin eşit olduğu kabul edilir. Oysa bu düzen, kişilerin birbirlerinin statülerini gözetmemelerine, saygılarını yitirmelerine neden olur; kişileri fiziksel sıkıntı ve gerilim içine iter. Bu nedenle, bir sorun tartışılmasında böyle bir düzen yeğlenebilir. Bir gruptaki kişilerden birisinin -örneğin grup liderinin- statüsü güçlendirilmek isteniyorsa, aralarındaki uzaklıklar eşit tutulmuş oturma ögelerinden oluşan bu düzende liderin oturacağı mekân ögesi, diğer ögelerden en az 122 cm. uzaklaştırılmalıdır.

Toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulduğu ana mekânda birbirini net görebilen kişiler, farklı oturma gruplarında iseler psi-

kolojik etkileşime girmemeleri için aralarındaki uzaklık 366 cm. den daha çok tutulmalıdır. Ancak buna elverişli olmayan mekânlarda farklı grupların bu ölçü sınırı içinde kalan kişileri, birbirleriyle konuşma zorunluğu duymamaları için oturma düzeninde birbirlerini net görmeleri önlenmelidir. Bu durumda, grupların birbirini net görmesini ve işitmesini engelleyecek mekân öğeleri, aile üyelerinin statü simgeleri olabilir.

Eski evlerimizin sofalarında oluşturulan sohbet köşeleri ya birbirini göremeyecek bölgelere yerleştirilmiştir veya araları, toplumsal uzaklığın üst sınırı olan 366 cm. den daha çok tutulmuştur. Böylece sohbet köşeleri birbirinden iyi işitme ve görme sınırı dışında tutularak kişilerin bir diğer sohbet köşesindeki kişileri rahatsız etmeden faaliyetlerini sürdürebilmesine olanak sağlamıştır (Bkz. s.92).

Öneri-VI. "ÖZELLİKLE KONUTUN TOPLUMSAL VE SAMİMİ İLİŞKİLERİNİN KURULDUĞU ANA MEKANINDA AİLE ÜYELERİNİN TOPLUMSAL STATÜLERİNE, ROLLERİNE, İLİŞKİLERİNE UYGUN OLARAK AYRILAN MEKAN PARÇALARI, O ÜYENİN TOPLUMSAL VE SAMİMİ İLİŞKİLERİNİ KURMASINA ELVERİŞLİ MEKAN ÖGELERİYLE DONATILMALIDIR."

Küçük konutlarda yemek köşesi, aile reisinin çalışma-hobi mekân parçası, ve yaşlı kişinin mekân parçası toplumsal ve samimi

ilişkilerin kurulduğu ana mekânı oluşturacaktır. Yemek köşesi aile üyelerinin samimi ilişkilerini ve ev kadınının veya aile reisinin zaman zaman arkadaşlarıyla yapacakları toplumsal ilişkileri karşılamalıdır. Aile reisinin çalışma-hobi mekân parçası, aile reisinin daha özel toplumsal ilişkilerini karşılamalı, ana mekândaki yemek köşesinde faaliyetini sürdüren bir grubun dışında ikinci bir grubun faaliyetine ve gerektiğinde yaşlı kişi mekân parçasıyla bütünleşerek yaşlı kişinin daha geniş toplumsal ilişkisine hizmet etmelidir. Yaşlı kişi mekân parçası da yaşlı kişinin aile üleriyle ve arkadaşlarıyla olan samimi ve toplumsal ilişkilerine hizmet etmelidir. Bu mekân parçalarının hizmet edeceği kişilerin samimi ve toplumsal ilişkilerine uygun mekân öğeleriyle donatılması aile üyelerinin de birbirini rahatsız etmeden toplumsal ilişkilerini, hobilerini sürdürmelerine elverişli ortam oluşturur. Ayrıca aile üyelerinin birbirlerinden bekledikleri sevgi ve saygı gereksinimlerini doyuma ulaştırmalarını, toplum içinde saygınlık ve hoşgörünürlük kazanmalarını sağlar.

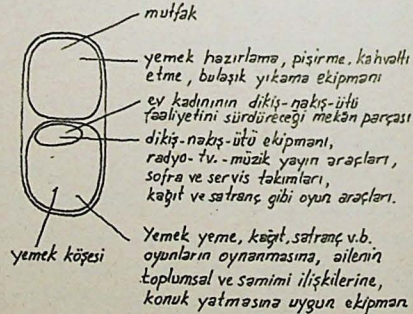
Mekânın fiziksel çevresi, o mekânın hizmet edeceği işlevlere uygun düzenlenmediği durumlarda o mekânda davranış ortamı sürdürülemez. Benzer sorun, bazı konutlarda belli işlev için -örneğin toplumsal ilişki için- özel mekân ayrılması ve düzenlenmesine karşın, bu ortamda gerekli görev ve işlevleri yürütecek yeterli sayıda görevli bulunmadığı, aile üye sayısının az olduğu durumlarda da ortaya çıkar. Ancak, Türkiye'mizde aile üyelerinin ortalaması 5.5 kişidir ve aile, davranış ortamını sürdüreceği yeterli sayıda görevliye sahiptir. Esas sorun, bu mekânın gerek toplumsal ilişkilere tam anlamıyla uygun düzenlenmemesinden, gerek seçilen mekân öğelerinin hem samimi, hem toplumsal ilişkilere uygunluğunun sağlanamamasından çıkmaktadır. Davranış ortamının sürdürülememesi, ortamı kullananlar üzerinde ortamın sürdürülmesi için baskı yaratır; kişiler arasındaki statüye daha az duyarlı olunması sonucunu doğurur. Böyle bir durumda da kişi, kendisine ve başkalarına toplumsal-duygusal özellikler yerine görevle olan ilişkilerin özellikleri açısından bakar, bir diğerine olan sevgi ve saygısını yitirir. Ayrıca, ortamın korunması için gerekli güvenliğin daha az olmasının tedir-

giniğini duyar. Bütün bunların doğal sonucu olarak, kişinin toplumsal ilişkileri azalır. Oysa, toplumsal ilişkinin azalması, modernleşen kesimlerde kişinin gereksinme duyduğu toplumdaki sevgi, saygı, destek görme ortamını kaldırır; kişinin güçsüzlük, önemsizlik, soyutlanma duygularını ve psişik olayları arttırır. Bu nedenle,

Öneri-VII. "KONUTUN ORTAK KULLANILAN MEKANINDA SAMİMİ VE TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN SÜRDÜRÜLEBİLMESİ İÇİN MEKAN ÖGELERİNİN YERLERİ, NİTELİKLERİ VE NİCELİKLERİ İYİ SEÇİLMELİ; FARKLI İŞLEVLERE UYUM OLANAKLARI SAĞLANMALIDIR."

Günümüzde aileler küçülmüştür. Ev kadını modern olanaklardan yararlanarak kendi evinin işini daha çok kendisi görmektedir. Bu nedenle günümüz mutfağı küçülmüş ve kişinin mutfak içinde bir adım atarak gereksinmesi olan her ekipmana erişebilmesi olanak içine girmiştir. Yemek taşıma, mutfaka gidip-gelme güçlüklerinden de kurtulma isteğinin sonucu olarak tekniğin de yardımıyla bugün mutfak, yemek köşesinin hemen yanında temiz görünüşüyle gizlemeye gereksinme duymadan yer alabilmektedir.

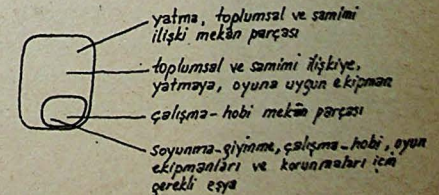
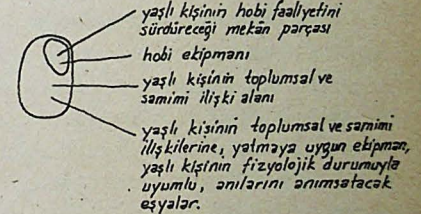
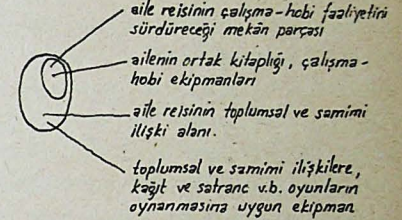
Yemek köşesinde ailenin samimi ilişkileri ve ev kadınının arkadaşlarıyla olan toplumsal ilişkisi sürdürüleceğinden bu ilişkilere olanak sağlayan mekân öğeleri seçilmelidir. Bunun yanı sıra sofraya takımlarının, oyun araçlarının konacağı bir dolap, dikiş-nakış-ütü ve oyun (kağıt oyunları, satranç, v.b.) ekipmanı, radyo-tv ve müzik aracı yer almalıdır. Ailenin samimi ilişkilerinin güçlendirileceği bu yemek köşesinde aile üyeleri kendilerine

özgü, ilgilerini çeken bir eşya bulmalıdır. Radyo-tv-müzik yayını izlemek olanağının bu mekân parçasında düşünülmesi, aile üyelerini toplayıcı bir etken olacağı gibi, ev kadınının mutfakta çalışırken yayını izlemesini de sağlayacaktır. Bu mekân parçasının mekân öğeleri, zaman zaman konukların yatmasına da uygun olmalıdır.

Aile reisinin çalışma-hobi mekân parçasında, aile reisinin fikir faaliyetinde bulunmasını, hobilerini gerçekleştirmesini sağlayan masa, dolap, kitaplık, v.b. ekipman bulmalıdır. Ayrıca dinleneceği, arkadaşlarıyla fikir tartışmaları yapacağı, kağıt oyunları, tavla, satranç, v.b. oyunlar oynayacağı mekân öğeleri yer almalıdır. Bu mekân genellikle, aile üyelerinin ortak kitaplığının yer aldığı, aile reisinin statüsünü güçlendiren, hobilerini gerçekleştirmesine olanak sağlayan bir çevredir.

Yaşlılar, anılarını anımsatacak eşyalara düşkündür. Yaşlı kişi mekân parçası, böyle eşyalarla ve onun fizyolojik durumuna uygun mekân öğeleriyle düzenlenmelidir. Yaşlılar kendilerine bir uğraş bulmak gereksinimi içindedirler. Yaşlı kişinin mekân par-

çası, onun arkadaşlarıyla oturabileceği, sohbet edebileceği, tek başına dinlenebileceği, hobilerini gerçekleştirebileceği mekân öğeleriyle donatılmalıdır. Bu olanaklar, yaşlı kişinin gerek duygusal gerek aktif yaşantısını sürdürebilmesini sağlayacaktır.

Çocuk yatak odalarında da birden çok çocuk yatırıldığı durumlarda bile mekân içinde her çocuk için elbiselerini, kitaplarını, koleksiyonlarını, oyuncaklarını yerleştirebileceği, çalışabileceği bir mekân parçası fizik yapılarına, yaş ve cinsiyetlerine uygun düzenlenmelidir. Yataklar, gerektiğinde katlanıp kalkabilen veya bir oturma ögesi durumuna gelebilen eşyalar olarak tasarlanmalıdır. Yatak odalarındaki çalışma-hobi bölümü, toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulabilmesine uygun tasarlanmış yatma bölümünden katlanabilen veya sürme kapılarla soyutlanabilmelidir. Bu olanığın sağlanmadığı durumlarda çocuk, faaliyetlerini destekleyecek ve güçlendirecek fiziksel çevreyi bulamadığından gerilim içinde olacaktır. Bölge Savunusu ve Mahremlik içgüdülerini doyuma ulaştıramayan çocuklar, bu mekânda huzursuz ve saldırgan olacaklardır. Ayrıca, belli bir mekân parçası üzerinde denetim elde edemeyen bu çocuklarda kişilik gelişmesi de ağır olacaktır.

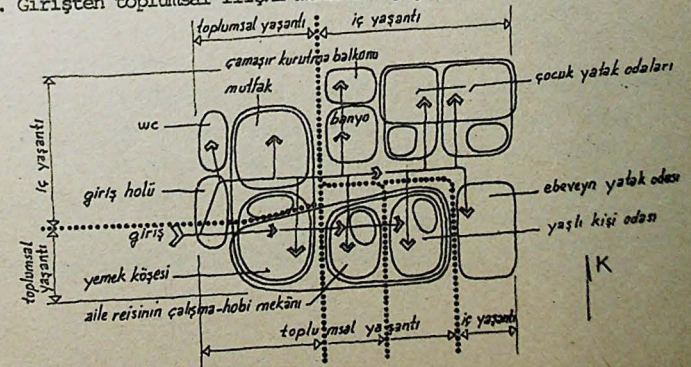
Günümüzde, mekânsal öğeleri farklı işlevlere uygun olmayan veya bu uyumu sağlayamayan birçok aile konutun mahrem mekânlarında büyük bir sıkışıklık içinde yaşarken toplumsal ilişkilerini sürdürebilecekleri bir mekânı, yalnız bu amaç içinde korumaktadır. Ayrıca ailesinin kararıyla evlenen kadınların Türkiye ortalamasının %78.4 olması, toplumsal statüye önem verme, büyüğe saygı gösterme ve görücü usulüyle evlenme davranışlarının etkinliklerini sürdürmesi toplumumuzda bir mekânın yalnız toplumsal ilişkiler için ayrılmasını ve denetim altında tutulmasını desteklemektedir.

Kişiler toplumdan destek, sevgi ve saygı görebilmek için toplumsal geleneklere baş eğmek ve uyum sağlamak zorundadır. Toplum kendi güvenliği, dirliği yönünden toplumsal gelenekleri koruduğu sürece üyelerini, toplumun benimsediği değer ve davranış kalıplarına baş eğmesi ve uyum sağlaması için ödüllendirir veya cezalandırır.

Kişi ödüllendirildiği veya cezalandırıldığı sürece de toplumsal geleneklere uyma davranışı gösterir. Oysa, konut, toplumun baskılarından sınırlı ölçüde korunmuş bir bölgedir. Konutta toplum içindekinden farklı davranış kalıplarıyla sürdürülen bir yaşantının yanında, toplumdan destek, sevgi ve saygı görmek için toplumsal ilişkilerde yer alır. Bu iki ortamda ödüllendirilen veya cezalandırılan davranışlar bir dereceye kadar birbirinden farklıdır. Bu nedenle, konutun mahrem mekânlarıyla toplumsal mekânlarında bireyler farklı kişiğe sahiptir.

Öneri-VIII. "AİLE ÜYELERİNİN TOPLUMSAL BASKILARDAN UZAK KENDİNE ÖZGÜ İÇ YAŞANTI SÜRDÜRDÜKLERİ MEKANLARLA, TOPLUMSAL İLİŞKİLERİNİ KURDUKLARI MEKANLAR BİR BİRİNDEN SOYUTLANABİLMELİDİR."

Günümüzün toplumsal, ekonomik, siyasal koşulları konutlarımızın çoğunda samimi aile toplantıları ile toplumsal ilişkilerin tek mekânda çözülmesini gerekli kılmaktadır. Toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulacağı bu mekânın toplumsal ilişkiyi yüklenen mekân parçasından diğer mekân parçaları, katlanabilen veya sürme kapılar gibi denetleme mekanizmalarıyla soyutlanarak konutun mahrem bölümüyle bütünleşebilmelidir. Ayrıca, toplumsal ilişki mekânından soyutlanan mekân parçalarının konut giriş holü ve diğer mahrem mekânlar ile bağlantısı toplumsal ilişkinin kurulduğu mekânın dışından olmalıdır. Bu nedenle, konutun yatak bölümlerine esas geçiş giriş holünden olmalı, ancak yatak odaları direkt giriş holüne açılmamalıdır. Girişten toplumsal ilişki mekânına geçiş çok rahat olmalıdır.

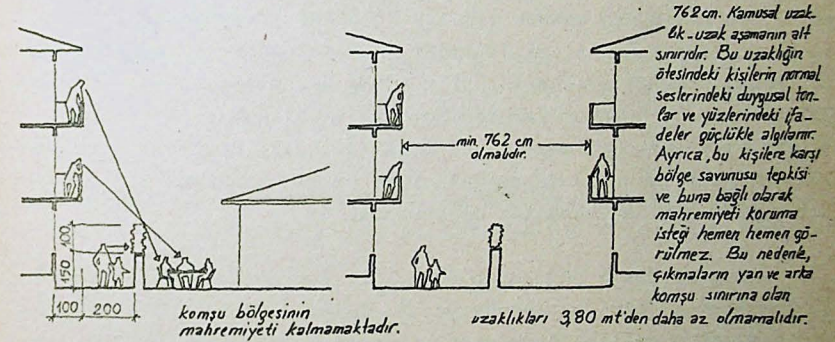
Bununla beraber, toplumsal ve samimi ilişkilerin kurulacağı mekânda aile üyelerinin statü ve rollerine uygun, denetim elde edebilecekleri, diğer aile üyelerini rahatsız etmeden toplumsal ilişkilerini, hobilerini sürdürebilecekleri bölgelerin ayrılması ve düzenlenmesi, aile içindeki ve toplum içindeki faaliyet sürecinde ortaya çıkacak kişilik farklılaşmasını da önemli derecede azaltır. Ayrıca, bu mekân parçalarını birbirinden soyutlayacak denetleme mekanizmalarının kurulması da ailenin kendine özgü iç yaşantısının yabancı gözlerden gizlenmesine elverişli ortam sağlar.

Konutun mahrem mekânlarının toplumsal mekânlardan ayrı tutulması aynı zamanda, Mahremlik içgüdüsünün de bir işlevidir. Mahremlik, başkalarının kendisine veya gruba optimal giriş koşulu olarak tanımlanabilir. Bir kişi, uzun uzun bakarak mahremiyetimize zorla girmek isterse, ondan başka yöne bakarız veya vücudumuzu başka yöne çeviririz; kişisel mekânımızın ard arda tabakalarına saldırıyı önlemek için davranışlarda bulunuruz. İçgüdüsel olarak yaptığımız bu mahremiyetimizi koruma davranışları, mekânsal davranış düzenleridir. Yalnız fiziksel çevre ile dolaysız işlevsel ilişkilerden değil, toplum içinde uygun davranışlardan kazandığımız bu davranış düzenlerimiz, toplumsal gelenekler tarafından güçlüce kararlaştırılır.

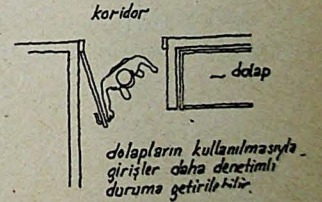
Öneri-IX. "KONUTTA AİLE ÜYELERİNİN ORTAK KULLANDIKLARI MEKANLAR DIŞINDA DENETİM ELDE ETTİKLERİ ÖZEL MEKANLARI, DİĞER AİLE ÜYELERİNDEN VE KONUTUN MAHREM MEKANLARINI YABANCILARDAN GİZLEYECEK ÖNLEMLER ALINMALIDIR."

Eski evlerimizde avlu ve bahçelerin yüksek duvarlarla çevrilmesi, çıkmaların komşuya bakan duvarlarının sağır tutulması, hayatın sokak cephesinde ve sokağa bakan pencerelerde kafeslerin kullanılması, dolap-kapı ikilisinin türlü bileşimleri oluşturularak oda girişlerinin daha denetimli duruma getirilmesi ve haremlik-sehamlik arasında dönme dolapların kullanılması ailenin kendine özgü

iç yaşantısının yabancı gözlerden gizlenmesi için mahremlik içgüdüyle alınmış önlemlerdir. Günümüz konut tasarımlamalarında Mahremlik içgüdüğü gözetilmemektedir. İstanbul Belediyesi İmar yönetmeliğinde bahçe duvarlarının yüksekliği indirilmiştir. Yine aynı mevzuat, ayrıık nizamaya bağlı veya yan bahçeli banalarda yapılacak çıkmaların, yan ve arka komşu sınırına açık çıkmalarda 2 mt. yaklaşmasına hak tanımış; bitişik yapı nizamına bağlı binalarda yapılacak çıkmaların da yan komşu sınırına açık çıkmalarda 1,5 mt. kapalılarda 2 mt. yaklaşmasına izin verilmiştir. Bütün bunlar, mahremiyeti koruma önlemlerini azalttığından kullanıcıda gerilimlere neden olmaktadır. Bu uzaklıklar arttırılmalıdır veya çıkmanın yan komşuya bakan yüzünde komşu bölgesinin dolaysız ve net görünüşüne engel olacak önlemlerin alınması koşulu getirilmelidir.

Konutta aile üyelerinin ortak kullandıkları mekânlar dışında, kişilerin denetim elde ettikleri özel mekânların girişlerinin daha denetimli duruma getirilmesi, kişinin, mahremiyetini koruyamamadan doğan bunalımını ortadan kaldırır; kişiye eylem özgürlüğü sağlar. Konutun mahrem mekânlarının, aileden olmayanlardan gizlenmesi de ailenin bütünlüğünü ve dirliğini sağlar; faaliyetlerine özgürlük ve işlerlik kazandırır.

Toplumsal geleneklerini destekleyen fiziksel çevreden yoksun olan kullanıcılar, gerilimlerini, psişik olgularını gide-rememenin rahatsızlığı ve tedirginliği içindedir. Bu ortamdan yararlanan konut piyasasındaki çıkar grupları, propaganda ile kişilerin psikolojik alanını etkileyerek baskı yapmadan toplumumuzun gerçek gereksinmelerinden uzak yapay gereksinmeler yaratmaktadır. Geleneksel yaşantı örneklerimizle, toplumsal geleneklerimizle ulaştırılmış ve modern içerikte özümlemiş yeni konut tasarımlarının araştırılması ve uygulanması gerekirken, toplumumuzun temel gereksinmelerini, geçmiş ve bir süreç içerisinde gelişmekte olan yaşantısını, toplumsal geleneklerini gözetmeyen konut tasarımları çıkar grupları tarafından toplumumuza uygulanmaktadır. Öte yandan, toplumumuzun, gerçek gereksinmelerini kararlaştırabilecek eğitim ve bilinçten yoksun olması, bu çıkar gruplarına amaçlarına ulaşmaları için elverişli ortam sağlamaktadır. Bu tutumun sürdürülmesi, çökmekte olan kültürümüzdeki kayıpları önleyen fiziksel çevreyi de ortadan kaldıracığı gibi, yozlaşmış, kendi tarihinden ve sanatından uzak, istekleri sınırsız, doyumsuz, önemsizlik-güçsüzlük-soyutlanma duyguları ve psişik olgular içinde bir toplum tipini ülkemizde oluşturacaktır.

Bugün, dünya nüfusunun üçte biri endüstriyel kültürün baskılarına uyum gerginliğiyle yüz yüze gelmiştir. Ancak, endüstrileşme, toplumsal geleneklerin otomatik olarak bırakılacağı anlamına gelmemeli; geleneksel kültürün yaşamasında yarar görülen öğeleri, yeni endüstrileşmiş içerikte güçlendirilmelidir. Bu anlayış, daha sağlıklı, güvenli ve güçlü bir toplum için gereklidir.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

- Abrams, Charles., *Housing in the Modern World*, Faber and Faber, London, 1964.
- Arkun, Nezahat., *Türkiye'de Evlenme ve Boşanmalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları:1142, İstanbul, 1965.
- Arsever, C.Esad., *Türk Sanatı Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul (tarih belirtilmemiş).
- Atasoy, Ayla., *Değişen İhtiyaçlar Karşısında Konut Tasarlamasının Mevcut Konutların Değerlendirilmesi Yolu ile geliştirilmesi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1973, Dok. Tezi.
- Aydın, Tekin., *Anadolu'da İnsan Toplulukları ve Yerleşme İnkeleri Üzerine Bir Deneme*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1964, Dok.Tezi.
- Bayazıt, Nigân., *Konut Araçları Açısından Ele Alınan Sistematik Bir Tasarlama Yönteminin Geliştirilmesi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1969, Dok.Tezi.
- Bayazıt, Nigân-Muzaffer Sencer-Oya Sencer-Yıldız Sey-Atilla Yücel., *Vakıflı Köyü*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yapı Araştırma Kurumu, Seri:C, Sayı:4, İstanbul, 1966.
- Bayazıt, Nigân-Yıldız Sey-Atilla Yücel., *Bir Güneybatı Anadolu Gezisi Notları*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1968.
- Bayhan, İrfan H., *Mesken Tipleri ve Yerleşme Formları*, İstanbul Teknik Okulu Yayınları:84, İstanbul, 1960.
- Bayrı, Mehmet Halit., *İstanbul Folkloru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

- Beken, Gazanfer., Halk Konutları, İTÜ Mimarlık Fakültesi Bina Bilgisi Ders Notları, İstanbul, 1970.
- Bender, M.P., Community Psychology, Methuen, London, 1976.
- Bennett, John W., Kültürlerin İncelenmesi, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi-16 Çevirisi serisi:6, Ankara, 1968.
- Beyer, Glenn H., Gelişmekte olan Ülkelerde Mesken, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi-38, Çevirisi serisi:26, Ankara, 1969.
- Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Sekreteryası., Bugünkü ve Gelecekteki Mesken İhtiyacının Tahmini, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi-20, Çevirisi serisi:10, Ankara, 1968.
- Boratav, Pertev Naili., 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- Bozkurt, Orhan., Komşuluk, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1961.
- Brolin, Brent C., The Failure of Modern Architecture, Studio Vista, London, 1976.
- Buharalı, Bilgen., Türkiye'de Konuta İlişkin İstatistik Veriler, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Mesken Planlama ve Program Dairesi Başkanlığı, İstatistik Serisi:2, Ankara, 1974.
- Ceram, C.W., Tanrıların Vatanı Anadolu, Koza Yayınları, İstanbul, 1974.
- Chombart de Lauwe, P.H ve Sosyal Etnoloji Çalışma Grubunun Diğer Üyeleri, Aile ve Mesken Konusunda Fransız Mimarlarının Bugünkü Eğilimleri, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi-11, Çeviri serisi:1, Ankara, 1968.
- Coles, Paul., Avrupa'da Osmanlı Tesirleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Collins, Peter., Changing Ideals in Modern Architecture 1750-1950, Faber and Faber, London, 1967.

- Çankı, Mustafa Namık., Büyük Felsefe Lügati, Nebioğlu Matbaacılık ve Kâğıtçılık Ltd.Şti., İstanbul, 1958.
- Dânişmend, İsmail Hâmi., Garb Menba'larına göre Eski Türk Seciyye ve Ahlakı, İstanbul Kitabevi Yayınları:37, Tarih kitapları Dizisi:4, İstanbul (tarih belirtilmemiş)
- Department of the Environment., Homes for today and tomorrow, Her Majesty's Stationery Office, London, 1975.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllıkları, Ankara.
- Drever, James., A Dictionary of Psychology, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England, 1969.
- Duvarger, Maurice., Sosyal Bilimlere Giriş, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Eldem, Sedat H., Türk Evi Plan Tipleri, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1968.
- Erginbaş, Doğan., İnsan ve Ev, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1961.
- Erkman, Uğur, Mimarîde Etki ve Görsel İdrak İlişkileri, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1973, Dok.Tezi.
- Eröz, Mehmet., Doğu Anadolu Hakkında Sosyo Kültürel Bir Araştırma, Baylan Matbaası, Ankara, (tarih belirtilmemiş)
- Ettinger, J., Yaşanabilir bir Dünyaya Doğru, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yapı Araştırma Kurumu, İstanbul, 1966.
- Evren, Mesut., Türk Evinde Çıkma, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1959 Doçentlik Tezi.
- Eyüboğlu, İ.Z., Anadolu İnançları, Koza Yayınları, İstanbul, 1974.
- Farrère, Claude., Türklerin Manevi Gücü, Tercüman 1001 Temel Eser-10, İstanbul (Tarih belirtilmemiş).
- Goodman, Robert., After the Planners, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, England, 1972.
- Grolier., The New Grolier Webster International Dictionary, New York, 1971.

Güçbilmez, Erdoğan, Yenimahalle ve Kayadibi Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:327, Ankara, 1972.

Gürkan, Ahmet., İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi, Akçağ Yayınları:01, Hikmet Gazetecilik Ltd.Şti, İstanbul 1969.

Güvenç, Bozkurt, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1974.

-----., Sosyal ve Kültürel Değişme, Hacettepe Üniversitesi Yayınları D-21, Ankara, 1976.

Hamidullah, Muhammed., İslâm'da Devlet İdaresi, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1963.

Hart, Charles W.M., Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1969.

Hasol, Doğan., Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları: A2, İstanbul, 1975.

Hole, W.V.-J.J. Attenburrow., Houses and People, Ministry of Technology Building Research Station, Her Majesty's Stationery Office, London, 1966.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem., İnsan ve İnsanlar, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları: G-8, Ankara, 1976.

-----., Genel Psikoloji Ders Notları, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1975.

Keleş, Ruşen., 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972.

Koçu, R.Ekrem., Tarihimizde Garip Vakalar, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.

Kongar, Emre., Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

Kortan, Enis., Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1950-1960, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No:18, Ankara, 1971.

-----, Türkiye'de Mimarlık Hareketleri ve Eleştirisi 1960-1970, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No:23, Ankara, 1974, Doğentlik Tezi.

Krech, Davit ve Richard S. Crutchfield., Sosyal Psikoloji Teori ve Sorunlar, Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, Siyasal İlimler Serisi:12, Ankara, 1967.

Kuban, Doğan., 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Küçükerman, Önder., Odalar, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 1973.

Lee, Terence., Psychology and the Environment, Methuen, London, 1976.

Lewis, Raphaela., Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1973.

Meier, Richard L., Şehirsiz Bölgelerde Sosyal ve Kültürel Değişmelerin Ölçülmesi, İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi-19, Çeviri serisi, 9, Ankara, 1968.

Mimarlar Odası Ankara Şubesi Türkiye'de Kentleşme Komisyonu., Türkiye'de Kentleşme, Ankara, 1971.

Mimarlar Odası Seminer Hazırlama ve Uygulama Komitesi., Mimarlık Semineri, Ankara, 1969.

Moran, Berna., Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No:1050, İstanbul, 1964.

Mutlu, Asım., Bina Bilgisi, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1973.

Özer, Bülent., Rejyonalizm, Universalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1964 Dok.Tezi.

Özgüner, Orhan., Köyde Mimari Doğu Karadeniz, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını No:13, Ankara, 1970.

- Özön, Mustafa N., Türk Dili Sözlüğü, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1967.
- Proshansky, Harold M.-William H.Ittelson-Leanne G.Rivlin., Environmental Psychology 2nd.Ed.Holt,Rinehart and Winston, New York, 1976.
- Rıza, Ali., Bir Zamanlar İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser 11, İstanbul, (tarih belirtilmemiş)
- Russell, Bertrand., İnsanlığın Geleceği, Boğaziçi Yayınları 23, İstanbul, 1974.
- Sommer, Robert., Personal Space, Prentice-Hall International Inc., London, 1969.
- Sözen, Metin., Diyarbakır'da Türk Mimarisi, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını 21, İstanbul, 1971.
- Stewig, Reinhard., Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları, İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü, İstanbul, 1970.
- Turhan, Mümtaz., Kültür Değişimleri, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Türk Talim ve Terbiye Cemiyeti., Tarih III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.
- ., Tarih IV, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Türkiye Mimar ve Mühendislik Odası Birliği., Konut Kurultayı, TMMOB, Ankara, 1975.
- Tütengil, Cavit Orhan., 100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Unal, Mete., İstanbul'da Apartmanın Tarihsel Gelişimi ve Konut Sorunu İçindeki Rolü Üzerine Bir Araştırma, İDGA Y. Mimarlık Bölümü, İstanbul, 1973 Doçentlik Tezi.
- Unal, Tahsin., Türk Siyasi Tarihi 1700-1958, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974.

- Unüğü, S.Mete., Kültür Farklarının Mutfaklarda Mekan Gereksinmelerine Etkilerinin Saptanmasında Kullanılabilecek Bir Ergonomiks Metod, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1973, Dok.Tezi.
- Wells, Calvin., İnsan ve Dünyası, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.
- Yerasimos, Stefanos., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974 C.I.
- ., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975, C.II.
- ., Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976, C.III.
- Yörükân, Turhan., Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri, İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi 1, Ankara, 1968.
- Yörükân, Turhan ve Nadire Çulhacı., İstatistik Verilere göre Türkiye'de Konut Nitelikleri, İmar ve İskân Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi, Ankara, 1974.
- Yücekök, Ahmet., Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı (1946-1968), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 323, Ankara, 1971.
- ., Türkiye'de Dernek Gelişimleri (1946-1968), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 335, Ankara, 1972.
- MAKALELER:
- Abadan-Unat, Nermîn., "Yurt Dışına Göçen Türk İş Gücü ve Dönüş Eğilimleri", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Haziran 1972, C.XXVII No:2 s.183-206.
- Aksoy, Erdem., "Mimarlık Anlayışları ile İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişkiler", Mimarlık Ağustos/1972, sayı:106, s.24-25.
- Aydın, Tekin., "Ülke Düzenleme Bakımından Türkiye'de Konut Topluluklarının Özellikleri", Mimarlık 8/1967, sayı:46, s.16-18.

Batur, Afife, "Tarihi Çevre Korunmasında Siyasal ve İdeolojik Etkiler", Mimarlık Mayıs/1975, sayı:139, s.14-17.

Beke, İsmail, "Kullanıcı İhtiyaçları Açısından Halk Konutları Standartlarına Temel Olmak Üzerine", Mimarlık Eylül/1972, sayı:107, s.75-78.

Bektas, Cengiz, "Denizli'de Son On Yılda Gerçekleşen Yapılardan Besinin Öyküsü", Mimarlık 3/1976, sayı:148, s.115-128.

Bulutay, Tuncer, "Türkiye İktisadi Büyümesi Üzerine Bazı Düşünceler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül/1971, C.XXVI No:3, s.137-160.

Cetiner, Bülent, "Eski Türk Konutlarından Örnekler", Mimarlık Şubat/1975, sayı:136, s.17-22.

Erdenen, Orhan, "Eski Yapılarımızda Arlanın Meselesi", Mimarlık 12/1965, sayı:26, s.19-23.

Evren, Ercan, "Ufak... Güzel Şeyler", Arkitekt 4/1962, no:309, s.174-175.

Ferebee, Ann., "Konforlu Yaşam", Bilim ve Teknik, Kasım/1973, sayı:96, s.20-27.

Heumann, Benny, "Kapitalist Ülkelerde Günümüzün Şehircilik Sorunları", Mimarlık Ekim/1973, sayı:120, s.17-25.

İnkaya, Yılmaz, "Türkiye'de Cumhuriyet Devrinin Başından Günümüze Kadar Konut Sorunu", Mimarlık Eylül/1972, sayı:107, s.50-65.

Kuban, Doğan, "Kültürel Gelişmeler ve Tarihi Çevrenin Korunması", Mimarlık Mayıs/1975, sayı:139, s.21-23.

-----, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", Mimarlık 5/1970, sayı:79, s.26-48.

-----, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Sorunlar", Vakıflar Dergisi 7. Sayı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s.53-73.

-----, "İstanbul'un Tarihi Yapısı", Mimarlık Ekim/1973, sayı:120, s.17-25.

-----, "İstanbul'da Eski ve Yeni Koruma Olasılıkları", Mimarlık 8/1973, s.11-12.

-----, "Tarihi Çevrenin Geleceği", İDGA'nın 24-28 Ekim 1977 tarihinde düzenlediği 2000 Yılına Doğru Sanatlar Sempozyumu'na verilen bildiri.

Menteşe, Ertuğrul, "Mimarlık ve Beşeri Ortam", Arkitekt 1/1967, no:325, s.22-23.

Mutlu, Asım, "Türk Evi ve Türk Mahalleleri", Arkitekt 3/1975, sayı:359, s.126-128.

Oktay, İsmet, "Tarihsel Çevreyi Koruma ve Ulusal Kültür Sorunsalı", Mimarlık 3/1976, sayı:148, s.38-39.

Özerkaya, Özer, "Demokratik Siyasal Kültürün Gelişmesinde Toplum Bilimler Öğretiminin Katkısı", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Aralık/1971, C.XXVI No:4, Ankara, 1971, s.89-112.

Sey, Yıldız ve Atilla Yücel, "Türkiye'de Köy Konutu Sorununun Kapsam ve İçeriği, Çözüm Alternatiflerinin Belirlenmesinde Temel Strateji ve Yöntem Sorunlarının Tartışılması", Mimarlık Eylül/1972, sayı:107, s.42-49.

Tezel, Yahya S., "Cumhuriyetin Devraldığı Tarımsal Yapının Tarihsel Oluşumu Üzerine Bazı Düşünceler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Aralık/1971, C.XXVI No:4, Ankara, 1971 s.233-283.

Yücel, Atilla, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Çalışma Dışı Zamanın Değerlendirilmesi, Örgütlenmesi ve Mimari Çevre", Mimarlık Eylül/1972, sayı:107 s.24-30.

YASALAR

Anayasa.,
İmar Kanunu, İmar Yönetmelikleri, İmar Nizamnamesi.,
Kat Mülkiyeti Kanunu.,
Türk Medeni Kanunu.,

ANSİKLOPEDİLER

Encyclopaedia Britannica., Encyclopædia Britannica, Inc., Chicago, USA 1971.

İslâm Ansiklopedisi., Maârif Masımevi, İstanbul, 1960.

Meydan-Larousse., Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti, İstanbul, 1969. -

Türk Ansiklopedisi., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.

BİYOGRAFI

Fehmi Kızıl,

1948 Haziran'ında İstanbul'da doğdu.

1966 Eylül'ünde Haydarpasha Lisesi Fen Kolundan mezun oldu.

1966 Ekim'inde İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümüne girdi. Buradaki mimarlık eğitimi sürecinde, altı ay İstanbul Ayazağa Harp Akademileri İnşaatlarında Kontrol Teknikeri olarak çalıştı. Prof. Muammer Onat Atelyesinde yaptığı bir sömestr çalışması da, Mimar Sinan Mescidinin ve Çevresindeki Kalıntıların Değerlendirilmesi Alt Komisyonunca uygulamaya uygun görüldü (Bu proje, Mimarlık 11/1970 sayı:85 s.16'da yayınlandı).

1972 Şubat'ında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümünden mezun olduktan sonra, aynı ay içinde İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Müdürlüğü kadrosunda Kontrol Mimarı olarak göreve başladı. Pertevniyal Valde Sultan Türbesi, Sancaktar Meşçiti ve Silivri Fatih Camii onarımlarını yürüttü. Bu ara, Marmara ve Ege Bölgelerinde eski eser araştırmalarına katıldı; on kadar eserin röle ve restitüsyon projesini gerçekleştirdi.

1973 Eylül'ünde İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğündeki görevinden ayrılarak İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Mimarlık Bölümü Y.Matematik-Tasarı Geometri Kürsüsüne asistan olarak girdi.

1974 Kasım'ında İ.D.G.S.A. Yüksek Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi Kürsüsünde Doktora çalışmalarına başladı. Bu tarihten 1975 Ekimine kadar, doktora çalışmasının hazırlık aşamasında Konut Sosyolojisi, Konut Probleminin Evrimi, İnsan Davranışları Bilimi ve Konut Standartlarının Araştırılması disiplinlerinde sürdürdüğü çalışmalarını başarıyla sonuçlandırdı.

1975 Ekim'inde Prof. Orhan Şahinler ile birlikte hazırladıkları "Mimarlık'ta Teknik Resim" adlı yapıtı, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi tarafından yayınlandı.